

Napomene

Predgovor: SMRT U STEPI

- 1 Izveštaji V. S. Popova Katarini Drugoj o Potemkinovoj bolesti glavni su izvor ovog opisa njegove smrti ako nije drugačije naznačeno: RG VIA 52.2.94.3–26 i RA (1878.) 1, str 20–25. G. Deržavin, *Vodopad*, iz H. G. Segal, *The Literature of Eighteenth-Century Russia*, vol 2, str. 302.
- 2 RGADA 5.85.1.124–125, L 153 / SIRIO 27: 217, CtG to GAP 30 September 1782.
- 3 Prince de Ligne, *Letters and Reflections*, ed Baroness de Stael, tom 2, str 6, Prince de Ligne to Comte de Segur 1. August 1788.
- 4 Grafika M. M. Ivanova, Hermitage E: 22158. Porudžbina V. S. Popova i Grofice A. V. Branicke. Iako je Popov očigledno čekao tursko opunomoćeno izaslanstvo u Jašiju i nije prisustvovao Potemkinovoj smrti, prikazan je na grafici, očigledno po sopstvenom nalogu. Ivanov je bio Potemkinov dvorski slikar i putovao je s njim. Vidi Poglavlje 23. Ovo nije jedina grafika koja prikazuje Potemkinovu smrt: vidi i *Smrt G. A. Potemkina*, graviru G. I Skouroditova koja prikazuje samo glavu i trup mrtvog kneza s rukama prekrštenim na grudima.
- 5 James Harris, *Diaries and Correspondence*, str. 281, Sir James Harris to Viscount Stormont 21 July/1 August 1780.
- 6 Autorova poseta Moldaviji 1998.

- 7 Ligne, *Letters* (Stael), str. 97, Prince de Ligne to Prince Kaunitz, November 1788.
- 8 SIRIO 23 (1878): 571, CtG to Baron F. M. Grimm August 1792. K. Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom I, str 141.
- 9 AKV 13: 216–222, A. A. Bezborodko to P. V. Zavadovsky 5 December 1791, Jassy.
- 10 RGADA 5.85.1.429. L 470, CtG to GAP 3 October 1791.
- 11 RGADA 5.85.2.304. L 470, CtG to GAP.
- 12 RGVIA 52.2.22.191. L 470, CtG to GAP October 1791.
- 13 C. F. P. Masson, *Secret Memoirs*, str. 109.
- 14 Autorova poseta Moldaviji 1998.
- 15 RA 1867 A. H. Самойлов, *Жизнь и деяния генерала-фельдмаршала князя Григория Александровича Потёмкина-Таврического*, col 1558.
- 16 Самойлов, col 1558.
- 17 Л. Н. Енгельгардт, *Записки*, 1868, str. 96.
- 18 Самойлов, col 1558.
- 19 AKV 13: 216–222, Bezborodko to Zavadovsky 5 December 1791, Jassy.
- 20 Derzhavin, *The Waterfall*, in Segal, vol. 2, str. 299.
- 21 BM 33540 f 296, Jeremy Bentham to Prince P. Dashkov 19/30 July 1786.
- 22 Masson, str. 110.
- 23 Ligne, *Letters* (Stael), tom 2, str. 6, Prince de Ligne to Comte de Segur, 1 August 1788.
- 24 Louis Philippe, Comte de Segur, *Memoires et souvenirs et anecdotes*, 1859, str. 348-349. Littlepage citiran u Curtis Carroll Davis, *The King's Chevalier*, str. 148.
- 25 A. С. Пушкин, *Полное собрание сочинений*, tom 12, str. 177.
- 26 Lord Byron, *Don Juan*, VII: 41.
- 27 Elisabeth Vigee Lebrun, *Souvenirs*, tom 1, str. 324.
- 28 ZOOID 9 (1875): 461–464.
- 29 Derzhavin, *The Waterfall*, u Segal, tom 2, str. 299.
- 30 Comte de Stedingk, *Un Ambassadeur a la cour de Catherine II*, ed Comtesse Brevern de la Gardie, str. 186, Stedingk to Gustavus III 28 October 1791.
- 31 AKV 7: 37 Count Fyodor Rostopchin to Count S. R. Vorontsov 7 October 1791, Jassy.
- 32 A. Soldatsky, *The Secret of the Prince*, ZOOID 9, str. 360-3.

- 33 RGVIA 52.2.94.30, V. S. Popov to CtG, Jassy.
 34 SIRIO 23: 561, CtG to Grimm.
 35 А. В. Храповицкий, *Дневник*, str. 377.
 36 Masson, str. 113.
 37 SIRIO 23: 561, CtG to Grimm.
 38 Bakunjin, citirano u Wladimir Weidle, *Russia: Absent and Present*, str. 49.
 39 Храповицкий, str. 377–387.

O istoriji i Potemkinu. Sitničavi moral i nagon za očuvanjem dinastije Romanovih u XIX veku sprečavali su istinsku kneževu rehabilitaciju; svedočanstva savremenika o njegovom braku s Katarinom objavljena su tek posle revolucije iz 1905, kad je autokratski režim morao da popusti uzde. Kult Suvorova, posle njegove kampanje protiv Francuza u XIX veku, obnovljen u Drugom svetskom ratu, takođe je odigrao ulogu u izobličavanju Potemkinove istorije. Sve do Staljinove smrti sovjetski istoričari posmatrali su Potemkina s mešavinom klasne mržnje i komunističke čednosti. Služio je samo kao primer ludosti carskih mušica i nesposobnog velikaša koji je „često ometao“ dela heroja Suvorova. Vidi *Большая Советская Энциклопедия*, tom 46, str. 545, izdanje iz 1940. Kasnija izdanja, npr. *История СССР* iz 1949. (ur. J. J. Belan), slede ovu liniju još više pošto je Staljin tokom rata zvanično proglasio Suvorova za heroja. Jedan istoričar iz tog vremena krenuo je malo drugačijim putem i smestio Potemkina među narodne vođe kao što je Petar Veliki. „Potemkinovo ime“, napisao je autor knjige *История СССР*, tom 1, *С древнейших времен до конца XVIII века*, str. 702-703, „plemstvo je mrzelo zbog njegove samovoljnosti, a postalo je omiljeno među vojnicima, mada manje nego ime Suvorova – prirodno.“ No ovo je objavljeno posle Drugog svetskog rata. Tek su sredinom XX veka istoričari kao što je J. J. Družinina počeli valjano da analiziraju njegovu karijeru. Glavna istraživanja istoričara kao što su V. S. Lopatin i O. I. Jelisejeva objavljena su posle pada komunizma i vratila su Potemkina na mesto koje mu pripada.

Na Zapadu je od Potemkinove smrti do danas objavljen niz romantičnih istorija Katarine i njenog ljubavnika, mada su, prirodno, istaknuti stručnjaci za Rusiju kao što su Mark Rajef, Izabel de Madarijaga, Džon Aleksander i Vilijem Brus Linkoln pridavali pažnju Potemkinovoj posebnoj ulozi. Katarinina biografija Vinsenta Kronina donosi njegov pravičan portret, a caričina biografija iz pera

Henrija Trojata naglašava njegovu ličnost. Legende o Potemkinu toliko su, međutim, šarolike i neobične da su uticale i na ozbiljne naučnike. Sklonost da se Potemkin smatra donekle šalom, a donekle legendom na koju se uobičajena pravila istorije ne primenjuju ne jenjava ni na početku XXI veka. Uzmimo za primer dva izuzetno cenjena moderna istoričara. Citat potiče iz knjige Timotija Blanninga, profesora moderne evropske istorije na Kembridžu i istaknutog stručnjaka za Jozefa Drugog i prosvetlene apsolutiste *Joseph II Profiles in Power*, str 176. Norman Dejvis, profesor istorije na Fakultetu za slovenske i istočnoevropske studije Univerziteta u Londonu ponavlja legendu o Potemkinovim selima kao neospornu istorijsku činjenicu u delu *Europe: A History*, str. 658.

Prvo poglavlje: DEČAK IZ PROVINCIJE

- 1 RS (1872) 5 p 463: Исторические рассказы и анекдоты, записанные П.Ф. Карабановым.
- 2 Sergej Aleksandrovič Medvedev iz Peterburga, potomak Mihaila Potemkina, izvor je ove informacije; časopis Skupštine ruskog plemstva, izdanje 1998-2000, „O porodici Potemkin.“
- 3 RGADA 286.413.638–648. *Источник* (1995) br 1, str. 16–25.
- 4 Prince Emmanuel Golitsyn, *Recit du voyage du Pierre Potemkin: la Russie du xvii siecle dans ses rapports avec l'Europe Occidentale*, str. xxviii, xxix, xxx, xxxi, 255, 305, 370, 262–263, 253. Ironijom sudbine, knez Emanuel Golicin bio je sin kneza Mihaila i kneginje Praskovje Andrejevne (rođene Šuvalove), navodno poslednje Potemkinove ljubavnice. Vidi Poglavlje 33.
- 5 RA 1867 Самойлов col 558; RGADA 286.1.253.691, Список военным чинам 1-й половины 18-го столетия и Сенатский архив (1895) vol 7.
- 6 Henri Troyat, *Pushkin*, str. 16–17.
- 7 RP 5.22 p 221. Seoska legenda: Виктор М. Желудов, „Живое дыхание истории“.
- 8 Mesna legenda: Желудов. Autorova poseta Čižovi 1998.
- 9 RP 5.22, str 221. Karabanov RS 1872 5. Str. 463. RGADA 286.413.638-48. *Источник* (1995) br 1, str. 16-25. E. Golitsyn, str xxviii, xxix, xxxi, pp. 255, 305, 270, 262, 263, 253.
- 10 William Coxe, *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, str 343.

-
- 11 Masson, str. 303.
 - 12 Енгелъгарт, 1863, str. 3.
 - 13 Ф. Ф. Вигель, *Записки Филиппа Филипповича Вигелья* 1864-6 vol 1 pp 21-22.
 - 14 Marfa Jelena udala se za pukovnika Vasilija A. Engeljgarta, Pelagija se udala za Petra E. Visockog, Darja se udala za Aleksandra A. Lihačova, Nadežda je umrla neudata u devetnaestoj godini 1757, a Marija se udala za Nikolaja B. Samojlova.
 - 15 Isabel de Madariaga, *Catherine the Great: A Short History*, str. 14-15.
 - 16 I. I. Orlovsky, *In the Motherland of His Highness*, str. 1-20. Autorova istraživanja u Čizovu 1998.
 - 17 Masson, str. 303.
 - 18 L. Zayev, „Motherland of Prince Potemkin“, IV (1899), br. 2, str. 169-200. Orlovsky, str. 4. S. N. Shubinsky, *Historical Essays and Stories*, str. 144.
 - 19 Margravine of Anspach (Lady Craven), *Journey through the Crimea to Constantinople*, str. 142, 21 February 1786, St Petersburg. Madariaga, *CtG: A Short History*, str. 13-20. E. V. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 43-44 i 75-83. Щербагов, citirano u Anisimov, str. 77-78.
 - 20 Isabel de Madariaga, *Russia in the Age of Catherine the Great*, str. 79-80.
 - 21 Anspach, *Journey*, str. 142, 21 February 1786 St Petersburg. Madariaga, *CtG: A Short History*, str. 13-20. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 43-44 i 75-183. Щербагов citirano u Anisimov, str. 77-78.
 - 22 Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 43.
 - 23 Segur, *Memoires* 1859, str. 192-193. Anisimov, *Empress Elisabeth* str. 43-44 i 75-83.
 - 24 Reginald Pole Carew, „Manners and Customs“, Cornwall County Archive, Antony, CO/R/2/3. Ligne, *Letters* (Stael), str. 65, Ligne to Coigny.
 - 25 Masson, str. 318. Anisimov, *Empress Elisabeth* str. 43-44 i 75-83. Catherine citirano u Anisimov, str. 76. Щербагов citirano u Anisimov, str. 77.
 - 26 John LeDonne, *Ruling Russia*, str. 189. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 75-79.
 - 27 Autorova lokalna istraživanja u Čizovu 1998.
 - 28 Anspach, *Journey*, str. 154, 9 March 1786. Ligne, *Letters* (Stael), str. 69, Ligne to Coigny letter IX, 1787.

-
- 29 RS (1875), tom 12–14. M. I. Semevsky, *Prince G. A. Potemkin-Tavrishesky*, str. 487. Карабанов, str 46.
 - 30 Семевский, *ГАРТ* str. 486–488. Карабанов, str. 463. RA (1882) br. 2, str. 91–95, papers of Count A. N. Samoilov. Metropolitan Platon to Count A. N. Samoilov 26 February 1792; str. 93, GAP to Metropolitan Platon; Priest Antip Matveev to P. V. Lopukhin.
 - 31 RGADA 286.413.638–648. *Источник* (1995) br. 1, str. 16–25.
 - 32 В. И. Устинов, *Могучий великоросс*, VIZ (1991) br, 12, str. 701.
 - 33 Д. И. Фонвизин, *Собрание сочинения*, tom 2, str. 87–93.
 - 34 Х. Ф. Шахмагонов, *Храни Господь Потёмкина*, str. 8–9.
 - 35 Семевский, *ГАРТ*, str. 486–488. Шахмагонов, str 8–9. В. I. Krasnobaev, *Russian Culture in the Second Part of the Eighteenth Century and at the Start of the Nineteenth*, str. 143.
 - 36 Anspach, *Journey*, str. 133, 18 February 1786.
 - 37 Segur, *Memoires* 1859, str. 192.
 - 38 *Memoirs of CtG*, 1955, str.60. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 216–217.
 - 39 CtG, *Memoirs*, 1955, str 186. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 168–169 i 176–177.
 - 40 CtG, *Memoirs*, 1955, str 124, 150. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 168–169.
 - 41 Пушкин, *Полное собрание сочинений* 8: 1. deo, s. 2, str. 42. Гости съезжались на дачу***
 - 42 Marquis de Custine citiran u Weidle, str. 39. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 26–27 i 144.
 - 43 L. W. B. Brockliss, „Concluding Remarks: The Anatomy of the Minister-Favourite“, u J. H. Elliott and L. W. B. Brockliss (eds), *The World of the Favourite*, str. 278–303.
 - 44 Шахмагонов, str. 8–9.
 - 45 Adam Czartoryski, *Memoirs*, str. 87. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 24.
 - 46 Princess Dashkova, *Memoirs*, tom 1, str. 318.
 - 47 J. Cook, *Voyages and Travels through the Russian Empire*, tom 1, str 42.
 - 48 Masson, str. 206. A. S. Pushkin, *The Captain's Daughter*, str. 190.
 - 49 D. Thiebault, *Mes souvenirs de vingt ans sejour a Berlin*, tom 2, str. 78. Plutarch, *The Rise and Fall of Ancient Athens*, Penguin Classics edn, str. 245–28787. Thucydides, *The Peloponnesian War*, Penguin Classics edn, str 375–378, 382–3844, 400–487, 544–578, 583–604.

Sarah B. Pomeroy, Stanley M. Burstein, Walter Donlon and Jennifer Tolbert Roberts, *Ancient Greece: A Political, Social and Cultural History*, str. 303.

- 50 Semevsky, *GAPT*, str. 488–489. Krasnobaev, str. 223.
- 51 AAE (Quai d'Orsay) 20: 60, Comte de Langeron.
- 52 SIRIO 72: 209–210, Count Solms to FtG 27 July 1772.
- 53 Czartoryski, str. 87. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 24.
- 54 *Memoires du roi Stanislas-Auguste* (SA), tom 1, str. 136–137. CtG, *Memoirs*, 1955, str. 240–250.

Drugo poglavlje: GARDISTA I VELIKA KNEGINJA: KATARININ PREVRAT

- 1 Ovaj prikaz Katarininog života do prevrata zasniva se na: CtG, *Memoirs*, Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 230–245, Madariaga, *Russia*, str. 1–30 i J. T. Alexander, *Catherine the Great: Life and Legend*, str. 17–60.
- 2 CtG, *Memoirs* 1955, str. 87.
- 3 Alexander, *CtG*, str. 32–33.
- 4 CtG, *Memoirs*, str. 182, 101.
- 5 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 114–115, 141. Vidi uputstva kancelara Bes-tuževa velikom knezu Petru o njegovoj grubosti i lakomislenosti citirana u Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 234–235. Alexander, *CtG*, str. 42–43.
- 6 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 118.
- 7 *Ibid*, str. 196, 200, 161.
- 8 *Ibid*, str. 225.
- 9 *Ibid*, str. 221.
- 10 *Ibid*, str. 301. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 242–243.
- 11 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 240. Madariaga, *Russia*, str. 15–37. Alexander, *CtG*, str. 1–4, 55–60.
- 12 SA, *Memoires*, toml 1, str. 42.
- 13 Derek McKay and H. M. Scott, *The Rise of the Great Powers 1648–1815*, str. 181–192. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 109–116 i 244–245. Adam Zamoyski, *The Last King of Poland*, str. 54–66.
- 14 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 288.
- 15 *Ibid*, str. 307–309.
- 16 *Ibid*, str. 310.
- 17 PRO SPF 91/82, Charles, Lord Cathcart 29 December 1769, St Petersburg.

- 18 Anspach, *Journey*, str. 145, 29 February 1786.
- 19 Sabatier (francuski diplomata) 1772, citirano u Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 124.
- 20 Baroness Elisabeth Dimsdale, *English Lady at the Court of Catherine the Great*, ed Anthony Cross, str. 54, 27 August 1781.
- 21 Sir Horace Walpole, 14 november 1775, citirano u Anthony Cross, *By the Banks of the Thames*.
- 22 Durand de Distroff (francuski otpravnik poslova), citirano u Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 129.
- 23 Семевский, *ГАПТ*, str. 488–449. Krasnobaev, str. 223. Madariaga, *Russia*, str. 15–17.
- 24 CtG, *Memoirs* 1955, „Last Thoughts of HIM Elisabeth Petrovna“, str. 329–338, glavni je izvor za ovaj prikaz smrti carice Jelisavete. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 245–248. Takođe Philip Longworth, *The Three Empresses*, str. 228–229, Robert Coughlan, *Elisabeth and Catherine*, str. 172–174.
- 25 Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 241, 242–243, 245–248. Catherine II's letter to Sir Charles Hanbury Williams citirano iz Count Stanislas Poniatowski's letter to herself citirano u Anisimov, str. 240–241. General Lieven citirano CtG, *Memoirs* 1955, str. 267.
- 26 CtG, „Last Thoughts of HIM Elisabeth Petrovna“, str. 329–338. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 26–27.
- 27 Семевский, „Шесть месяцев из русской истории XVIII век. Очерк царствования императора Петра III 1761-1762“, OZ tom 173, str. 161. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. pp 242–243, 245–248. FtG citirano u David Fraser, *Frederick the Great*, str 457–458.
- 28 Dashkova, str. 45.
- 29 CtG, „Last Thoughts of HIM Elisabeth Petrovna“, str. 331.
- 30 *Ibid*, str. 329–338.
- 31 PSZ xv no 11, 445, 21 February 1762; PSZ xv no 11, 444, 18 February 1762; PSZ xv no 11, 481, 21 March 1762; PSZ xv no 11, 538, 18 May 1762.
- 32 RA (1907) 11, str. 130–132.
- 33 Krasnobaev, str. 488–489.
- 34 PSZ xv no 11, 445, 21 February 1762; PSZ xv no 11, 444, 18 February 1762; PSZ xv no 11, 481, 21 March 1762; PSZ xv, no 11, 538, 18 May 1762.
- 35 Соловьёв, tom 13, str. 73, citirano u Madariaga, *Russia*, str. 25.

-
- 36 Dashkova, str. 78–79.
 - 37 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 341–349; CtG to Stanislas Poniatowski 2 August 1762.
 - 38 General Baron von Ungern-Sternberg citirano u Masson, str. 137.
 - 39 Glavni izvori za ovaj prikaz prevrata su *Memoari* Katarine Velike, naročito njeno pismo Stanislavu Ponjatovskom od 2. avgusta 1762, objavljeno i u SA, *Memoires*, tom 1, str 377. CtG, *Memoirs*, takođe i u *Сочинения императрицы Екатерины II*, ed A. Н. Пыпин, tom 12, str. 547. Vidi i Dashkova, str. 74–80. SIRIO 12 (1873): 2–4, Robert Keith to Mr Grenville, 1 July/12 July 1762, St Petersburg. Madariaga, *Russia*, str. 21–37. Alexander, *CtG*, str. 5–16.
 - 40 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 341–342.
 - 41 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 343, CtG to SA.
 - 42 RA (1867) 4, str. 482–486. CtG, *Memoirs*, 1955, str. 343, CtG to SA 2 August 1762.
 - 43 Prince M. M. Щербатов, *On the Corruption of Morals in Russia*, str. 229.
 - 44 Dashkova, str. 74.
 - 45 *Ibid*, str. 45–46.
 - 46 A. F. von der Asseburg, *Denkwürdigkeiten I*, str. 316–317.
 - 47 David L. Ransel, *The Politics of Catherinian Russia: The Panin Party*, str. 11–20, 65.
 - 48 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 341–349, CtG to Poniatowski 2 August 1762.
 - 49 Dashkova, str. 74.
 - 50 *Ibid*, 78–80.
 - 51 Reginald Pole Carew, *Russian anecdotes* u Antony Archive CO/R/3/92, neobjavljeno. Ove anegdote očigledno se zasnivaju na autorovim razgovorima s uglednim Rusima tokom njegovog višemesečnog boravka u Rusiji 1781; proveo je dosta vremena s Potemkinom obilazeći s njim u kočiji imanja i radionice. Verovatno je ove priče o prevratu čuo od samog Potemkina. Priča o Potemkinu u Katarininovoj povorci s Vasilijem Bibikovim najraniji je dokument koji ga smešta u prve sate prevrata.
 - 52 Pole Carew, *Russian anecdotes*, Antony Archive CO/R/3/62.
 - 53 Dashkova, str. 80.
 - 54 *Ibid*, str. 80–81.
 - 55 Alexander, *CtG*, str. 10–11. Madariaga, *Russia*, str. 31.

Treće poglavlje: PRVI SUSRET: CARIČIN SMELI UDVARAČ

- 1 Segur, *Memoires*, 1859, str. 348–349.
- 2 Jean-Henri Castera, *The Life of Catherine II*, tom 2, str. 269. Jedna od prvih biografija Katarine Velike, objavljena 1798; mnogo se raspravlja o tome koliko je u englesko izdanje dodao prevodilac Vilijam Tuk. Самойлов cols 597–598. Енгельгардт, 1868, str. 42.
- 3 Segur, *Memoires*, 1859, str. 348–349.
- 4 Anonymous, *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str 16–17. Ovaj prevod tekstova Eleonore de Serenvil i adaptacija Helbiga iznosi legende koje su kružile o Potemkinu za njegovog života. (Ovo nije lažna Potemkinova autobiografija.)
- 5 Ustinov, str. 70–78.
- 6 R. Nisbet Bain, *Peter III*, str. 160, citirano u Alexander, *CtG*, str. 11.
- 7 Asseburg, str. 315. Ustinov, str. 70–78.
- 8 В. А. Бильбасов, *История Екатерины Второй*, tom 2, str. 74.
- 9 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 341–349, letter to S. Poniatowski 2 August 1762.
- 10 Dashkova, str. 80–107.
- 11 SIRIO 7: 108–20. SIRIO 42: 475, 480.
- 12 RA (1867) 4, str. 482–486.
- 13 Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 245.
- 14 О. А. Иванов, „Письма А. Г. Орлова из Ропши“, *Московский журнал* (1995), br. 9, str. 15. Ivanov baca ozbiljnu senku sumnje na čuveno „treće pismo“ A. Orlova Katarini, u kom priznaje da je ubio Petra Trećeg u pijanoj tuči i upliče kneza Fjodora Barjatinskog. Vidi i CtG, *Memoirs*, 1955, str. 350.
- 15 *Московский журнал* (1995), br. 9, str. 18. AKV 21: 89. CtG, *Memoirs*, 1955, str 351.
- 16 Dashkova, str. 107. Countess V. N. Golovina, *Souvenirs*, str. 37.
- 17 Alexander, *CtG*, str. 15.
- 18 С. М. Соловьёв, *История России с древнейших времён*, tom 13, str. 114–115.
- 19 P. Morane, *Paul I*, str. 57–58. Takođe Arthur M. Wilson, *Diderot*, citirano u Alexander, *CtG*, str. 14. Potemkin je kasnije rekao grofu De Segiru da je Daškova preterala s nadmenošću i razljutila Katarinu. (Segur 1825–7, tom 2, str. 228)
- 20 RGADA 268.890.291–294 Герольдмейстерская контора (Kancelarija za grbove).

-
- 21 RA (1867) 4 str. 482–486. Informacija o Konjičkoj gardi, jun 1762. Vidi i Иван Анненков, *История Лейб-гвардии Конного полка*. Alexander, *CtG*, str. 64.
 - 22 Thiebault, tom 2, str 78. RA (1907) 11 str. 130–131, legenda o knezu Potemkinu-Tavričeskom. Krasnobaev, str. 489. O Potemkinovom imitatorskom daru vidi SIRIO 26 (1879): 315. Marchese de Parelo, *Despatches*. Derzhavin, *The Waterfall*, in Segal, tom 2, str. 302. Самойлов cols 597-598. Енгельгардт, 1868, str. 42.
 - 23 CtG, *Сочинения*, tom 12, str. 546-563, CtG to S. Poniatowski 9 August, 12 September, 27 December 1762. (See also *Memoirs*, 1955).
 - 24 SIRIO 7: 162. Alexander, *CtG*, str. 67–68. Madariaga, *CtG: A Short History*, str. 137–138. Madariaga, *Russia*, str. 559–560.
 - 25 Ransel, *Politics*, str. 79.
 - 26 SIRIO 7: 206.
 - 27 CtG, *Sochineniya*, tom 12, str. 559, CtG to S. Poniatowski.
 - 28 Ransel, *Politics*, str. 111–115.
 - 29 AKV 31: 260–72, Mikhail L. Vorontsov to Alexander R. Vorontsov 8 December 1763 and 9 March 1764.
 - 30 Masson, str. 331–332.
 - 31 Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 86.
 - 32 AXC 798 f527, S. Poniatowski to CtG 2 November 1763. SA, *Memoires*, str. 33.
 - 33 Madariaga, *Russia*, str. 33–37, 187–204. Alexander, *CtG*, str. 61–76. Ransel, *Politics*, str. 104–111. Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 61–100.
 - 34 Baron de Breteuil citirano u Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 96–97. Бильбасов, *История*, tom 2, str. 281.
 - 35 Ransel, *Politics*, str 116-127. Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 96–97.
 - 36 Ova legenda je, na primer, navedena u *Velikom vodiču kroz Moskvu*, str. 318.
 - 37 Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 200. Anisimov citira priču S. S. Uvarova da je A. G. Razumovski udovoljio Katarininovoj želji da izbegne udaju za G. G. Orlova.
 - 38 Henry Troyat, *Catherine the Great*, str. 175.
 - 39 BM Add MS 15,875, Sir George (later Earl) Macartney to Lady Holland February 1766.
 - 40 Philip Mansel, *Le Charmeur d'Europe*, str. 141.
 - 41 G. Casanova, *History of my Life*, tom 10, p. 7, str. 141.

- 42 Mansel, *Charmeur*, str. 96.
- 43 Casanova, tom 10, p. 7, str. 14.
- 44 Chevalier de Corberon, *Un Diplomat francais a la cour de Catherine II*, tom 2, str. 95, 13 January 1777.
- 45 Macartney to Lady Holland (vidi napomenu 39).
- 46 Prince de Ligne, *Fragments*, tom 1, str. 101–102.
- 47 О. И. Елисеева, *Переписка Екатерины II и Г. А. Потемкина периода Второй Русско-турецкой войны (1787—1791)*, str. 23, CtG to P. V. Zavadovsky.
- 48 RA (1877), tom 1, str. 468 Count A. I. Ribeaupierre, *Записки графа Рибопьера*.
- 49 V. O. Kliuchevsky, *Empress Catherine*, str. 307.
- 50 Ligne, *Letters* (Stael), tom 2, str. 45, Ligne to CtG.
- 51 CtG's remarks to V. Popov и Н. К. Шильдер, *Император Александр I*, tom 1, str. 279–280.
- 52 Comte Roger de Damas, *Memoires*, str 99.
- 53 Щербатов, str. 237.

Četvrto poglavlje: KIKLOPI

- 1 Pushkin *Полное собрание сочинения*, tom 12, str. 177, GAP to S. Sheshkovsky. Vidi i Георг Фон Гельбинг, „Русские избранники и случайные люди в XVIII-м веке“, RS 56 (10) 1887, str. 24.
- 2 CtG, *Memoirs*, 1955, str 355-357, CtG Frank Confession to GAP 1774. GARF 728.1.425.1-5. Takode CtG, *Сочинения*, tom12, str. 697–699.
- 3 Katarinina prepiska s F. M. Grimom i drugima nalazi se u SIRIO 23.
- 4 SIRIO 23. Vidi gore.
- 5 Casanova, tom 10, p.7, str. 139.
- 6 Castera, tom 2, str. 370–375.
- 7 *Ibid*, str. 401. Philip Mansel, *Pillars of Monarchy*, str. 31.
- 8 Casanova, tom 10, p.7, str. 101–105.
- 9 CtG, *Memoirs*, 1955, Autobiographical Fragments, str. 358–359, The Masked Ball.
- 10 *Joseph II und Graf Ludwig Cobenzl*, ed A. Beer and J. Fiedler (B&F), tom 1, str. 16, Cobenzl to Joseph II, 5 May 1780. Coxe, tom 2, str. 97.
- 11 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 194.
- 12 John Parkinson, *A Tour of Russia, Siberia and the Crimea*, str. 211.

- 13 Т. Ливанова, *Русская музыкальная культура XVIII века*, том 2, стр. 406, citirano u Madariaga, *Russia*, str. 329.
- 14 Щербатов, str 237.
- 15 SIRIO 19 (1876): 297, Sir Robert Gunning to Earl of Suffolk 28 July/8 August 1772.
- 16 Ransel, *Politics*, str. 76. SIRIO 12: 202-3, Sir George Macartney to Earl of Sandwich 18 March 1765.
- 17 Krasnobaev, str. 490.
- 18 K. L. Blum, *Ein russischer Staatsman*, Countess Sievers to Count Ya. Sievers 17 April 1774, citirano u A. G. Bruckner, *Potemkin*, str. 26.
- 19 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 17.
- 20 Самойлов, cols 597–598.
- 21 Saint-Jean, *Lebensbeschreibung des Gregor Alexandrowitsch Potemkin des Tauriers*, prevodiočev predgovor i p. 1-12; Waliszewski, *Autour d'un trone*, том 1, str. 114, 146. Semevsky, *GAPT*, str. 490.
- 22 RGADA 18.202.2-3. Bishop Porphyry, „Information“, ZOOID 13: 187-8. Semevsky, *GAPT*, str. 490–491.
- 23 Porphyry, str. 187–178.
- 24 Самойлов, cols 602–603.
- 25 Byron, *Don Juan*, Canto IX: 84.
- 26 Saint-Jean, p. 1–12. RS (1872) 5, str. 466, Porodične informacije o knezu Potemkinu, Semevski, *GAPT*, str. 493.
- 27 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str 20; Krasnobaev, str. 490.
- 28 Castera, том 2, str. 270. Semevsky, *GAPT*, str. 493.
- 29 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 20.
- 30 CtG's Frank Confession, str 355-356. Semevsky, *GAPT*, str. 492–493. GARF 728.1.425.15. CtG, *Сочинения*, том 12, str. 697–699, CtG to GAP March 1774. SIRIO 26 (1879): 309–310. Sardinijski izaslanik markiz De Parelo tvrdi da je Potemkin otišao kod nekog okultnog vidovnjaka pokušavajući da spase oko.
- 31 Самойлов, cols 602–603.
- 32 RS (1872) 5, str. 466, Porodična informacija o knezu Potemkinu. RGADA i.85.i.343,L 11, CII to GAP. Katarina ovde početkom 1774. kaže Potemkinu da G. Orlov uvek lepo govori o njemu.
- 33 Bilbasov, *История*, том 2, str. 519–521.
- 34 S (1872) 5, str. 466, Porodična informacija o knezu Potemkinu. Saint-Jean, chs 112. Semevsky, *GAPT*, str. 493.
- 35 Waliszewski, *Autour d'un trone*, том 1, str. 38.

- 36 Krasnobaev, str. 491. Saint-Jean, p. 1–12. Groficu Jelisavetu Razumovsku kasnije je otac poslao u manastir posle njene tajne udaje za grofa Petra Apraksina. Potemkin je intervenisao u njenu korist kod njenog oca. Semevsky, *GAPT*, str. 492–493.
- 37 Earl of Buckinghamshire, *Despatches and Correspondence*, tom 2, str. 232.
- 38 Соловьёв, tom 14, str. 48–49, citirano u Madariaga, *Russia*, str. 139–150.
- 39 Alexander, *CtG*, str. 103–115; Madariaga, *Russia*, str. 139–150.
- 40 Kazan University 17.262.3–2300, 25–2708/56–5705.
- 41 Ovaj prikaz rada komisije zasniva se na Madariaga, *Russia*, str. 139–183, i Alexander, *CtG*, str. 100–102, 112–120.
- 42 RGADA 268.890.291–294, Герольдмейстерская контора.

Peto poglavlje: RATNI HEROJ

- 1 RGADA 5.85.1.210, L 5, GAP to CII 24 May 1769. U stanu kneza Prozorovskog.
- 2 N. F. Dubrovin, *Pugachev and his Henchmen*, tom 2, str 403; CII to Count Z. G. Chernyshev 23 June 1769.
- 3 Voltaire, *Oeuvres completes*, tom 58, str. 39, CII to Voltaire 4/15 August 1769.
- 4 Christopher Duffy, *Russia's Military Way to the West*, str. 130–136.
- 5 SIRIO 54 (1886): 161.
- 6 RS (1895) 83, str. 199–200, Comte de Langeron, citirano u Duffy, *Russia's Military Way*, str. 125.
- 7 Frederick the Great, *Oeuvres*, tom 23, str. 89, citirano u Giles MacDonogh, *Frederick the Great*, str. 299.
- 8 Duffy, *Russia's Military Way*, str. 130–136. Ruske zvanične plate navedene su iz LeDonne, *Ruling Russia*, str. 363–364.
- 9 AAE 20: 1, 88. U nastavku Comte de Langeron, „Journal de campagnes faites au service de Russie par comte de Langeron General en chef“, i njegovi drugi zapisi iz Quai d’Orsay, Archives des Affaires Etrangeres navedeni su prema brojevima tomova AAE.
- 10 Duffy, *Russia's Military Way*, str. 135.
- 11 RGADA 268.890.291–294, Герольдмейстерская контора.
- 12 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 25.
- 13 Citirano u П. Б. Бартнев, „Биографии генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов Российской Императорской армии“, *Военно-исторический сборник*, (1911) tom 4, str. 14.

-
- 14 Langeron, AAE 20: 14, ruska i turska vojska.
 - 15 Langeron, AAE 20: 14–15.
 - 16 Вигель, том 1, str. 80 (1864–1866).
 - 17 Masson 1859, str. 149, citirano u Duffy, *Russia's Military Way*, str. 169.
 - 18 RGADA 11.1.267.127 (reverse), GAP to P. A. Rumiantsev.
 - 19 SeA, St Petersburg (1826), str. 164, Rumiantsev to CII, 14 November 1775, Moscow.
 - 20 CHOIDR 1865, knj. 2, deo 2, st. 2–3.
 - 21 SeA (1826), str. 164–171, Rumiantsev to CII 14 November 1775, Moscow.
 - 22 Semevsky, *GAPT*, str. 494.
 - 23 Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, str. 394–395.
 - 24 Ligne, *Letters* (Stael), том 2, str. 8, Prince de Ligne to Comte de Segur 1 August 1788, i том 2, str. 10, 11, 12–13, September 1788. Potemkin o turskoj taktici iz Comte de Segur *Memoirs*, 1960, str. 268–269.
 - 25 SeA (1826), str. 164–171, Rumiantsev to CII 14 November 1775, Moscow. RGADA 1.43.11.1-1, GAP to CII 21 August 1770.
 - 26 Semevsky, *GAPT*, str. 494.
 - 27 SeA (1826), str. 164–171, Rumiantsev to CII 14 November 1775, Moscow. RGADA 268.890.291-4. Герольдмейстерская контора.
 - 28 Kinross, str. 400.
 - 29 Baron de Tott citirano u Kinross, str. 401.
 - 30 Voltaire, том 58, str 96, CII to Voltaire 16/27 September 1770, St Petersburg.
 - 31 Voltaire, том 58, str. 91, Voltaire to CII 14 September 1770, Ferney; str. 102, Voltaire to CII 25 October 1770, Ferney.
 - 32 CHOIDR (1865), том 2, str. 111–113, Rumiantsev to CtG 1771.
 - 33 KFZ January–April 1771.
 - 34 Semevsky, *GAPT*, str. 496. RGADA 1.85.1.209, L 10, CII to GAP ud. Iako se obično datira februarom 1774, unos možda potiče iz 1771–1772, što se takođe uklapa. AKO je tako, to znači da je Katarina došla kod Potemkina i čekala ispred njegove sobe dva sata, što nagoveštava da su bili na ivici da započnu vezu. Za Orlovljevog pristicu bila bi „ludost“ da joj kaže da je to opasno neprikladno ponašanje za jednu caricu.
 - 35 *Старина и новизна* (1879), том 1, str. 283, G. G. Orlov to P. A. Rumiantsev.

-
- 36 SeA (1826), str. 164–171, Rumiantsev to CII 14 November 1775, Moscow.
 - 37 Самойлов, col 1002. Potemkinova pisma zaporoškom atamanu od 15. aprila i 25. maja 1772. citirana iz A. Скальковский, *История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского*, том 3, str. 127–129.
 - 38 AKV 32: 74. AKV 8: 1–38, S. R. Vorontsov to F. Rostopchin 18/29 October 1796.
 - 39 Alexander, *CtG*, str. 160–161. Madariaga, *Russia*, str. 211–213.
 - 40 Madariaga, *Russia*, str. 213–214. Alexander, *CtG*, str. 154–161. Voltaire, том 58, str. 102, Voltaire to CII 25 October 1770, Ferney.
 - 41 SIRIO 13: 258–261.
 - 42 Madariaga, *Russia*, str. 259. Alexander, *CtG*, str. 165.
 - 43 Ribbing to Swedish Chancellery President 13 July 1772. Svenska Riksarkivet (Sra) Collection Muscovitica 356 no 29, citirano u Ransel, *Politics*, str. 293.
 - 44 GARF 728.425.1–5. CtG, *Сочинения*, том 12, str. 697–699, Frank Confession, CtG to GAP, 21 February 1774. CtG, *Memoirs*, 1955 pp 355–357.
 - 45 RGADA 5.85.1.370, L 8, CII to GAP ud, February 1774. Ponovo, pismo spomenuto ranije tokom njegovog prvog dolaska iz vojske 1771. Uklopilo bi se i u ovu posetu iz 1772.
 - 46 Самойлов, cols 1004–1016.
 - 47 Madariaga, *Russia*, str. 258–259. Alexander, *CtG*, str. 135–137.
 - 48 CtG, *Сочинения*, том 12, str. 697–699. CtG to GAP, Frank Confession.
 - 49 SIRIO 13: 270–272. SIRIO 19: 325.
 - 50 RGADA 5.85.1.370, L 8, CII to GAP ud, February 1774.
 - 51 AKV 32: 165, S. R. Vorontsov to A. R. Vorontsov 9 February 1774.
 - 52 AKV 32: 165, S. R. Vorontsov to A. R. Vorontsov 11 June 1773.
 - 53 RS (1889), 9, str 481–517, beleške kneza Jurija Vladimiroviča Dolgorukog. U memoarima Dolgorukog ima elemenata mašte. O držanju Potemkina u vojsci vidi Lopatinov esej u *Переписка*, str. 500–502. i pismo M. V. Murovceva A. I. Bibikovu iz Silistre navedeno u A. A. Бибиков, *Записки о жизни и службе Александра Ильича Бибикова*.
 - 54 Voltaire, том 58, str. 231, CII to Voltaire 19/30 June 1773.
 - 55 SeA (1826), str. 164–171, Rumiantsev to CtG 14 November 1775, Moscow.
 - 56 RGADA 5.85.1.119, L 7, CII to GAP 4 December 1773

- 57 RS, notes of Dolgoruky. Vidi belešku 53.
- 58 *Ibid.*
- 59 Citirano u J. T. Alexander, *Autocratic Politics in a National Crisis: The Imperial Russian Government and Pugachev's Revolt*, str. 85 prema RGADA 6.527.32, Platon (Liubarsky) to N. N. Bantysh-Kamenskiy 18 December 1773.

Šesto poglavlje: NAJSREĆNIJI ČOVEK NA SVETU

- 1 Самойлов, col 1016.
- 2 CtG, *Memoirs*, 1955, str. 356, Frank Confession, CII to GAP.
- 3 Saint-Jean, pp 1–10.
- 4 Michael B. Petrovich, *Catherine II and a Fake Peter III in Montenegro*, str. 169. Madariaga, *Russia*, str. 210.
- 5 Opšte informacije o ovom prikazu Pugačovljeve bune zasnovane su, ako nije drugačije naznačeno, na А. С. Пушкин, *История Пугачёва*, njegovom romanu *Karpetanova kći* i dve knjige Dž. Т. Aleksandera o ovoj temi: *Emperor of the Cossacks: Pugachev and the Frontier Jacquerie of 1773–1775*, i *Autocratic Politics*, str. 1–10. Takođe i Also Madariaga, *Russia*, str. 239–255.
- 6 Pushkin, *Captain's Daughter*, str. 245.
- 7 Alexander, *Autocratic Politics*, str. 175–176.
- 8 Ransel, *Politics*, str. 241–50. SIRIO 19: 399–400.
- 9 Ransel, *Politics*, str. 241–50. Alexander, *CtG*, str 166–167. Madariaga, *Russia*, str. 2612. SIRIO 19: 325–327, Sir Thomas Gunning to Suffolk 27 September/8 October 1772, and SIRIO 19: 401, 4/25 February 1774.
- 10 Navodno Katarininno pismo gospođi Žofren. Preštampano je u mnogim delima, ali original ne postoji.
- 11 Segur, *Memoires*, 1827, tom 3, str.37, CtG to Segur 1785.
- 12 Citirano u Alexander, *CtG*, str. 173.
- 13 Alexander, *CtG*, str. 166–167. Madariaga, *Russia*, str. 260–261.
- 14 Robert B. Asprey, *Frederick the Great: The Magnificent Enigma*, str. 600.
- 15 Енгельгардт, 1868, стр 42–43. *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 27. Saint-Jean, str. 1–12.
- 16 GARF 728.1.425.1-5, CtG to GAP March 1774. CtG, *Сочинения*, tom 12, str. 697–699.
- 17 Masson, str. 108.

- 18 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 27.
- 19 Енгелгардт, 1868, стр 42–43.
- 20 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 27.
- 21 GARF 728.1.425.1-5. СtG, *Сочинения*, том 12, str. 697–699, СtG to GAP March 1774.
- 22 KFZ 4 February 1774.
- 23 RGADA 1.85.1.277, L 7, CII to GAP ud, February 1774. Osnovni izvor za prepisku između Katarine i Potemkina je B. С. Лопатин, *Переписка*, ali u pojedinim slučajevima autor je koristio i originale. Zbog toga se u referencama nalaze mesto dokumenta i strana u Lopatinovoj knjizi kao „L“ i broj strane.
- 24 RGADA 5.85.1.342, L 7, CII to GAP ud, February 1774.
- 25 RGADA 1.85.1.208, L 8, CII to GAP ud, February 1774.
- 26 RGADA 5.85.1.370, L 8, CII to GAP ud, February 1774.
- 27 RGADA 5.1/1.1.213, L 14, CII to GAP ud, February/March 1774.
- 28 RGADA 5.85.1.292, L 56, CII to GAP ud.
- 29 RGADA 5.85.1.370, L 8, CII to GAP ud, February 1774.
- 30 RGADA 5.85.1.370, L 8, CII to GAP ud, February 1774.
- 31 RGADA 5.85.1.137, L 10, CII to GAP ud, February 1774.
- 32 Aleksandar Vasiljčikov francuskom otpravniku poslova, citirano u Waliszewski, *Autour d'un trone*, том 1, str. 145.
- 33 RA (1873) 2, str. 123-125. А. П. Барсуков, *Князь Григорий Григорьевич Орлов*, str. 127. Count Solms to FtG 25 March 1774.
- 34 SPBII 238.276a.7426.1/1, L 11, GAP to CII 27 February 1774.
- 35 RGADA 1263.1.7713.3, L 13, CII to GAP 28 February 1774.
- 36 SIRIO 19 (1876): 405.
- 37 RA (1873) no 2 pp 123–125, Count Solms to FtG 7 and 18 March 1774.
- 38 Frederick the Great, *Politische Correspondenz 1879–1939*, 35, str. 215, 30 March 1774.
- 39 RA (1873) 2, str. 125. Барсуков, *Орлов*. Count Solms to FtG 7 March 1774.
- 40 RS (1873) 8.9 p 342, General-Count P. I. Panin to Prince A. B. Kurakin 7 March 1774.
- 41 RA (1873) 2, str. 125. Барсуков, *Орлов*. Count Solms to FtG 7 March 1774.
- 42 Bruckner, *Potemkin*, str. 26–27, citirano iz Blum, *Ein russischer Staatsman*, Countess Sievers to Count Sievers 31 March 1774.
- 43 *Письма графини Е.М. Румянцевой к ея мужу, фельдмаршалу графу П.А. Румянцеву-Задунайскому, 1762–1779*, стр. 179–181.

Vidi i RA (1866), str. 396, o radosnom odgovoru generala A. I. Bibikova na Potemkinov uspon.

44 SIRIO 27: 52.

Sedmo poglavlje: LJUBAV

- 1 Opisi Potemkina zasnivaju se na nedovršenom portretu, delu J. Lampija, izloženom u Ermitažu. Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str 145. Stedingk, str. 98, J. J. Jennings to Fronce 17 March NS 1791. Vidi i graviru Potemkina kao kapetana Konjičke garde nepoznatog autora. Hvala V. S. Lopatinu.
- 2 SIRIO 19 (1876) 405.
- 3 RA (1873) 2, str. 123 i 125, Count Solms to FII 4 and 7 March 1774.
- 4 Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 145.
- 5 Comte de Segur, *Memoirs*, ed Gerard Shelley, str. 186.
- 6 *Nathaniel Wraxall, Some of the Northern Parts of Europe*, str. 201.
- 7 AAE 11: 297, 1773.
- 8 RGADA 5.85.1.145, L 54. RGADA 5.85.1.352, L130.
- 9 RGADA 5.85.1.133, L 15.
- 10 RGADA 1.1/1.54.44, L 61.
- 11 RGADA 1.1/1.54.105, L 62.
- 12 Blum, citirano u Bruckner, *Potemkin*, str. 25–26. Countess Sievers to Count Sievers 28 April 1774.
- 13 RGADA 5.85.1.252, L 48.
- 14 Julian Ursyn Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, str. 80.
- 15 RA (1877) 1, str. 479 Ribeaupierre. SIRIO 23 (1878): 84, CII to Baron F. M. Grimm 2/4 March 1778.
- 16 Katarinina pravila za Mali Ermitaž: Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 153.
- 17 SIRIO 23 (1878): 7, CII to Grimm 30 August 1774.
- 18 RGADA 5.85.1.382, L 59.
- 19 SIRIO 23 (1878): 3, CII to Grimm 19 June 1774.
- 20 RGADA 1.1/1.54.4, L 14.
- 21 SIRIO 23 (1878): 4, CII to Grimm 3 August 1774.
- 22 RGADA 5.85.1.150, L 94.
- 23 RGADA 1.1/1.54.42, L 18.
- 24 RGADA 1.1/1.54.6, L 24.
- 25 RGADA 1.85.1.209, L 10.
- 26 К. К. Ротиков, *Друзою Петербурга*, str. 103-4.

- 27 RGADA 5.85.1.326, L 60.
- 28 RGADA 1.1/1.54.7, L 18. U Potemkinovoj pesmi „Čim sam te ugledao“ postoji stih: „Tvoje divne oči su me općinile.“ Masson, str. 108.
- 29 RGADA 5.85.1.343, L 11.
- 30 RGADA 1.1/1.54.16, L 15.
- 31 RGADA 5.85.1.253, L 44.
- 32 RGADA 1.1/1.54.12, L 23.
- 33 RGADA 5.85.1.343, L 11.
- 34 RGADA 5.85.1.133, L 15.
- 35 RGADA 5.85.1.343, L 12.
- 36 RGADA 5.85.1.150, L 94.
- 37 RGADA 5.85.1.347, L 57.
- 38 RGADA 5.85.1.144, L 64.
- 39 RGADA 1.1/1.1.213, L 14.
- 40 RGADA 1.1/1.54.27, L 32.
- 41 RGADA 5.85.1.226, L 37.
- 42 RGADA 5.85.1.172, L 87.
- 43 RGADA 5.85.1.160, L 53.
- 44 RGADA 1.1/1.54.3, L 87.
- 45 RGADA 5.85.1.226, L 37.
- 46 RGADA 1.1/1.54.11, L 27.
- 47 RGADA 5.85.1.313, L 59.
- 48 RGADA 10.1/1.54.19, L 16. SIRIO 13: 398.
- 49 RGADA 5.85.1.255, L 17.
- 50 RGADA 1.1/1.54.14, L 93.
- 51 RGADA 1.1/1.54.17, L 26.
- 52 GARF 728.1.425.1-5. CtG, *Сочинения*, tom 12, str. 697-9, CII to GAP.

Osmo poglavlje: МОЋ

- 1 Ako nije drugačije naznačeno, za izvore opštih informacija o Pugačovljevom ustanku vidi Poglavlje 6, napomenu 5. Masson, str. 108.
- 2 RGADA 5.85.1.213, L 14.
- 3 RGADA 1.1/1.1.213, L 14.
- 4 RGADA 1.85.1.209, L 10.
- 5 RGADA 1.85.1.343, L 11-12.
- 6 RGVIA 52.1.72.336.
- 7 Rumiantseva, str. 179-80, Countess E. M. Rumiantseva to Count P. A. Rumiantsev.

-
- 8 Castera, tom 2, str. 401. Rumiantseva pp 179-80.
 - 9 Bruckner, *Potemkin*, str. 26, Count Sievers 17 April 1774.
 - 10 RA (1873) 2, str. 125, Solms to FII 7 March 1774. Mansel, *Pillars of Monarchy*, str. 31, 93.
 - 11 RGADA 5.85.1.207, L 14.
 - 12 Rumiantseva, str. 180-1.
 - 13 Rumiantseva, str. 179-80.
 - 14 RGVIA 52.1.72.336.
 - 15 RGADA 5.85.1.15, L 16.
 - 16 RGADA 5.85.1.410, L 22.
 - 17 RA (1873) p 126, Solms to FII 18 March 1774. Rumiantseva p 183, 8 April 1774.
 - 18 Храповицкий, 30 May 1786. Rumiantseva, str. 183, 18 April 1774.
 - 19 Durand de Distroff citirano u Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 146.
 - 20 Waliszewski, *Autour d'un trone* p 146.
 - 21 RGADA 1.1/1.54.64, L 27.
 - 22 SIRIO 5: 413, Sir Robert Gunning to Suffolk.
 - 23 RGADA 5.85.1.12, L 29. Dubrovin, *Pugachev*, tom 3, str 47–49.
 - 24 Madariaga, *Russia*, str. 249.
 - 25 RGADA 5.85.1.299, L 30.
 - 26 SIRIO 19: 406, Gunning to Suffolk 10/21 June 1774.
 - 27 Е. П. Карнович, *Замечательные богатства частных лиц в России*, str. 265–267.
 - 28 RGADA 1.1/1.54.25, L 25.
 - 29 AKV 10: 110, S. R. Vorontsov 12/24 July 1801, London. Katarina i njeni ministri pridavali su veliku važnost pribavljanju ovih odličja. Na primer, Katarina je lično pisala švedskom kralju Gustavu Trećem o Ordenu Svetog Serafima za Potemkina (vidi SIRIO (1914) 145: 96), a Nikita Panjin je 12. marta 1774. naložio ruskom ambasadoru u Varšavi Otu-Magnusu Štakeljbergu da zatraži od kralja Stanislava Avgusta da odlikuje Potemkina Belim orlom (see SIRIO (1911) 135: 68).
 - 30 RGADA 1.1/1.54.22, L 30. SIRIO 19: 406, Gunning to Suffolk.
 - 31 RGADA 5.85.1.143, L 31.
 - 32 GARF 728.1.416.40, L 34. AGS: 1, 1.deo, str. 452, St Petersburg.
 - 33 Alexander, *CtG*, str. 176–178. Madariaga, *Russia*, str. 249–251. *Русский биографический словарь*, tom 14 (1904), граф П. С. Потёмкин.
 - 34 AGS: 1, str. 454.

- 35 E. С. Шумигорский, *Император Павел I. Жизнь и царствование*, str. 23. Г. Державин, *Сочинения*, том 5, *Записки*, str. 498.
- 36 SIRIO 6: 74-6, 22 July 1774.
- 37 RGADA 5.85.1.3/3.
- 38 *XVIII Century*, том 1 (1868), str. 112.
- 39 SIRIO 6: 88-9, Count N. I. Panin to Count P. I. Panin ud.
- 40 SIRIO 6: 74-6, N. I. Panin to P. I. Panin 22 June 1774. SIRIO 6: 86-89, N. I. Panin to P. I. Panin. RGADA 1274 Paniny-Bludovy op 1.3.3383, GAP to P. I. Panin.
- 41 SIRIO 13: 421, 29 July 1774. SIRIO 13: 427-428. SIRIO 6: 81, 29 July 1774.
- 42 Dubrovin, *Pugachev*, том 3, str. 254.
- 43 RS (1870) October p 410.
- 44 *Пугачёвщина* (из архива П. И. Панина), str. 39, GAP to P. I. Panin 4 October 1774.
- 45 Alexander, *Autocratic Politics*, str. 195.
- 46 В. В. Мавродин, *Крестьянская война в России*, том 3, str. 403. Madariaga, *Russia*, str. 265-266. Alexander, *Autocratic Politics*.
- 47 SIRIO 13: 446-447.
- 48 Alexander, *Autocratic Politics*, str. 184-186.
- 49 SIRIO 6: 117, P. I. Panin to CII.
- 50 Мавродин, том 3, str. 434.
- 51 Madariaga, *Russia* p 266.
- 52 RGADA 5.85.3.80, CII to GAP 13 October 1774.
- 53 Madariaga, *Russia*, str. 268. Philip Longworth, *The Cossacks*, str. 222.
- 54 CII to P. S. Potemkin 27 September 1774, citirano u Alexander, *Autocratic Politics*, str 197.
- 55 RGADA 5.85.1.164, L 50. RGADA 5.85.1.189, L 50. RGADA 5.85.1.228, L 50. GARF 728.416.41, L 52. Alexander, *Autocratic Politics*, str 203. *Lettres d'amour de Catherine II a Potemkine*, ed Georges Ourrard, str. 123, 128.
- 56 Мавродин, том 3, str. 42. SIRIO 23: 11, CII to Grimm 21 December 1774.
- 57 Dimsdale September 1781. Bolotov, том 3, str. 192, citirano u Alexander, *Autocratic Politics*, str. 211.
- 58 RGADA 5.85.1.254, L 34.

Deveto poglavlje: BRAK: GOSPOĐA POTEŖKINA

- 1 RGADA 1.1/1.54.114, L 31, CII to GAP ud, Tsarskoe Selo.

- 2 KFZ p 281, 8 June 1774.
- 3 Ovaj prikaz venčanja zasniva se na KFZ od 8. juna 1774; na B. C. Лопатин, *Екатерина II и Г. А. Потёмкин. Личная переписка*, str. 31–33 i 513–515; O. И. Елисеева, *Переписка Екатерины II и Г. А. Потёмкина*, str. 28 i П. Б. Бартевев, *Књига beleški iz redakcije „Ruskog arhiva“*, RA (1906) 2, str. 613, koja navodi svedočanstva grofa D. N. Bljudova o grofici A. V. Branickoj, knezu i kneginji M. S. i E. K. Voroncovoj (vidi Epilog); grofa A. G. Stroganova o kneginji E. K. Voroncovoj; beleškama kneza F. N. Golicina; svedočanstvima grofa A. Bobrinskog o grofu A. N. Samojlovu i grofa V. P. Orlova-Davidova o grofu A. N. Samojlovu.
- 4 Autorova poseta Sankt Peterburgu 1998.
- 5 Coxe, tom 2, str. 88 .
- 6 RA (1906) 2, str. 613. Bartenjevljeve beleške; ovo je ispričao grof A. A. Bobrinski, Samojlovljev unuk.
- 7 Castera, tom 3, str. 90.
- 8 RP 2.1, str. 8.
- 9 Vidi napomenu 3.
- 10 RGADA 5.85.1.362, L 72. RGADA 1.1/1.54.30, L 74.
- 11 RGADA 5.85.1.271, L 32, CII to GAP.
- 12 RGADA 5.85.1.238, L 49.
- 13 RGADA 1.1/1.54.42, L 18, CII to GAP ud.
- 14 M. Kukiel, *Czartoryski and European Unity 1770–1861*, str. 17–18.
- 15 RGADA 5.85.1.267, L 94.
- 16 Castera, tom 3, str. 90.
- 17 Comte de Segur 21 December 1787, citirano u Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 89. U drugom tomu svojih *Memoara* (1826) De Segir piše da se načelno smatralo da je tajno venčanje održano: „Povezivala ih je tajna druge vrste i neraskidivija veza.“ Kad se u povratku kući zadržao u Beču, razgovarao je o ovoj tajni s Jozefom Drugim.
- 18 *Louis XVI and the Comte de Vergennes: correspondence*, ed J. Hardman and M. Price, str. 162. Louis XVI to Comte de Vergennes ud, received 5 October 1774.
- 19 PRO FO, tom 15, Robert Keith 19 October 1782, citirano u Harold Temperley *Frederick the Great and Kaiser Joseph*, str. 224.
- 20 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67 no 33, Sir Charles Whitworth to Lord Grenville 1 July 1791
- 21 Prince de Ligne, *Melanges militaires, litteraires et sentimentaires*, tom 24, str. 181, Prince de Ligne to Prince Kaunitz 15 December 1788, Jassy.

- 22 RGADA 1.1/1.54.42, L 18.
- 23 RGADA 5.85.1.359, L 37, CII to GAP ud.
- 24 BM Egerton MSS 2706 Sir Robert Gunning to Earl of Suffolk 19 August 1774. Takođe i SIRIO 19 (1876).
- 25 Бартнев, „О Катарини“, стр. 616.
- 26 RGADA 1.1/1.54.103, L 67. RGADA 5.85.1.41, L 68. RGADA 5.85.1.166, L 68. GARF 728.1.416.22, L 69, CII to GAP.
- 27 27. SIRIO 23: 13, CII to Baron F. M. Grimm.
- 28 RGADA 1.1/1.54.119, L 80, CII to GAP. GARF 728.1.416.27, L 80.
- 29 Najbolja svedočanstva o kneginji Tarakanovoj pružaju pisma ser Vilijama Hamiltona erlu Ročforda od 4. januara NS 1775 i 30. maja NS 1775 BM Egerton MSS 2636 ff 104, 108, 110 i 124, citirano u Brian Fothergill, *Sir William Hamilton, Envoy Extraordinary*, str. 157–162. Vidi i prepisku Gunning-Suffolk o Tarakanovoj u SIRIO 19: 460–462, June 1775, Moscow.
- 30 SIRIO 1: 105. RP 4: 1 p 109.
- 31 *Русская беседа*, 1858, том 6, стр. 73. SIRIO 19: 461, Suffolk to Gunning 26 May 1775.
- 32 SIRIO 19: 461, Suffolk to Gunning 26 May 1775. RGADA 1.1/1.54.66, L 67, CII to GAP. RGADA 1.1/1.54.97, L 70, CII to GAP. Waliszewski, *Autour d'un trone*, том 2, str. 104–114; Count Alexei Orlov to GAP, RA (1875) 2 br. 5, str. 6. SIRIO 1: 105 i 169–196. Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 201. SIRIO 19: 466–7, Gunning to Suffolk 19/30 June 1775, Moscow.
- 33 RP 4: 1 p 109. SIRIO 1: 170–193.
- 34 RGADA 5.85.1.259.
- 35 AKV 8: 1-38, S. R. Vorontsov to F. Rostopchin 18/29 November 1796.
- 36 Bolotov, том 3, str. 208–213.
- 37 RGADA 1.1/1.54.137, L 76.
- 38 SIRIO 19 (1876): 470, Gunning to Suffolk 13/24 July 1775, Moscow. SIRIO 23: 4, CII to Grimm 3 August 1774, St Petersburg.
- 39 RGADA 5.85.1.362, L 72.
- 40 Bolotov, том 3, str. 207–224; Л. Травин, *Записки*, Pskov 1894, str. 125–129; Г. Винский, *Моё время*, str. 147, sve citirano u Dimitri Shvidkovsky, *Empress and Architect*, str. 192–193. SIRIO 27 (1880): 47, CII to Madame Bielke, 24 July 1775.
- 41 *Louis XVI – Comte de Vergennes correspondance*, str. 162, Louis XVI to Comte de Vergennes ud, received 5 October 1774.

- 42 О теорији да је Темкина била Потемкинова кћи види Т. В. Алексејева, *Владимир Лукич Боровиковски и руска култура на рубезе XVIII—XIX векова* и В. С. Лопатин, *Переписка*, стр. 638–639. Портрет Јелисавете Григорјевне Темкине, рад Боровиковског из 1798, изложен је у Третјаковској галерији у Москви. Њено неугледно лице има неке сличности с Потемкиновом мајком Дарјом. Но Темкина није ништа наследила од Потемкина, а аутор није пронашао да се спомиње игде у његовој prepisci. Нико о њој није говорио до много касније. Пошто Потемкин, колико знамо, није имао друге наводне деце, могуће је да је био неплодан. Друга теорија каже да је Темкина била кћи nekog другог Потемкина, Павла или Миаила, али оtkуда онда патроним? Темкина се касније удала за И. Н. Калагеоргија, Грка у руској служби и управника Херсона, првог Потемкинвог града. О ставу према ванбрачној деци види Анисимов, *Empress Elisabeth*, стр. 201. Осим тога, Потемкинво сестрић Василиј Енгелјгарт није се женио, имао је петоро ванбрачне деце с различитим љубавницама и сва су позаконјена као потомци племените ложе и носила су презиме Енгелјгарт.
- 43 SIRIO 19 (1876): 463–464, Suffolk to Gunning 30 June 1775, St James’s. SIRIO 19: 476–479, Suffolk to Gunning 1 September 1775; George III to CII 1 September 1775.
- 44 SIRIO 19 (1876): 476, Suffolk to Gunning 1 September 1775, St James’s. SIRIO 19: 476–501, Suffolk to Gunning 8 September 1775. SIRIO 19: 489, Gunning to Suffolk 20 September/1 October 1775, Moscow. SIRIO 19: 500–2, CII to George III 23 September 1775, Moscow.
- 45 45. RGADA 5.85.1.343, L 11, CII to GAP ud.
- 46 RGADA 1.1/1.54.3, L 85. RGADA 5.84.1.149, L 86. RGADA 5.85.1.172, L 87, CII to GAP.
- 47 SIRIO 19 (1876): 506, Gunning to Suffolk 5/16 October 1775, Moscow.
- 48 RGADA 1.1/1.54.30, L 74. GARF 728.1.417.1, L 66. RGADA 5.85.1.166, L 68.
- 49 49. RGADA 5.85.1.265, L 95, GAP to CII ud.
- 50 Castera, том 2, стр. 314–315; Waliszewski, *Autour d’un trone*, том 2, стр. 148.
- 51 GARF 728.1.416.49, L 69, CII to GAP ud. RGADA 5.85.1.159, L 75, CII to GAP ud.
- 52 RGADA 5.85.1.161, L 76, CII to GAP ud.
- 53 RGADA 5.85.1.161, L 76, CII to GAP. RGADA 11.1.946.595, V. A. Engelhardt to GAP 5 July 1775.

Deseto poglavlje: SLOMLJENO SRCE I RAZUMEVANJE

- 1 RGADA 5.85.1.369, L 94.
- 2 SIRIO 19 (1876): 509, Sir Robert Gunning to Earl of Suffolk 1/12 January 1776, St Petersburg.
- 3 SIRIO 19 (1876): 511, Richard Oakes to William Eden 16/27 February 1776, St Petersburg.
- 4 SIRIO 19 (1876): 511, Oakes to Eden (16/27 February and 26 February/8 March 1776, St Petersburg. Corberon p 164, 27 January 1776; p 190, 11 February 1776; p 194, 30 March 1776).
- 5 RGADA 85.1.267, L 94, CII to GAP ud.
- 6 RGADA 5.85.1.412, L 91, CII to GAP ud.
- 7 RGADA 5.85.2.305, L 95.
- 8 RGADA 5.85.1.413, L 91. RGADA 5.85.1.419, L 91. RGADA 5.85.1.412, 91. RGADA 5.85.1.412, L 92. RGADA 5.85.1.363, L 93. RGADA 5.85.1.366, L 93. RGADA 5.85.1.369, L 94. RGADA 5.85.1.267, L 95.
- 9 RGADA 5.85.1.412, L 91, CII to GAP. RGADA 5.85.1.384, L 91, CII to GAP.
- 10 RGADA 5.85.1.364, L 92, CII to GAP.
- 11 RGADA 5.85.1.413, L 91. RGADA 5.85.1.419, L 91. RGADA 5.85.1.412, L 91. RGADA 5.85.1.412, L 92. RGADA 5.85.1.363, L 93. RGADA 5.85.1.366, L 93. RGADA 5.85.1.369, L 94. RGADA 5.85.1.267, L 95.
- 12 RGADA 5.85.3.87, L 96, CII to GAP. RA (1878) 1, str. 18, CII to Prince D. M. Golitsyn 13 January 1776. Corberon, str. 188, 22 March 1776.
- 13 Corberon, str. 190, 24 March 1776.
- 14 B&F, tom 1, str. 18, Count Louis Cobenzl to JII 5 May 1780.
- 15 RS (1895) 83, str. 31, CII to Count O. M. Stackelberg 2/13 May 1776, 12/23 May. B. A. Бильбасов, „Присоединение Курляндии к России“, RS (1895) 83, str. 30–34. Osim toga, pruski izaslanici izveštavali su svog kralja o pitanju Kurlandije u izveštajima od 23. aprila i 8. septembra 1776. i od 4. maja 1781. RGIA 1640.1.32, FII to GAP 29 May NS 1776, Potsdam, neobjavljeno.
- 16 RGVIA 271.1.28.6, 2 September 1775, and 271.1.28.7, 6 October 1775, Prince Henry of Prussia to GAP, neobjavljeno. Takođe i RGIA 1640.1.32, FII to GAP 29 May NS 1776, Potsdam, neobjavljeno. Corberon, str. 210, 9 April 1776.

-
- 17 RGADA 1.1/1.54.67, L 98, CII to GAP.
 - 18 Ovaj prikaz smrti velike kneginje Natalije zasniva se na KFZ April-May 1776, Corberon, str. 229–250, Madariaga, *Russia*, str. 344–346, i Alexander, *CtG*, str. 228–231, kao i na navedenoj prepisci između Katarine i Potemkina i drugim pismima.
 - 19 RGADA 5.85.1.307, L 98.
 - 20 KFZ 9 to 15 April 1776. SIRIO 42: 346, CII to Kozmin.
 - 21 Corberon, str. 229, 26 April 1776.
 - 22 Corberon, str. 230-231. SIRIO 27: 78-9. SIRIO 19: 519, Oakes to Eden 15/26 April 1776.
 - 23 Dimsdale, str. 46, 22 August 1781. Alexander, *CtG*, str. 229.
 - 24 Corberon, str. 244, 5 May 1776.
 - 25 SIRIO 19 (1876): 520, Oakes to Eden 15/26 April, 3/14 May, 10/21 May and 14/25 June. Corberon p 244, 5 May 1776.
 - 26 А. А. Васильчиков, *Семейство Разумовских*, том 1, str. 363, граф Кирил Разумовский М. Б. Ковалинскому.
 - 27 Corberon, str. 248, 7 May 1776; str. 246, 6 May 1776; str. 259, 21 May 1776.
 - 28 RGADA 5.85.1.235, L 100. GARF 728.1.416.1, L 102. CII to GAP.
 - 29 RGADA 5.85.1.345-6, L 103.
 - 30 RGADA 5.85.1.235-6.GARF 728.1.416.I, L102. RGADA 5.85.1.345-6 L103. RGADA 1.1/1.43.119, L 104. *Московские ведомости*, 16 August 1776, citirano u Alexander, *CtG*, str. 207.
 - 31 RGADA 1.1/1.43.119, L 104. RGADA 5.85.1.14, L 106. Carica Jelisaveta poklonila je ovaj dvorac Alekseju Razumovskom 1756: Anisimov, *Empress Elisabeth*, str. 202. Dobila je ime po pukovniku Aničkovu, koji je sagradio most pored nje.
 - 32 SIRIO 19 (1876): 519, Oakes to Eden 1/12 July 1776, St Petersburg. Rumiantseva, str. 204, Rumiantseva to P. A. Rumiantsev.
 - 33 RGADA 5.85.1.385, L 106, CII to GAP ud. RGADA 5.85.3.91, L 106, CII to GAP. Карнович, str. 266. Samoilov col 1205. Harris, str. 528 možda je izvor sume od devet miliona: to svakako zvuči kao vrlo visok broj i verovatno je netačan, ali s obzirom na raznovrsnost poklona i nasumičnu velikodušnost s kojom su davani nemoguće je sve utvrditi. Moguće je da se Potemkin Harisu hvalisao tom sumom. Broj duša na imanju Kričev može se utvrditi na osnovu zapisa Semjuela Beneta, papira Samojlova i drugih izvora: vidi Poglavlje 20. Samojlov je, kao pripadnik Potemkinovog bliskog kruga i naslednik imanja, pouzdan izvor.

- 34 SIRIO 19 (1876): 521, Oakes to Eden 26 July/6 August 1776, St Petersburg.
 35 Brockliss, str. 279o303.
 36 Castera, tom 2, str. 308.

Jedanaesto poglavlje: NJENI MILJENICI

- 1 *Русский исторический журнал* 5 (1918), str. 244–257, citirano u Alexander, *CtG*, str. 342–352. *Письма имп. Екетирины II к гр. П. В. Завадовскому 1775–1777*, ed I. A. Barskov, pisma 7, 22, 30, 33, 35, 39, CII to P. V. Zavadovsky.
 2 AKV 12: 9–10, Zavadovsky to S. R. Vorontsov.
 3 *Русский исторический журнал* 5 (1918), str. 244–257, citirano u Alexander, *CtG*, str. 342–352. *Письма ЕИИ – Завадовский* (Barskov), pisma 7, 22, 30, 33, 35, 39, CII to Zavadovsky.
 4 Parkinson, str. 76.
 5 *Русский исторический журнал. Письма ЕИИ – Завадовский* (Barskov) i Alexander *CtG*, str. 342–352, pisma 27, 62, CII to Zavadovsky. RGADA 5.85.1.296, L 114. RGADA 1.1/1.54.96, L 114, CII to GAP.
 6 Masson, str. 105.
 7 AKV 24: 156, Zavadovsky to S. R. Vorontsov.
 8 *CtG*, *Memoirs* 1955, str. 355, Frank Confession to GAP.
 9 GARF 728.1.416.51, L 115.
 10 AKV 12: 16–19, Zavadovsky to S. R. Vorontsov.
 11 Alexander, *CtG*, str. 213.
 12 RGADA 1.1/1.54.69, L 116.
 13 GARF 728.1.416.51, L 115.
 14 RGADA 1.1/1.54.69, L 116.
 15 Harris, str. 149, Sir James Harris (H) to William Eden February 2/13 1778; H to Earl of Suffolk 2/13 February 1778. Ako broj stranice za „Harris“ nije dat, datum se odnosi na „Diaries and Correspondence of Sir James Harris, 1st Earl of Malmesbury.“
 16 Harris, str. 170, H to William Fraser 16/27 May 1778.
 17 Harris, str. 172, H to Suffolk 22 May/2 June 1778; str. 173, H to Suffolk 29 May/9 June 1778.
 18 KFZ 8 May 1778. RGADA 5.85.1.141, L 124.
 19 SIRIO 23: 89, CII to Baron F. M. Grimm 16 May 1778.
 20 GIM OPI 197.1.152, L 124.

- 21 Madariaga, *Russia* p 354.
- 22 Harris, H to Suffolk 20/31 December 1778.
- 23 RGADA 5.85.1.59, L 125, CII to GAP ud.
- 24 *Старина и новизна* (1901) 4, ed P. M. Maykov, str. 23–24, Zavadovsky to Count P. A. Rumiantsev.
- 25 RA (1881) 3 pp 402-3, CII to Ivan Rimsky-Korsakov.
- 26 RGADA 5.85.1.59, L 125, CII to GAP. KFZ 1 June, 28 June 1778. RA (1881) 3, str 402–403, CII to Korsakov. RP 5.1, str. 119. Harris, str. 174, H to Suffolk 8/19 June 1778.
- 27 Harris, str. 179, 180, H to Suffolk 28 August/8 September, 14/25 September, 10/21 August, 20/31 December 1778. Harris, str. 195, 29 January/9 February 1779.
- 28 Harris, str. 179, H to Suffolk 14/25 September 1778.
- 29 Harris, str. 224, H to Viscount Weymouth 9/20 September 1779.
- 30 RA (1911) 6, str. 190-4, Corberon. RGADA 10.3.467.3, CII to Korsakov 10 October 1779; Harris to Weymouth 11/22 October 1779.
- 31 RGADA 5.85.1.370, L 8, and RGADA 1.1/1.54.63, L 8, CII to GAP ud, ali Lopatin ih kao i pre datira s 14 i 18 februárom 1774. Francois Ribadeau Dumas, *Cagliostro*, str. 13–83, i W. R. H. Trowbridge, *Cagliostro: The Splendour and Misery of a Master of Magic*, str. 1–154.
- 32 Pole Carew CO/R/3/195, neobjavljeno. Harris, str. 434–440, H to Weymouth 11/22 October 1779, H to Charles James Fox 9/20 May 1782. Vidi i Dimsdale, str. 57, 27 August 1781. AKV 13: 163/4, A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov 5 July 1789.
- 33 Harris, H to Weymouth 11/22 October 1779.
- 34 Harris, str. 366, H to Viscount Stormont 14/25 May 1781.
- 35 Щербатов, str. 245, 241, 119. Alexander, *CtG*, str. 201–226, i Madariaga, *Russia* pp. 343–358.
- 36 Parkinson, str.49. George Macartney's „Commentary on Russia in 1786“, Macartney Papers, Osborne Collection, Beinecke Library, Yale University, citirano u Alexander, *CtG*, str. 215.
- 37 Ligne, *Fragments* 1, 275.
- 38 Corberon, tom 2, str. 137–138. Segur, *Memoires*, tom 3 18. RGADA 1.85.1.209, L 10, CII to GAP 1774. Храповицкий, str. 13. Pričalo se da je Semjon Fjodovič Uvarov, takođe oficir Garde, imao kratku vezu s Katarinom neposredno pre njene veze s Jermolovom posle smrti Saše Lanskog, i da je postao ljubimac kneza Potemkina jer je umeo da svira banduru, drevni žičani instrument, i da vešto pleše prisjadku. Nije dobio nikakve nagrade osim uspešne karijere u

- Gardi. Njegov sin S. S. Uvarov postao je ministar prosvete pod Nikolajem Prvim i Puškinov neprijatelj. Vidi Serena Vitale, *Pushkin's Button*, str. 143.
- 39 SIRIO 27 (1880): 130–131, GAP, ukaz o imenovanju caričinog adu-tanta, 16 June 1776.
- 40 Saint-Jean, p. 6, str. 40–48.
- 41 AVPRI 2.2/8a.20.94, L 124 GAP to CII and CII to GAP 27 May 1777.
- 42 GIM OPI 197.1.1.152, L 124, CII to GAP ud.
- 43 RGADA 5.85.1.334, L 124, CII to GAP ud.
- 44 Saint-Jean, p. 2, str. 12–21.
- 45 Corberon, tom 2, str. 154, 19 June 1776.
- 46 Harris, str. 430, 528, H to Stormont 25 March/5 April 1782.
- 47 Engelhardt 1868, str. 49.
- 48 Храповицкий, str. 254 – A. D. Mamonov „prison“ 1789 RS (1876) 15, str. 16, Garnovsky V. S. to Popov December 1786.
- 49 Engelhardt 1868, str. 46.
- 50 RS (1876) 16 p 406, CII to N. I. Saltykov July 1789, citirano u Gar-novsky to V. S. Popov.
- 51 AGAD 172: 79, GAP to SA 25 September 1779, St Petersburg, unpu-blished. RGADA 11.914. A. D. Lansky to GAP 3 April 1784. RGA-DA 11.914, Lansky to GAP 29 September 1783. RGADA 11.914 Lansky to GAP ud.
- 52 Count J. E. von der Goertz, *Memoire sur la Russie*, deo 3, str. 43. U Segirovim *Memoarima* (1826), tom 2, str. 344, piše da je grof Ma-monov, Katarinin miljenik krajem pretposlednje decenije XVIII veka, rekao grofu da bi se Katarina razljutila ako bi se on „petljao“ u državne poslove.
- 53 Damas, str. 97.
- 54 Harris, str. 210, H to Weymouth 7/18 August 1779.
- 55 Harris, str. 366, H to Stormont 7/18 May 1781.
- 56 Saint-Jean, p. 2, str. 12–21. B&F, tom 1, str. 17, Cobenzl to JII 5 May 1780.
- 57 Harris to Weymouth 11/22 October 1779.

Dvanaesto poglavlje: NJEGOVE SESTRICINE

- 1 RGADA 11.1.9496.595, V. A. Engelhardt to GAP 5 July 1775. RGA-DA 5.85.1.161, L 76, CII to GAP.

- 2 RA (1877) 1, str. 479, Ribeaupierre.
- 3 AKV 11: 361, S. R. Vorontsov to Count Kochubey ud, 1802.
- 4 Вигель, *Записки*, str. 43.
- 5 Вигель, *Записки*, str. 43–44.
- 6 Segur, *Memoires*, 1826, tom 2, str. 225.
- 7 RGADA 1.1/1.43.118, L 116, CII to GAP ud.
- 8 RS (1875) March 5190520, CII to GAP ud.
- 9 Prepiska između Potemkina i Varvare Engeljgart u Семейский, Княз Г. А. Потёмкин-Таврический, str. 512-522. Harris, str. 180, H to Earl of Suffolk 14/25 September 1778. Vidi i N. Y. Bolotina, *Ties of Relationship between Prince G. A. Potemkin and the Family of the Princes Golitsyn*, na konferenciji o Golicinima, redigovano u *Большие Вязёмы*. Takođe Варвара Голицына u *Русский биографический словарь* (1916), tom 5 i unose o njoj u RP. O Darji Potemkinjoj: RP5.221.
- 10 Kukiel, str. 17–18.
- 11 Harris, str. 224, H to Viscount Weymouth 9/20 September 1779. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP103/63, Alleyne Fitzherbert Lord St Helens to Charles James Fox 26 April 1783.
- 12 B&F, tom 1, str. 139. Cobenzl to JII 19 March 1781.
- 13 Marquis d'Aragon, *Un Paladin au XVIII siecle. Le Prince Charles de Nassau-Siegen I*, str. 133, Nassau-Siegen (N-S) to wife February 1787. Vigee Lebrun, tom 1, str. 192–194.
- 14 Sećanja kneza Jurija Dolgorukog, citirano u RP 1:1, str. 30.
- 15 RGADA 1.1/1.54.26, L 116.
- 16 Corberon, tom, str. 371, 24 September 1780; str. 377, 27 September 1780; str. 384, 2 October 1780. B&F, tom 1, str. 13, Cobenzl to JII 13 December 1780.
- 17 Harris, str. 181, 185, H to Suffolk 21 September/2 October and 5/16 October 1778.
- 18 RGADA 11.858.6, 3 June 1785; RGADA 11.858.5, 8 April 1784; RGADA 11.858.4, 29 March 1784; RGADA 11.858.3, 14 March 1784; sve pisma Tatjane Engeljgart Potemkinu, neobjavljena. Corberon, tom 2, str. 363, 17 September 1780. RP 1:1 p 10 and 4:2 p 206.
- 19 RGADA 11.858.4, Tatiana Engelhardt to GAP 29 March 1784, neobjavljeno.
- 20 RGADA 11.914, A. D. Lanskoj to GAP.

- 21 Mnoge ove priče o rodoskrvnuću su jednostavno neprijateljske legende. Nekoliko Habzburga zaista se oženilo sestričinama – uz papšku dozvolu. Na primer, četvrta žena španskog kralja Filipa Drugog bila je njegova sestričina. Vidi i Derek Beales, *Joseph II*, str.20. Priča o vojvodi Orleansa nije dokazana, ali je ispričana u Christine Pevitt, *The Man Who Would Be King: The Life of Philippe d'Orleans, Regent of France*, str. 249. U priču o Avgustu Jakom naširoko se verovalo; nije dokazana, mada je s obzirom na moralno blato njegovog dvora sasvim moguća: Nancy Mitford, *Frederick the Great*, str. 35 i David Fraser, *Frederick the Great*, str. 22. i 42. Urednik Volterove prepiske, koja obuhvata i pisma gospođi Deni, bio je Teodor Besterman.
- 22 RS (1875), str. 681, 682, 683, 684, pisma nepoznatih žena Potemkinu. (Takođe i: RGADA-11).

Trinaesto poglavlje: VOJVOTKINJE, DIPLOMATE I ŠARLATANI

- 1 SIRIO 23 (1878): 571, CII to Baron F. M. Grimm August 1792.
- 2 Ovaj zapis o vojvotkinji Kingstona zasniva se na sledećim izvorima: Isobel Grundy, *Lady Mary Wortley Montagu: Comet of the Enlightenment*, str. 1–10, 526. Corberon, tom 2, str. 179, 22 September 1777. RG VIA 52.33.539, Samuel Bentham to his father. 17 May 1780, St Petersburg. RGADA 39.33.539, 8 April 1780. BM 120.33555, 8 April 1780. Elizabeth Mavor, *Virgin Mistress: The Life of the Duchess of Kingston*, str. 157, 175, 184. Anthony Cross, *Duchess of Kingston in Russia*, str. 390. Anthony Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 363-367. Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 95. T. H. White, *The Age of Scandal*, str. 147-149. Prince Felix Yusupov, *Lost Splendour*, str. 6–9.
- 3 Autorova poseta Ermitažu 1998.
- 4 „The Northern Hero: The Life of Major S—le The Celebrated Swindler“, British Library 1493 r35, 1786. James George Semple in *The Dictionary of National Biography* (1903). Castera, tom 2, str. 399, 445. Mavor, str. 184. Cross, *Duchess*, str. 394-5.
- 5 Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 114.
- 6 Corberon, tom 2, str. 227, 10 May 1779.
- 7 Rumiantseva, str. 197–199, Countess E. M. Rumiantseva to Count P. A. Rumiantsev 2 February 1776.
- 8 Prince de Ligne, citirano u Mansel, *Charmeur*, str. 9; Ligne, *Letters* (Stael) str. 71, letter 11, Ligne to Coigny.

- 9 Otac vezira koji se sastao s Kitom bio je gradski pozivar po imenu Džejms Miler. Philip Mansel, *Constantinople: City of the World's Desire*, str. 202. MacDonogh, *FtG*, str. 193-194. Fraser, *FtG*, str.248. Harris, str. 181, H to Earl of Suffolk 21 September/2 October 1778; str. 184, H to Suffolk 5/16 October 1778.
- 10 Isabel de Madariaga, *The Travels of General Francisco de Miranda*, str. 9.
- 11 Harris, str. 321, H to Viscount Stormont 13/24 December 1780.
- 12 Rumiantseva, str. 197–199, Rumiantseva to Rumiantsev 2 February 1776.
- 13 Harris, str. 136-137, Suffolk to H 9 January 1778; str. 140, H to Suffolk 26 January/6 February 1778; str. 170, H to William Fraser 16/27 May 1778. Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 11. Castera, tom 2, str. 282.
- 14 SIRIO 19 (1876): 407, Sir Robert Gunning to Suffolk 7/18 March 1774, St Petersburg. SA, *Memoires*, tom 2, str. 233, 1774. A. П. Барсуков, *Проекты военных реформ*, str. 113, citirano u Ransel, *Politics*, str. 251.
- 15 RGADA 5.85.1.141, L 124.
- 16 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 48-49.
- 17 RGADA 5.167.1, Prince Henry of Prussia to Potemkin 25 October 1778, neobjavljeno.
- 18 Isabel de Madariaga, *Britain, Russia and the Armed Neutrality*, str. 3.
- 19 Harris, str. 210, H to Viscount Weymouth 7/18 August 1779.
- 20 Harris, str. 212, H to Weymouth 9/20 September 1779.
- 21 Harris, str. 146, H to Suffolk 30 January/10 February 1778.
- 22 Harris, str. 12, H to Weymouth 9/20 September 1779.
- 23 Goertz section 3 p 4i, Goertz to FtG, Memorandum.
- 24 Harris, str. 210, H to Weymouth 7/18 August 1779, p 214, 9/20 September 1779.
- 25 RGVIA 271.1.66.1, H to GAP ud. Neobjavljeno. RGADA 11.923.11, H to GAP neobjavljeno. Harris str. 268, H to his father 26 May 1780. RGADA 11.923.2, H to GAP, neobjavljeno.
- 26 Harris, str. 216, H to Weymouth 9/20 September 1779.
- 27 Corberon, tom 2, str. 313. P. Fauchille, *La Diplomatie francaise et la Ligue des Neutres*, str. 316, citirano u Isabel de Madariaga, *The Use of British Secret Service Funds at St Petersburg 1777–1782*, str. 466; Malmesbury PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers 91/103 no 59, 9/20 September 1779; H to Gertrude Harris

- ud, Papers of Lord Malmesbury, Merton College Oxford, citirano u Madariaga, *British Secret Service Funds*, str. 467.
- 28 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 50. Castera, tom 2, str. 442. RGADA 11.858.6, Tatiana Engelhardt to GAP 3 June 1785, neobjavljeno. Pole Carew CO/R/3/203, neobjavljeno. Harris, str. 338, H to Stormont 16/27 February 1781.
- 29 Ovaj zapis o Kaljostru u Peterburgu i o okultizmu u XVIII veku zasniva se na sledećim izvorima: SIRIO 23 (1878), CII to Grimm 9 July 1781. RS 12, str. 50–83. V. Zotov, *Cagliostro: His Life and visit to Russia*. Dumas str. 65–73. Trowbridge, str. 142–147 i o šarlatanima i okultnim isceliteljima XVIII veka str. 74–110. RGADA 5.85.1.179, L 8, CII to GAP ud. RGADA 5.85.1.280, L 19, GAP to CII and CII's reply ud. RGADA i.i/i.54.18, CII to GAP ud. Corberon, tom 1, str. 195 i tom 2, str. 395–396. Madariaga, *Politics & Culture in Eighteenth Century Russia: Collected Essays*, str. 150–167.
- 30 RGADA 5.85.1.179, L 8, CII to GAP ud. RGADA 5.85.1.280, L 19, GAP to CII and CII's reply ud. RGADA 1.1/1.54.18, CII to GAP ud.
- 31 RGADA 5.85.1.179, L 8, CII to GAP ud. RGADA 5.85.1.280, L 19, GAP to CII and CII's reply ud. RGADA 1.1/1.54.18, CII to GAP ud.
- 32 RS 12 str. 50–83. Zotov. SIRIO 23 (1878), CII to Grimm 9 July 1781.
- 33 Harris, str. 239–240, H to Stormont 15/26 February 1780.
- 34 Harris, str. 240, H to Stormont 15/26 February 1780.
- 35 Harris, str. 225, H to Weymouth 23 October/5 November 1779; str. 225–226, 9/20 September 1779. Harris, str. 229, H to Weymouth 23 October/5 November 1779.
- 36 Harris, str. 252, H to Stormont 31 March/11 April 1780. Takođe i Malmesbury PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP91/106 no 161, citirano u Madariaga, *British Secret Service Funds*, str. 466. *Memoirs de Torcy*, tom 2, str. 99. Corberon, tom 1, str. 370, Corberon to Vergennes 24 September 1779. Fauchille, str. 293.
- 37 Harris, str. 255, H to Stormont 7/18 April 1780.
- 38 Harris, str. 275, H to Stormont 15/26 June 1780. Potemkin by J. E. Cerenville, *La Vie de Prince Potemkine*, str. 73, n. 1. Madariaga, *British Secret Service Funds*, str. 472. Goertz, odeljak 3, str. 41, Goertz to FtG. Harris, str. 405, H to Stormont 13/24 March 1781. FO 65/1 no 170, H to Stormont 29 December/9 January 1781.
- 39 Corberon, tom 1, str. 370, 23 September 1780.
- 40 Harris, str. 256, H to Stormont 15/26 May 1780. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP91/104 unnumbered, H to

- Stormont 15/26 February 1780; SP91/104 no 19, Stormont to H 11 April 1780; SP91/105 no 42, H to Stormont 14 July 1780.
- 41 SIRIO 19 (1876): 506, Gunning to Suffolk 5/16 October 1775, Moscow. SIRIO 23: 136, CII to Grimm 7 May 1779. Stephen K. Batalden, *Catherine II's Greek Prelate: Eugenios Vulgaris in Russia 1771–1806 I*, str. 33, 39, 43, 41. RGADA 16.689.1. ZOOID 1 (1844) str. 206–211 C. Софанов, Остатки греческих легионов в России. PSZ 14.366. Katarina je imenovala Vulgarisa za arhiepiskopa Hersona i Slavjanska 9. septembra 1775. Šestog avgusta 1779. nasledio ga je još jedan Potemkinov grčki sveštenik, arhiepiskop Nikoforos Teotokis. Vidi Gregory L. Bruess, *Religion, Identity and Empire*, str. 85–86. Takođe i GPB 227.1.25 ch 1, Katarina o grčkoj gimnaziji, 19 November 1774, citirano u Batalden. Harris, str. 203, H to Weymouth 24 May/4 June 1779. Goertz, odeljak 1, str. 24.
- 42 Harris, str. 203, H to Weymouth 24 May/4 June 1779.
- 43 Corberon, tom 2, str. 226.

Četrnaesto poglavlje: VIZANTIJA

- 1 Ovaj opis Osmanskog carstva zasniva se na sledećim izvorima: Baron de Tott, *Memoirs*, naročito tom 1; neobjavljeni izveštaji nepoznatih autora, N. Pizanija i J. Bulgakova i drugih iz Istanbula, dokumenti o Visokoj porti i osmanskoj politici u: Potemkin Chancellery Archive u RGVIA 52, na primer N. Pizani J. Bulgakovu, RGVIA 52.11.53.11. Izveštaji su puni slikovitih opisa plime i oseke osmanske politike i svi su neobjavljeni. Takođe Kinross, naročito str. 112, 362–406, i Mansel, *Constantinople*, naročito str. 57–132, što je najbolji savremeni zapis.
- 2 Anspach, *Journey*, str. 199, Lady Craven to Margave of Anspach 11 May 1786, Constantinople. De Tott, tom 1, str. 137. Kinross, str. 137–147 i str. 171. De Tott, tom 1, str. 96. Mansel, *Constantinople*, str. 60–61.
- 3 RGVIA 52.11.53.31, N. Pisani to Y. Bulgakov 1/12 May 1787.
- 4 De Tott, tom 2, str. 101. Mansel, *Constantinople*, str. 203.
- 5 Sir Robert Keith, britanski ambasador u Beču, citirano u M. S. Anderson, *The Eastern Question*, str. 22.
- 6 Gerhard F. Kramer and Roderick E. McGrew, *Potemkin, the Porte and the Road to Tsargrad*, str. 267, 210B, Colonel Barozzi to GAP January 1790.

- 7 Harris, str. 203, H to Viscount Weymouth 24 May/4 June 1779. Corberon, tom 2, str. 226.
- 8 RGADA 5.85.1.1, L 189, GAP to CII.
- 9 Isabel de Madariaga, *Politics and Culture in Eighteenth Century Russia: Collected Essays I*, str. 20, 21. Metropolitan Zosimus, citirano u D. Stremoukhoff, „Moscow the Third Rome: Sources of the Doctrine“, *Speculum* (1953) 28, str. 112, citirano u Madariaga, *Politics and Culture*, str. 20–21
- 10 RGADA 11.941.4, Prince Alexander Mavrocordato to GAP 10 July 1791, Elisabethgrad. Coxe, tom 2, str 461. RA 3 (1879), str. 19. *Ypselotate kai Eklamprotate Prinkips in T. Georgikon ta D'vivilia en eroika to metro*, St Petersburg 1786, and GAP to Voulgaris, oboje citirano u Batalden, str. 71–72. Takođe ZOOID 9 (1875) 281–2. Potemkin je podržavao trojicu vodećih grčkih episkopa koji su propagirali vizantijsko-ruski projekat. Nikiforos Teotokis pisao je na grčkom peane velikom knezu Konstantinu i pozdravljao ga kao budućeg vizantijskog cara. Kada ga je Potemkin postavio za arhiepiskopa Astrahana i Stavropolja 18. novembra 1786, nasledio ga je Ambrozije. Vidi Bruess, str. 85–86, 117, 128, 170.
- 11 AKV 13: 223–228, Count A. A. Bezborodko to Count P. V. Zavadovsky 17 November 1791, Jassy. O. I. Yeliseeva, „The Balkan Question in G. A. Potemkin's Projects of Foreign Policy“, in *The Century of Catherine II: Russia and the Balkans*, str. 63–68. AVPRI 5.591.1.99–113 the reverse. AVPRI 5.591.1.105–106 the reverse. SIRIO 26: 93, 399, 369–370, A. A. Bezborodko, „Picture or Short Note on Russia's Wars with Tartars, Begun in the Middle of the Tenth Century and Uninterruptedly Lasting for Almost Eight Hundred Years“ ud, 1776. SIRIO 26 (1879): str. 385, „Мемориал бригадира Александра Андреевича Безбородко по делам политическим“. Batalden, str. 96–97. O. I. Yeliseeva, *GA Potemkin's Geopolitical Projects, Associates of Catherine the Great*, str. 26–31. O. П. Маркова, „О происхождении так называемого греческого проекта“. Hugh Ragsdale (ed), *Imperial Russian Foreign Policy*, str. 75–103.
- 12 Segur, *Memoires, tom 1*, str. 393. Masson, str. 203. RP 2.1.9. Mikhail Garnovsky to Vasily Popov August 1787, citirano u Waliszewski, *Autour d'un trone*, str. 30–33. Goertz, str. 45.
- 13 AKV 13: 84–7, Bezborodko to S. R. Vorontsov 29 July 1785.
- 14 Harris, str. 281, H to Sir Joseph Yorke, 14/25 July 1780.

- 15 B&F, tom 1, str. 6, Prince Wenzel von Kaunitz to Count Cobenzl 14 April 1780, Vienna.
- 16 A. A. Безбородко, *Письма А. А. Безбородко*, стр. 57, Bezborodko to P. A. Rumiantsev- Zadunaisky 4 February 1780. RA (1872) p 992, CII to D. M. Golitsyn, Vienna.
- 17 RGADA 5.85.1.30, L 137. RGADA 5.85.1.309, L 138. RGADA 5.85.1.204, L 138. RGADA 5.85.1.110, L 139. RGADA 5.85.1.203, L 138. All CII to GAP.

Petnaesto poglavlje: SVETI RIMSKI CAR

- 1 *Josef II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, ed Alfred Ritter von Arneth, letter III, CII to JII 19 May 1780.
- 2 *Maria Theresa und Josef II. Ihre Correspondenz*, ed Alfred Ritter von Arneth, tom 3, str. 246, JII to Maria Theresa 2 June NS 1780, Mogilev. SIRIO 27: 182, CII to GAP 11pm 23 May 1780, Shklov.
- 3 B&F, tom 1, str. 1, JII to Count Cobenzl 13 April 1780, Vienna.
- 4 Ovaj portret Jozefa Drugog zasniva se na sledećim izvorima: Mansel, *Charmeur*, str. 80. Ligne, *Fragments*, tom 1, 310. Ligne, *Melanges*, tom 20, str. 79. Ligne, *Letters* (Stael), tom 2, str. 34, Ligne to CII 12 February 1790. SIRIO 23: 440, CII to Baron F. M. Grimm 19 April 1788. Edward Crankshaw, *Maria Theresa*, str. 254–68. Andrew Wheatcroft, *The Habsburgs*, str. 226, 232, 236. T. C. W. Blanning, *Joseph II*, str. 47–67, 151–1555. Beales, str. 31–89, 306–337, 431–438.
- 5 *Maria Theresa – JII* (Arneth), tom 3, str. 246, JII to Maria Theresa 2 June 1780.
- 6 Енгельгардт (1997.), str. 26–30. SIRIO 23: 175–182, CII to Grimm.
- 7 Енгельгардт (1997.), str. 27–30.
- 8 Jerzy Łojek, *Stanislas Poniatowski: Pamietniki synowca Stanislawia Augusta*, Instytut Wydawniczy PAX 1979, str. 58.
- 9 L, str. 709. Članci V. M. Željudova, među njima i *Царский колодец* [Caričin izvor], *Районная газета* duhovščinske oblasti okruga Smolensk. RGADA 5.85.1.83, L 140, CII to GAP.
- 10 *Maria Theresa – JII* (Arneth), tom 3, str. 250, 260. JII to Maria Theresa 8 and 19 June 1780.
- 11 Dimsdale, str. 70, 7 September NS 1781, Tsarskoe Selo.
- 12 *Maria Theresa – JII* (Arneth), tom 3, str. 270, JII to Maria Theresa 4 July 1780, St Petersburg. SIRIO 23 (1878): 183, CII to Grimm 24 July 1780, Peterhof.

- 13 Corberon, tom 2, str. 287, 18 August 1780. Harris, H to Viscount Stormont 2/13 October 1780.
- 14 Harris, H to Stormont 2/13 October 1780. Fraser, *FtG*, p 561.
- 15 RGADA 52.3.2.1, Prince Henry of Prussia to GAP 2 August 1780, Rheinsburg, nerobjavljeno. Harris, str. 285, H to Stormont 28 August/8 September 1780.
- 16 Izvori za Linja: vidi sledeće dve napomene.
- 17 Glavni izvori za portret princa De Linja su Mansel, *Charmeur*, kao i Ligne, *Melanges, Fragments i Letters*, i neobjavljena pisma Linja Potemkinu iz RGADA i RGVIA, citirana kasnije. Francisco de Miranda, *Archivo del General Miranda*, str. 294, 26 March 1787, Kiev. Corberon, tom 2, str. 274–275, 8 August 1780. Ligne, *Letters* (Stael), tom 2, str. 71 letter 11, Ligne to Coigny 8 August 1780. Mansel, *Charmeur*, str. 21, 29, 65, 93. SIRIO 23 (1878): 185, CII to Grimm 7 September 1780. B&F, tom 1, str. 53, Cobenzl to JII 17 September NS 1780.
- 18 B&F, tom 1, str. 91, Cobenzl to JII 13 December 1780.
- 19 RGADA 11.893.9, Ligne to GAP 6 December NS 1780, Vienna, neobjavljeno. B&F, tom 1, str. 113, Cobenzl to JII 4 February 1781.
- 20 GARF 728.1.416.42, L 144, CII to GAP ud.
- 21 Harris, str. 321, H to Stormont 13/24 December 1780.
- 22 Harris, str. 314, H to Stormont 13/24 December 1780; str. 380–381, H to Stormont 14/25 July 1781. SIRIO 23 (1878): 431, CII to Grimm 30 November 1787. Harris, str. 275, H to Stormont 15/26 June, 6/17 October, 24 November/5 December 13/24 December 1780. Madariaga, *Russia*, str. 385–387. AKV 13: 75–83, A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov July 1785. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 106/67, William Fawkener to Lord Grenville 18 June 1791, neobjavljeno. Harris, str. 431–432, Charles James Fox to H and H to Fox 19/30 April 1782; str. 342–350, H to Stormont 13/24 March 1781, H to Stormont 30 April/11 May 1781. William Coxe, *Memoirs of the Kings of Spain of the House of Bourbon*, tom 3, str. 448 (zalihe vredne dva miliona funti na Minorki), citirano u Madariaga, *Britain, Russia and the Armed Neutrality*, str. 297.
- 23 GARF 728.1.416.47, L 145, i RGADA 5.85.1.104, L 146, CII to GAP.
- 24 Cyrus Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah-Qajar Collapse to Pahlavi Power*, str.1–2.
- 25 Pole Carew CO/R/3/95, May 1781, neobjavljeno. O persijskoj ekspediciji: AAE *Memoires et Documents Russie*, tom 10, str. 113–224, naročito 139 i 191, između ostalog i zapise Hablica i pismo grofa De

- Segira grofu Veržana 15 October 1786. *Passe Turco-Tatar Present Sovietique* (1986): Michel Lesure, *L'Expedition d'Astrabad 1781-2: Est-il Encore un Secret d'Etat?* 3. septembar 1780. Naredenje kneza Potemkina Admiralitetu – Описание дел Архива Морского министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия, St Petersburg 1877–1882, tom 3, str. 629 no 724/111, citirano u Lesure. O jermenskom pitanju: Potemkin je želeo da stvori Jermenski projekat i sprovodi ga uporedo s Grčkim projektom; tokom čitave karijere bavio se tom idejom, unapređivao je jermenske sveštenike koliko i grčke. Bruess, str. 96–97. Za više o ovome vidi Poglavlja 17, 18. i 19.
- 26 B&F, tom 1, str. 154–158, Cobenzl to JII 23 May 1781; str. 207, Cobenzl to JII 26 August 1781. *JII-CII* (Arneht) letter XXXII, JII to CII, and letter LXXXIV, CII to JII.
- 27 B&F, tom 1, str. 141, Cobenzl to JII 5 April 1781. Harris, str.367, H to Stormont 8/19 June and 25 June/6 July 1781.
- 28 B&F, tom 1, str. 197, JII to Cobenzl 19 August 1781; str. 207, Cobenzl to JII 26 August 1781. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 65/3 no 94, Harris to Stormont 25 June/6 July 1781.
- 29 RGADA 5.85.1.490, L 146, CII to GAP. Harris, str. 382, H to Stormont 14/25 July 1781.

Šesnaesto poglavlje: TRI BRAKA I KRUNA

- 1 *JII-CII* (Arneht) letter XLIX, CII to JII 7/18 Decembar 1781. B&F, tom 1, str. 170, Count Cobenzl to JII 5 July 1781.
- 2 Harris, str. 391, H to Viscount Stormont 10/21 and 17/28 September 1781; str. 399–408, 21 October/1 November 1781; str. 394, 21 September/2 October 1781. B&F, tom 1, str. 209, Cobenzl to JII 26 August 1781.
- 3 B&F, tom 1, str. 226 12 September 1781; str. 291, 18 January 1782; tom 2, str 75, 1 November 1786, all Cobenzl to JII. Вигель, citirano u RP 3.1 p 10.
- 4 RGADA 5.85.1.401, L 148, CII to GAP.
- 5 Casanova, tom 10, p. 8, str. 190–197.
- 6 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 189.
- 7 RGADA 11.867.12, Grand Hetman Branicki to GAP 9 April NS 1775, Warsaw. RGADA 11.867.1-60, neobjavljeno. Prepiska izme-

đu Branickog i Potemkina je studija rusko-poljskih odnosa između 1775. i 1791. Upotrebio sam je da ilustrujem odnos između ujaka i sestrića i Potemkinovu poljsku politiku, ali uvid u poljske odnose previše je podroban za ovu knjigu, mada će budućim naučnicima biti dragocen. Na ruskom dvoru je još 1775. bilo prihvaćeno da je Potemkin pokrovitelj Branickog i da održava njegov uticaj kao vođe svoje stranke u Poljskoj. Na primer, vidi SIRIO (1911) 135.68, Vice-Chancellor Ivan Osterman to O. M. Stackelberg 7 December 1775, Moscow.

- 8 Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 291.
- 9 Dimsdale, 27 August 1781.
- 10 Legenda kaže da je Šepeljev dobio Nadeždu za ženu kao nagradu za to što je 1775. u dvoboju ubio kneza Petra Golicina. Potemkin je navodno zatražio od Šepeljeva da ubije Golicina jer je ovaj flertovao s Katarinom. Za to nema nikakvih dokaza. Golicina je zapravo ubio neki Lavrov, a ne Šepeljev. Brak je sklopljen pet godina kasnije – Šepeljev svakako ne bi tako dugo čekao nagradu. U svakom slučaju, dvoboj iz osвете ne bi bio u Potemkinovom stilu. Vidi Katarinino pismo Potemkinu o dvoboju, RGADA 1.1/1.54.130, L 79, verovatno oktobar ili novembar 1775.
- 11 B&F, tom 1, str. 291, 18 January 1782; tom 2, str. 75, 1 November 1786; tom 1, str. 93, 13 December 1780, all Cobenzl to JII.
- 12 RGADA 11.901.5, P. M. Skavronsky to GAP 20 June 1784, Vienna. RGADA 11.901.19, Skavronsky to GAP 4/15 June 1785, Naples, neobjavljeno.
- 13 Vigee Lebrun, tom 1, str. 192–194.
- 14 RGADA 11.857.8, Countess A. V. Branicka to GAP ud, neobjavljeno.
- 15 RGADA 11.857.40, Branicka to GAP ud, neobjavljeno.
- 16 Вигель 1 (1891), str. 43.
- 17 Harris, str. 391, H to Stormont 7/18 September 1781.
- 18 B&F, tom 1, str. 282, Cobenzl to JII 18 January 1782. Harris, str. 412, H to Stormont 9/20 November 1781; str. 408, 21 October/1 November 1781.
- 19 Arneth, *Joseph II u. Leopold von Toscana*, tom 1, str. 114–124, 5 June 1782. B&F, tom 1, str. 301, JII to Cobenzl 19 February 1782. Roderick E. McGrew *Paul I*, str. 129. SIRIO 23: 145 and SIRIO 23: 157–9, CII to Paul 25 April and 7 June 1782. D. M. Griffiths, *The Rise and Fall of the Northern System*, str. 565. Ransel, *Politics*, str. 211. SIRIO 9: 64. B&F, tom 1, str. 342, JII to Cobenzl 13 November 1782.

- 20 B&F, tom 1, str. pp 262, 318, Cobenzl to JII 4 December 1781 and 18 July 1782.
- 21 RGADA 7.2.2607, GAP to CII, CII to Prince Viazemsky etc.
- 22 SIRIO 23: 621, CII to Grimm 6 April 1795.
- 23 B&F, tom 1, str. 318, 18 July 1782.
- 24 RGADA 5.85.1.121, L 150, CII to GAP 3 June 1782. Takođe i RG VIA 271.1.31.1106, M. S. Potemkin to GAP, 1. June 1782, neobjavljeno.
- 25 Harris, str. 447, H to Charles James Fox 10/21 June 1782.
- 26 JII-CII (Arneht), str 136, JII to CII, i CII to JII 12 July and 5/26 July 1782.
- 27 JII-CII (Arneht), str. 169, letter XXIV, JII to CII 13 November 1782; letter LXV, CII to JII 10 September 1782. B&F, tom 1, str. 344, Cobenzl to JII 4 December 1782. Harris, H to Lord Grantham 23 December/3 January 1783.
- 28 B&F, tom1, str. 344, Cobenzl to JII 4 December 1782.
- 29 Segur, *Memoires*, 1827 , tom 2, str. 401, 382-383. Castera, tom 3, str. 307.
- 30 AVPRI 5.585.294, L 317, GAP to CII 29 September 1788.
- 31 RGADA 5.85.1.557, L 256, CII to GAP 23 November 1787.
- 32 RGADA 5.85.1.88, L 154, CII to GAP.

Sedamnaesto poglavlje: POTESKINOV RAJ: KRIM

- 1 Ovaj opis Krimskog kanata i njegovog pripajanja Rusiji oslanja se na Baron de Tott, *Memoirs*, naročito tom 2; Н. Ф. Дубровин (ur.) *Присоединение Крыма к России: рскрипты, письма, реляции и донесения*, том 2 i Н. Ф. Дубровин (ur.), *Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического 1774-1788 гг*, SBVIM, том 1 и 6; Alan W. Fisher, *The Crimean Tartars* и *The Russian Annexation of the Crimea*. Такође и Alexander, CtG, стр. 246–255, и Madariaga, *Russia*, стр. 386–391.
- 2 Fisher, *Crimean Tartars*, str. 7–69.
- 3 De Tott, *Memoirs*, vol 2, str. 98. Fisher, *Russian Annexation*, str. 6–21.
- 4 SIRIO 8.227, CII to Voltaire.
- 5 Fisher, *Russian Annexation*, str. 95.
- 6 Među hrišćanima s Krima bilo je Grka i Jermena. Grci su se naselili u Taganrogu i Marijupolju, uz „Albance“ koji su se borili na strani Rusa u Prvom rusko-turskom ratu. Bilo je mnogo nevolja i Rusi,

- a naročito Potemkin, snose odgovornost za metež. Bilo je žalbi i gotovo pobuna. Arhiepiskopi Vulgaris i Teotokis nastupali su kao predstavnici Grka pred Potemkinom koji je sudio probleme i Grcima dao razne povlastice. Naučio je mnogo iz ovog prvog iskustva i sledećih godina bavio se i najsitnijim pojedinostima. Jermeni su dobili sopstvene gradove Grigoriopolj i Nahičevan, a mnogi su se skućili i u Astrahanu, gde je Potemkin imenovao Josifa Argutinskog za njihovog arhiepiskopa. Vidi poglavlja 18. i 19. Vidi i Bruess, str 122-7, RGADA 16.689.2.1.29 o povlasticama koje je Potemkin dao Taganrogu. RGADA 5.85.1.35, L 151, GAP to CII. Takođe je i slao zapovesti I. A. Ganibalu u Herson da se pripremi za slučaj rata.: ZO-
 OI-11: str. 324-326, N. N. Murzakevich, *The materials for a history of the principal town of a province – Kherson*, GAP to I. A. Hannibal, 11 August 1782.
- 7 RGADA 5.85.1.122, L 152, CII to GAP 19 September 1782.
 - 8 RGADA 5.85.2.15, L 152, CII to GAP 30 September 1782.
 - 9 RGADA 5.85.1.88, L 154, CII to GAP.
 - 10 RGADA 5.85.1.126, L 154, CII to GAP 18 October 1782.
 - 11 Dubrovin, Дубровин, *Присоєдинєнє Крѣма*, tom 2, str. 98, 318-319, 322, 550, 558, 752-753, Prince Prozorovsky to GAP; GAP to Prozorovsky; Count P. A. Rumiantsev to GAP; General Alexander Suvorov to GAP. Povelja Grcima PSZ 21 May 1779 14879; Povelja Jermenima PSZ 14 November 1779 14942. ZOOID 2 (1848-50): 660. ZOOID 1: 197-204. IV (1860), str. 359-62. Fisher, *Russian Annexation*, str. 131-134. Marc Raeff, *The Style of Russia's Imperial Policy and Prince Potemkin*, str. 10-11.
 - 12 Harris, str 483, H to Lord Grantham 8/19 November 1782.
 - 13 RGADA 11.893.6 Prince de Ligne to GAP 23 May 1787(?), neobjavljeno. Vidi i Semple u *Dictionary of National Biography* (1903).
 - 14 Harris, str. 372, H to Viscount Stormont 25 June/6 July 1781.
 - 15 Harris, str. 481, H to Grantham 4/15 November 1782. SIRIO 23 (1878): 274-275, CII to Baron F. M. Grimm, 20 April 1783.
 - 16 AVPRI 5.5/1.591.1.106, L 154, GAP to CII.
 - 17 Harris, str. 498, H to Grantham 20/31 January 1783. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 65/8 no 47, H to Grantham 2/13 December 1782, citirano u Isabel de Madariaga, *The Secret Austro-Russian Treaty*, str. 135.
 - 18 Catherine II's rescripts to GAP on the Crimea: RGADA 5.85.3.158-60, 14 December 1782. RGADA 5.85.165, 14 January 1783. RGADA

- 5.85.3.167–169, 7 February 1783. RGADA 5.85.3.175–180, 8 April 1783.
- 19 Harris, str. 487, H to Grantham 6/17 December 1782.
- 20 Harris, str. 492, H to Grantham 27 December 1782/7 January 1783.
- 21 Harris, str. 380–381, H to Stormont 14/25 July 1781. SIRIO 23 (1878): 431, CII to Grimm 30 November 1787. Harris, str. 275, H to Stormont 15/26 June, 6/17 October, 24 November/5 December, 13/24 December 1780. Madariaga, *Russia*, str. 385–387. AKV 13: 75–83 A. A. Bezborodkoto S. R. Vorontsov July 1785. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 106/67, William Fawkener to Lord Grenville 18 June 1791, neobjavljeno. Harris, str. 431–432, Charles James Fox to H and H to Fox 19/30 April 1782; str. 342–350, H to Stormont 13/24 March, 30 April/11 May 1781.
- 22 RA (1888) 3, str. 364–367, O vojničkoj odeći i naoružanju, GAP to CII. Masson, tom 1, str. 103. RGADA 5.85.3.81, CII ukaz Potemkinu o preobražaju dragonskih i husarskih pukova i neredovnih jedinica, 15 December 1774. SBVIM, tom 1, str. pp 74–88; str. 74–88; str. 13, Potemkin Ratnom veću, 16 November 1774; str. 38; str 10, Potemkinova zapovest Kazanjskom kirasirskom puku, 27 October 1774. Vidi i RS 7, str. 7227; RA (1888) 2, str. 364–367; and RS (1908) 136, str. 101. Сенатор Николай Яковлевич Трегубов, *Записки*. A. Begunova, *Way through the Centuries*, str. 86–87. Ove reforme trajale su do kraja decenije – vidi SIRIO 27 (1880): str. 348, CII ukaz Potemkinu od 14. januara 1785. Vredi napomenuti da je britanska vojska odbacila tu „gizdavost“ – puder, pomade i slično – tek u XIX veku, mnogo kasnije nego što je Potemkin to izveo u Rusiji.
- 23 Harris, str. 498, H to Grantham 20/31 January 1783.
- 24 П. В. Завадовский, *Письма Zavadovskago k Румянцеву*, str. 255, P. V. Zavadovsky to P. A. Rumiantsev.
- 25 RGVIA 271.1.31.14, M. S. Potemkin to GAP ud.
- 26 RGADA 5.85.1.440, L 162, CII to GAP. RGADA 1.1.43.61, L 163, GAP to CII 22 April 1783.
- 27 RGADA 5.85.1.449, L 165, CII to GAP May 1783.
- 28 Porodični arhiv M. S. Voroncova, str. 265 br. 38, Potemkinovo naređenje generalu grofu A. B. de Balmenu, 31. maj 1783; str. 265 br. 40, Potemkinovo naređenje General-potpukovniku A. S. Suvorovu, 10. juni 1783; str. 266 br. 42, 43 i 54, Potemkinova naređenja De Balmenu, 14. i 23. juni 1783; str. 277 br. 77, Potemkinovo naređenje De Balmenu; str. 279 br. 83, Potemkinovo naređenje general-potpukovniku Rahmanovu.

- 29 AVPRI 123.123/2.71.127, GAP to de Balmain. RGADA 1.1/1.43.76–77. RGADA 5.85.1.450, CII to GAP. RGADA 1.1/1.43.78, GAP to CII. RGADA 5.85.1.456, CII to GAP. RGADA 5.85.1.459, CII to GAP. RGADA 1.1/1.43.80, L 165–173, GAP to CII. RGVIA 52.2.37.63, GAP to Bezborodko. Harris, str. 504, Grantham to H 22 February 1783.
- 30 Louis XVI-Comte de Vergennes, str. 131-134.
- 31 A. С. Пишчевич, *Жизнь С. С. Пишчевича*, стр. 128. Vidi i Duffy, *Russia's Military Way*, str. 181. Porodični arhiv M. S. Voroncova, str. 282, br. 91 and 93, Potemkin Suvorovu 11. i 13. septembra 1783; str. 282, br. 92, Potemkin Kanu Šahinu Geraju, 13. september 1783.
- 32 RGADA 5.85.1.461, CII to GAP. RGADA 5.85.1.504.
- 33 А. Петрушевский, *Генералиссимус князь Суворов*, том 1, str. 226.
- 34 RGADA 11.1/1.43.86–87, L 175, GAP to CII 10 July 1783, Karasubazaar. RGADA 1.1/1.43.67-8, L 176, GAP to CII 16 July 1783, Karasubazaar. RGADA 1.1/1.43.69–71, L 179, GAP to CII 29 July 1783, Karasubazaar. RGADA 1.1/1.43.74-5, L 179, GAP to CII 29 July 1783, Karasubazaar.
- 35 John Anthony Guldenstaedt, citirano u Coxе, *Travels*, том 2, str. 413.
- 36 RGVIA 52.i/i94.20.6.58 (tekst na gruzijskom str. 26), King Hercules/Heracles/Erakle to GAP 21 December 1782. RGVIA 52 1/194/20/6/34, King Hercules to GAP 31 December 1782. RGVIA 52.2.31, GAP to CII 5 August 1783. RGVIA 52.1.28.23, CII to GAP 23 August 1783. RGVIA 52.1.28.25, CII to GAP 30 September 1783. John F. Baddeley, *Russian Conquest of the Caucasus*, str. 20–21. Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, str. 58-59.
- 37 RGADA 1.1/1.43.64, L 180, GAP to CII.
- 38 Kao u napomeni 24. Takode i Also RGVIA 52.2.29.33, GAP to CII 13 October 1783 i RGVIA 52.2.29.56, GAP to CII 22 June 1784.
- 39 RGADA 5.85.3.175-80, Katarinino uputstvo Potemkinu o delovanju posle njene odluke o aneksiji Krима s Tamanom i Kubanom, 8. april 1783.
- 40 AKV 13: 53-4, Bezborodko to P. V. Bakunin 31 May 1784.
- 41 RGADA 5.85.1.507, L 181, CII to GAP. O Jermenskom projektu vidi Bruess, str. 196–198.
- 42 RGADA 5.85.513. SIRIO 27: 279, CII to GAP.
- 43 RGADA 5.85.1.508. SIRIO 27: 276-80, CII to GAP.
- 44 RGADA 5.85.4.1.524, CII to GAP.

- 45 Porodični arhiv M. S. Voroncova, str. 279 br. 84, Potemkinovo na-
ređenje general-potpukovniku Suvorovu, 12. avgust 1783.
- 46 RA (1905) 2, str. 349, Yakov Bulgakov to GAP, 1 October 1783,
Constantinople. RGADA 5.85.4.1.521, CII to GAP. RGADA
5.85.4.1.521, L 185, CII to GAP 26 September 1783.
- 47 *III-CII* (Arneth) letter XCIV, JII to CII 12 November 1783, Vienna.
- 48 RGADA 11.924.2. General I. A. Igelstrom to GAP February 1784,
Karasubazaar, neobjavljeno.
- 49 С. Н. Глинка, *Записки*, стр. 10-11.
- 50 RGADA 5.85.4.1.524, L 186, CII to GAP. RGADA 1.1/1.43.4, L 187,
GAP to CII 22 October 1783, Chernigov.
- 51 AKV 13: 45-6, Bezborodko to Simon Vorontsov 7 February 1784.
O Potemkinovoj borbi protiv bolesti (i istovremenom poručivanju
novih brodova) vidi ZOO ID 11:335, GAP to Colonel Gaks 16 July
1783; str. 341, GAP to Gaks 6 October 1783; pp 342-4, GAP to Gaks
14, 22 October 1783 and GAP to M. V. Muromtsev 9 November
1783.
- 52 Engelhardt, 1997, str. 39-41.
- 53 RA (1905) 2, str. 352, GAP to Bulgakov. RA (1866) 11-12, str. 1574.
- 54 AKV 13: 47-48, Bezborodko to Simon Vorontsov 15 March 1784.

Osamnaesto poglavlje: SAVLADAR

- 1 Damas, str. 89-90. Za ovo poglavlje mnogo dugujem E. И. Дружи-
нина, *Северное Причерноморье в 1775—1800 гг.*, naročito o broju
stanovnika i naseljavanju.
- 2 *Memoir of the Life of Prince Potemkin*, str. 66-67.
- 3 Roger P. Bartlett, *Human Capital: The Settlement of Foreigners in
Russia 1762-1804*, str. 109. Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 181, Prince
de Ligne to Prince Kaunitz 15 December 1788, Jassy.
- 4 Вигель, том 1, str. 29-30. Raeff, *Imperial Manner*, str. 234-235.
Ovaj rad vrlo oštroumno govori o Potemkinovom stilu i daru kao
vladara juga.
- 5 ZOOID 11: str. 506-508; E. A. Zagorovsky, *Organization of the Ad-
ministration in New Russia under Potemkin 1774-1791*, str. 1-33.
Važna ličnost u kneževom kabinetu bio je i baron Fon Biler, brat
prvog ministra Saksonije, knežev glavni spoljnopolitički savetnik
krajem osme decenije XVIII veka.
- 6 RS (1876) 15 str. 33-38, July 1787. М. Гарновский, *Записки Миха-
ила Гарновского*.

- 7 Samoilov cols 1234–1235.
- 8 RGADA 5.85.1.38, L 73, CII to GAP. Manifesto on Liquidation of Zaporogian Sech. SBVIM tom1, str. 46–52, 3 August 1775.
- 9 AVPRI 2.2/8.20.55, L 99, GAP to CII 21 April 1776. Skalkovsky, *New Sech* part 3 A, str 148, 158–163. Potemkinova pisma atamanu P. I. Kališčevskom od 21. juna 1774. i preteće pismo atamanu od 8. decembra 1774, citirano u Skalkovsky.
- 10 SBVIM tom 1, str. 74–88, 20–21, proposal on Don 18 February 1775; str. 20–21, report to Senate 14 May 1775. Kolomenskoy str. 33–34. PSZ xx br. 14, 251, 15 February 1775. PSZ xx br. 14, 464, 9 May 1775. SIRIO 27: 37.
- 11 RGVIA 52.1.54.3.21–30, GAP correspondence with S. D. Efremov and wife Melaniya Karpovna.
- 12 RGADA 5.85.1.68, L 110, GAP to CII and her reply, GAP to CII and again her reply. RGADA 5.85.1.68, L 110.
- 13 SBVIM, tom 6, str. 54.
- 14 SBVIM vol 1 pp 74–88, 36–37, GAP to General P. A. Tekeli 18 June 1775.
- 15 William H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier 1500–1800*, str. 200–202. RGADA 5.85.1.464, L 81, CII to GAP. SBVIM tom 1, str. 65–67, 8 September 1775. Дружинина, str. 64–65.
- 16 RGADA 1.1/1.54.83, L 125. RGADA 5.85.3.109. SIRIO 27: 50–51.
- 17 RGADA 5.85.1.25, L 127, CII to GAP. Zavadovsky, str. 23–24, Count P. V. Zavadovsky to Count P. A. Rumiantsev. Rasprava o mestu podizanja Hersona: SBVIM, str. 110, Katarinin ukaz Potemkinu; str. 112, GAP to CII 25 July 1778. RGVIA 143.1.6–7, ud, 1777. Potemkinovi troškovi osnivanja Hersona od 460.103 rublje.
- 18 Samoilov cols 1215–1218. Katarina je takođe slala radnike: RGADA 5.85.3.109, CII to GAP on workers for building Admiralty 31 May 1778. Reports of I. A. Hannibal to GAP: RGVIA 1.194.54.10.52, 11 November 1779. Takođe i ZOOID 11: str. 3246. Murzakevich, GAP to Hannibal 1 March 1781 and 11 August 1782. Дружинина, str. 64–83.
- 19 Samoilov cols 1215–1218.
- 20 M. S. Bentham, *Life of Brigadier-General Sir Samuel Bentham*, str. 17–18, 10 August 1780.
- 21 Cornwall Archive, Antony CAD/50 Pole Carew Papers 1, 3, 4, 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, neobjavljeno.
- 22 RGADA 11.900.1, Reginald Pole Carew to GAP 24 October 1781, Kherson, neobjavljeno.

- 23 Cornwall Archive, Antony CAD/50, Pole Carew Papers 25-27, neobjavljeno.
- 24 RGADA 11.900.1, Pole Carew to GAP 24 October 1781, Kherson, neobjavljeno.
- 25 M. Antoine, *Essai Historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire*, str. 112.
- 26 ZOOID 8: 210, GAP to CII.
- 27 ZOOID 13: 162, M. Antoine to GAP 11 January 1786.
- 28 ZOOID 11: 342, GAP to Colonel Gaks 22 October 1783. ZOOID 11: 354, GAP to Colonel N. I. Korsakov 1 February 1784. ZOOID 11: 343, GAP to M. V. Muromtsev.
- 29 RGVIA 271.1.35 pp 4-5.
- 30 RGVIA 52.2.11.102 pp 22-3, GAP to Ivan Starov 26 May 1790.
- 31 ZOOID 11: 341, GAP to Gaks 6 October 1783. Katarina je pažljivo pratila razvoj Hersona; o njenom odobrenju novih sredstava vidi SIRIO 27 (1880): 292, CII to GAP 22 January 1784.
- 32 ZOOID 11: 335, GAP to Gaks 14, 22 October 1783 and GAP to Muromtsev 9 November 1783.
- 33 Antoine, str. 228. O Potemkinovim ambicijama u trgovini govori činjenica da se nadao uspostavi trgovine s Etiopijom preko Crvenog mora. О. П. Маркова, *О нейтральной системе и франко-русских отношениях (вторая половина XVIII в.)* str. 47. Takođe i Дружинина, p. XXX.
- 34 RGADA 11.946.152, Dr G. Behr to GAP, 1787, neobjavljeno.
- 35 RGADA 5.85.1.124-5, CII to GAP 30 September 1782.
- 36 Harris p 477, H to Lord Grantham 25 October/5 November 1782.
- 37 RGADA 5.85.1.88, L 154, CII to GAP.
- 38 RGADA 1.1/1.43.84-5, L 165, GAP to CII. RGADA 1.1/1.43 pp 76-7, GAP to CII. RGADA 1.1/1.43.78, L 168, GAP to CII. Sve iz Hersona, maj 1783.
- 39 Васильчиков, том 1, str. 370-371, Count Kirill Razumovsky 22 June 1782.
- 40 Anspach, *Journey*, str. 157, 12 March 1786.
- 41 P. I. Sumarokov, *Travelling through all the Crimea and Bessarabia*, str. 21-24. Maria Guthrie, *A Tour performed in the years 1795-6 through the Taurida or Crimea*, pismo IX, str. 32.
- 42 RGADA 1355.1.2064.
- 43 Autorova poseta Hersonu 1998. Hersonski muzej umetnosti i otac Anatolij, starešina Crkve Svete Katarine.

- 44 RGADA 1.1/1.43.80-3, L 172, GAP to CII June 1783, Kherson.
45 *Ibid.*
46 AVPRI 2.2/8a.21.32.
47 RGADA 1.1/1.43.69-71, GAP to CII July 1783, Karasubazaar.
48 Guthrie, letter 27, str. 91.
49 ZOOID 12: 308, GAP to Korsakov.
50 RGVIA 52.1.1.160.3 p 57, Korsakov to GAP, report on plan of building works in Tavrichesky Region 14 February 1786. Also 160.2.160-2, Korsakov to GAP.
51 Miranda, str. 229-230, 1 January 1787.
52 Guthrie, letter 27, str. 91.
53 RGADA 1.1/1.43.80-3, L 172, GAP to CII June 1783, Kherson.
54 RGADA 1.1/1.43.66, L 181, GAP to CII.
55 ZOOID 12: 265, GAP to A. B. de Balmain 1783.
56 ZOOID 12: 281, 272, GAP to I. A. Igelstrom 16 August 1783.
57 Miranda, str. 227, 28 December 1786.
58 ZOOID 23 (1901): 41-43.
59 SIRIO 27: 300. Fisher, *Russian Annexation*, str.142-3. *Очерк военной службы крымских татар с 1783. по 1889. году*, ITUAK 30 (1899) str. 1-2. Fisher, *Crimean Tartars*, str. 87. Дружинина, str. 64-67, 69, 161-162.
60 Miranda, str. 225, 25 December 1786.
61 GIM OPI 197.2.43, GAP: On Taurida Province.
62 Autorova poseta Simferopolju 1998.
63 RGADA 1.1/1.43.69, L 178, GAP to CII July 1783, Karasubazaar. Pukovnik Nikolaj Korsakov poginuo je tokom opsade Očakova tako što se probo sopstvenim mačem kad je pao na nizbrdici. Kao i Potemkin, sahranjen je u Crkvi Svete Katarine u Hersonu. Njegov grob je još tamo, mada su ga boljševici verovatno raskopali.
64 RGADA 16.799.1.39-40, L 209.
65 RGADA 16.798.114, Katarinin ukaz Potemkinu o Jekaterinoslavu, 22 January 1784. RGADA 16.798.180, Katarina odobrava plan za Jekaterinoslav u pismu Potemkinu. Дружинина, str. 176.
66 Miranda, str. 234, 8 January 1787.
67 RGADA 16.689.2.95 and 98, N. Chertkov to GAP 24 December 1781.
68 Дружинина, str. 89.
69 Георгий Соловейчик, *Потемкин*, стр. 181.
70 RGADA 16.799.1.39-40, L 209. Segur, *Memoires*, tom 3, str. 173, kaže da je Potemkin govorio o Svetom Petru kad je Katarina obila-

- zila grad 1787, ali ga nema u stvarnim planovima i pismima. Očigledno je to bila izmišljotina neprijateljski nastrojenih stranaca.
- 71 RGADA 16.799.2.149, L 219.
- 72 RGADA 16.799.1.1, L 199, GAP to CII. RGVIA 52.1.72.179, L 202, GAP to CII.
- 73 B&F, tom 2, str. 86, Count Cobenzl to JII 1 November 1786.
- 74 RGADA 11.946.270, Charles Castelli to GAP 21 March 1787, Milan, neobjavljeno.
- 75 ZOOID 9: 276, I. M. Sinelnikov to V. S. Popov 19 April 1784. ZOOID 4: 376, GAP to Sinelnikov 15 January 1786. ZOOID 4: 377, GAP to V. V. Kahovsky. ZOOID 4: 375, GAP to Sinelnikov 14 March 1787. ZOOID 2: 742-3, GAP to Sinelnikov 28 September 1784.
- 76 RGADA 16.799.1.35-6, GAP to CII October 1786 ud.
- 77 RGADA 16.799.1.35, L 210, GAP to CII. RGADA 5.85.1.498, L 203, GAP to CII ud.
- 78 RGADA 16.696.1.179, 30 January 1792.
- 79 RGADA 11.950.5.234. RGVIA 52.2.103.50-1. RGADA 52.2.11.102.22-3 (Starov's plans). RGADA 16.696.1.163-4 and 180-18.
- 80 Bartlett, str. 133. A. Фадеев, *Воспоминания 1790–1867*, tom 1, str. 42.
- 81 Dimitri Shvidkovsky, *The Empress and the Architect: British Architecture and Gardens at the Court of Catherine the Great*, str. 250–251.
- 82 Autorova poseta Dnjepropetrovsku 1998.
- 83 John Dornberg, *Brezhnev*, str. 69.
- 84 ZOOID 13: 184-7, GAP to M. L. Faleev 1791. ZOOID 13: 182-3, Faleev to GAP, verovatno 1791.
- 85 П. М. Выборный, *Николаев*, str. 6.
- 86 Sumarokov, *Travelling*, str. 7. Guthrie letters 1–2, str. 6–8.
- 87 SBVIM, tom 7, str. 371. Jose de Ribas: RP 2.1 str. 34. AAE 20: 24, Langeron.
- 88 RLI 265.2.2115.1-2, L 169, GAP to CII, Kherson. RGADA 5.85.1.502, L 173, CII to GAP, Tsarskoe Selo. AVPRI 2.2/8a.21.42, L 185, GAP to CII, Nezhin. Jevgenij Anisimov, citirano u Lindsey Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, str. 88.
- 89 Autorova poseta Hersonu 1998.
- 90 Miranda, str. 204, 22 November 1786. SIRIO 27 (1880): 369, CII to GAP o novcu za flotu, 26. jun 1786.
- 91 Anspach, *Journey*, str. 159, 12 March 1786.
- 92 *JII-CII* (Arneht), str. 353, JII to Count Lacy 19/30 May 1787.

-
- 93 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, William Fawkener to Lord Grenville 18 June 1791 and Estimate of Russian Black Sea Fleet by British Ambassador Charles Whitworth 11 January 1787, neobjavljeno. M. S. Anderson, *Europe in the Eighteenth Century*, str. 144–145. SIRIO 27 (1880): 354–355, Katarinin ukaz kojim stavlja Crnomorsku flotu pod Potemkinovu nezavisnu komandu, 13. avgust 1785.
- 94 PSZ 10: 520/1, 24 April 1777.
- 95 Michael Jenkins, *Arakcheev, Grand Vizier of the Russian Empire*, str. 171–203.
- 96 RGADA 16.588.1.12. RGADA 16.799.1.141–142 i 95. SBVIM, tom 7, str. 85. GAP to Maj-Gen and Gov of Azov Chertkov 14 June 1776 i str. 94 to General Meder 27 August 1776. Potemkin se posebno starao za Jermene – vidi L. Mellikset-Bekov, *From the Materials for the History of the Armenians in the South of Russia*, str. 14, Potemkin (preko Popova) Kahovskom o jermenskom naselju. Bruess, str. 195–197. Дружинина, str. 176, 150–154, 164–165.
- 97 CAD/51. Pole Carew Papers, neobjavljeno. Dana 25. juna 1781. Potemkin je ugovorio da se hiljade plemićkih i državnih kmetova prebace u nove oblasti ako to žele. „Ove oblasti“, napisao je Pol Karu o Novoj Rusiji, „ostavljene su za doseljavanje dvadeset hiljada carskih kmetova iz prenaseljenih delova carstva.“
- 98 ZOOID 8: 212, GAP to CII 10 August 1785. ZOOID 8 sadrži mnoge Potemkinove izveštaje carici i naredjenja o doseljenicima, npr. ZOOID 8: 209, 9. juli 1776. o naseljavanju Albanaca u Kerč i Jenikale. Raskolnici: Potemkin je štitio staroverce i dozvoljavao im da služe verske obrede kako žele. ZOOID 9 (1875): 284. GAP to Metropolitan Gabriel of St Petersburg, 26 August 1785. Vidi izveštaj upravnika Jekaterinoslava Sineljnikova Potemkinu o naseljavanju raskolnika, ZOOID 9, str. 270. 2. april 1785.
- 99 SZ 22: 280, 14 January 1785. Potemkinovi gubernatori slali su zvaničnike da regrutuju žene, npr. ZOOID 10, August 1784. Kahovski, pišući Popovu o izveštaju za Potemkina, kaže da je u maloruske oblasti poslao službenika „koi je tamo našao neveste za sve neženje“. Teško je proceniti uspeh Potemkinove kampanje regrutovanja žena, ali znamo da je januara 1785. na jug poslato 4.425 žena da se pridruže muževima u teškom životu na granici.
- 100 ZOOID 8: 212, Potemkin carici, 10. avgust. 1785. „Dozvoli mi da sveštenike koje Sinod vraća preselim na nove teritorije“, tražio je.

- „Biće neka vrsta vojnih doseljenika, dvostruko korisni i kao ratari i kao borci.“ Doveo je četiri hiljade nezaposlenih sveštenika. Also: Bartlett, p 125.
- 101 PSZ 20: 14870 and 15006. GAP to M. V. Muromtsev 31 August 1775, SBVIM vol 7 p 54. Vrlo revolucionarnim postupkom Potemkin je propisao da zemljoposednici ne mogu da traže nazad kmetove koji se nasele na njegovim teritorijama, što je još jedna dokaz, ako je potreban, o njegovom poluvladarskom pravu da postupa kako misli da je potrebno čak i ako to krši pravila ruskog društva u kom je vladalo plemstvo. Zbog ovoga je bio vrlo omražen među plemićima.
- 102 RGADA 11.869.114, Prince A. A. Viazemsky to GAP 5 August 1786. Vidi i RGADA 448.4402.374. Prvobitno je u oblasti Azova i Jekaterinoslava preseljeno 26.000 kmetova, a dodatnih verovatno 24.000 dobilo je dozvolu da se prijavi za preseljenje. Došlo je i 26.000 plemićkih kmetova, a 30.307 državnih naselilo se u severnom Kavkazu, sudeći po pismu Vjazemskog Potemkinu iz 1786.
- 103 В. Зуев, *Подорожные записки 1782–1783, Исторический и географический месяцеслов*, str. 144.
- 104 SIRIO 27: 275. PSZ 22: 438–440. 16239, 13 August 1785. SBVIM tom 7, str. 119–124. Potemkin je odlučio da plemići dobiju imanja pod uslovom da na njih nasele najmanje petnaest porodica na svakih hiljadu i po hektara tokom u deset godina. Katarina mu je dala jedinstveno ovlašćenje da odlučuje o tome da li i koliko poreza treba da plaćaju. Na primer: Дружинина, str. 63. RGADA 248.4402.374–375. Ovo pokazuje kako su Potemkin i Katarina saradivali na naseljavanju juga. Šesnaestog oktobra 1785. Potemkin je predložio da zemljoposednici i seljaci doseljeni na jug ne plaćaju porez na zemlju ni glavarinu. Senat se saglasio (isti izvor, str. 382–383) 5. novembra 1785, ali Katarina je (str. 384) prepustila Potemkinu da odlučuje o pojedinostima.
- 105 RGADA 11.946.273 i 275. Mikhail Kantakusin (Prince Cantacuzino) to GAP, 6 February 1787 and 25 January 1787, St Petersburg, neobjavljeno. Neki agenti bili su trgovci, drugi fanariotski kneževi kao Kantakuzin ili plemići kao vojvoda De Krijon.
- 106 A. Skalkovsky, *Chronological Review of New Russia* (1730–1823), 1. deo, str. 1467.
- 107 RGADA 11.946.32. Panaio and Alexiano to GAP 11 December 1784, Sebastopol, neobjavljeno. Grof Demetrio Močenigo poslao je najmanje pet grupa Grka i Korzikanaca, više od hiljadu ljudi, između

- avgusta 1782. i jula 1783. Дружинина, *Северное Причерноморье*, str. 159. Vidi Bruess, str. 115.
- 108 ZOOID 11: 330-331, GAP to Count Ivan Osterman 25 March 1783.
- 109 RGADA 11.895.25. GAP to Baron Sutherland ud, 1787, neobjavljeno.
- 110 ZOOID 9 (1875): 265, Sinelnikov to Popov. RGADA 16.962.14. B. M. Кабузан, *Народонаселение России в XVIII — первой половине XIX века*, str. 154.
- 111 ZOOID 11: 331, GAP to Gaks, 26 May 1783.
- 112 RGADA 11.946.278. Mikhail Kantakusin (Cantacuzino) to GAP 30 May 1785, Mogilev, neobjavljeno. Bartlett, str. 126.
- 113 Edward Crankshaw, str. 313.
- 114 Ю. Гессен *История еврейского народа в России и Как создавались ограничительные законы о жительстве евреев в России*, str. 16–18, citirano u Madariaga, *Russia*, str. 505. Za ovaj prikaz Jevreja pod Katarinom i Potemkinom mnogo dugujem sledećim autorima: Д. З. Фельдман, *Светлейший князь Г. А. Потемкин и российские евреи*, str. 186–192; David E. Fishman, *Russia's First Modern Jews The Jews of Shklov*, str. 46–59 i 91–93; John Klier, *Russia Gathers Her Jews, Origins of the Jewish Question in Russia 1772–1825*, str. 35–80, naročito o Potemkinu str. 37, 95, 125, i Louis Greenberg, *The Jews in Russia*, tom 1, str. 23–24.
- 115 RGADA 16.696.1.179, Popis stanovništva Jekaterinoslava, 30. januar 1792. Rusija je posle Prve podele poljske dobila 45.000 Jevreja: Klier, str. 19.
- 116 Potemkin je upoznao svoj krug jevrejskih trgovaca i rabina preko svog imanja Kričev u Belorusiji i preko imanja Semjona Zoriča, Katarininog bivšeg ljubavnika, koji je u obližnjem Šklovu imao veliko imanje. Jošua Cejtlin bio je Jevrejin najbliži Potemkinu, ali drugi vodeći jevrejski dvoranin bio je Natan Nota ben Haim, na ruskom poznat kao Natan Šklover („iz Šklova“) ili Nota Haimovič Notkin, koji se kao i Cejtlin dopisivao s filozofima jevrejskog prosvetiteljstva kao što je bio Mozes Mendelson u Berlinu. Cejtlin i Notkin pomagali su Potemkinu u izgradnji puteva i gradova i okupljanju vojske i flote – i vrlo je verovatno da je Cejtlin bio iza kneževе ideje da stvori jevrejski puk (Poglavlje 26). Notkin, daleko manje religiozna ličnost od Cejtlina, bio je prvi u dugom nizu svetovnih jevrejskih trgovačkih magnata koji su se brzo rusifikovali i udaljavali se od jevrejske tradicije. Cejtlinov bogati zet Avram Perec, kome su pokrovitelji bili

Potemkinovi naslednici, postao je toliko značajan u društvu Sankt Peterburga početkom XVIII veka da je prešao na pravoslavlje. Uprkos tome, njegovo blisko prijateljstvo s Mihailom Speranskim, ministrom Aleksandra Prvog i reformatorom, zgražavalo je rusko visoko društvo i naškodilo je ministru – što samo pokazuje izuzetnu prirodu Potemkinovog prijateljstva s rabinom Cejtlinom desetak godina ranije. Ostali knezu bliski Jevreji bili su Karl Habolic, botaničar i učesnik persijske ekspedicije, i Nikolaj Stiglic, koji je na Potemkinov zahtev kupio u bivšoj zaporoškoj oblasti od kneza A. A. Vjazemskog dve hiljade duša. Potomak nemačkih Jevreja, Stiglic je začeo trgovačku dinastiju koja je poslovala i u XIX veku. (Možda je jevrejsko naselje na kozačkoj zemlji jače podjarilo kozački antisemitizam.) Ovi Jevreji odigrali su naročitu ulogu u ostvarivanju Potemkinovog južnog projekta. Notkin je predložio naseljavanje „Jevreja na plodnim stepama da bi gajili ovce... i osnivali radionice“. Iz tih naselja boljševici su posle revolucije stvorili u toj oblasti jevrejske zadruge, a tokom Drugog svetskog rata nastala je ideja o osnivanju jevrejske zemlje na Krimu. Potemkin je, na primer, zaštitio Jevreje u skandalu s lažnim novcem uz 1783. u koji su bili umešani Jevreji iz Šklova. Najzad, sudeći prema arhivima barona Ričarda Saderlenda, britanskog bankara, Potemkin je, iako veliki anglofil, podržao Cejtlina, a ne njega, što je bio znak velike milosti. Klier, str. 95; Greenberg, str. 23–24; Державин, Записки, str. 133. Feldman, str. 186–192. Fishman, str. 46–59 i 91–93. Str. 80 za izaslanstvo Katarini. Str. 57 za uspomene Cejtlinovog praunuka Haja Hurvica o Cejtlinu i Potemkinu zajedno, citirano iz Shai Hurvitz, *Sefer hayai (Knjiga mog života)*, Hashiloah 40 (1922), str. 3. ZOOID 12: 295 6 March 1784, Potemkin imenuje Cejtlina za upravnika kovnice novca u Kafi. O Katarininom dekretu o nazivanju Jevreja: PSZ: XXII. 16146. O odnosu između Potemkina, Saderlenda i Cejtlina vidi GARF 9, RGVIA 52 i RGADA 11, naročito RGADA 11.895.3–5, Sutherland to GAP 10 August 1783 and 13 September 1783. RGADA 11.895.7 Sutherland to GAP 2 March 1784. Sve neobjavljeno. Vidi i Poglavlje 29, napomena 43.

- 117 ZOOID 17: 163–88, P. A. Ivanov. *The Management of Jewish immigration into New Russia region*. Takođe i ZOOID 11: str. 330, GAP to Count Osterman 25 March 1783. Potemkin odobrava doseljavanje Jevreja u Herson, moguće ne iz Poljske i Belorusije, nego sa Sredozemlja preko Korzikanaca i Italijana vojvode De Krijona. Енгельгардт, str. 42.

118 Miranda, str. 219, 30 December 1786.

119 Fishman, str. 46–59 i 91–93. O Cejtlinovom povlačenju u Ust str. 58–59 i napomene 37–41. Napomena 41: Fišman veruje da je „Cejtlinov uzor u stvaranju dvora možda bio Potemkin“. Cejtlin je, rođen 1742, živeo povučeno i udobno do 1821. Aktivna uloga vođa jevrejske zajednice pripala je Notkinu i Percu.

Devetnaesto poglavlje: BRITANSKI ARAPI I ČEČENSKI RATNICI

- 1 AKV 16: 202-4, S. R. Vorontsov 11/22 August 1786, London. AKV 11: 177–179, S. R. Vorontsov to Count N. P. Panin 6/18 May 1801, Southampton. AKV 13: 1012, A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov 28 October 1785, St Petersburg.
- 2 BM 33540 ff 64–65, SB to JB 1784, Kremenchuk.
- 3 Bartlett, str. 127–128, D. Gray to Sir Robert Ainslie 24 June 1784.
- 4 ZOOID 12: 324, GAP to V. V. Kahovsky.
- 5 M. S. Vorontsov's Family Archive, Orders of H. E. Prince GAP T regarding Tauris Region ud, July(?) 1785: str. 324-325 br. 194, GAP to Kahovsky.
- 6 ZOOID 15 (1889): 607–608, GAP to Sinelnikov 1 July 1784.
- 7 ITUAK 8 (1889) str. 10, GAP to Kahovsky 16 August 1787.
- 8 RGVIA 52.1.2.461.40, GAP to Kahovsky 25 May 1787.
- 9 ZOOID 11: part 2, str. 673–674, GAP to M. L. Faleev.
- 10 RGADA 16.788.1.149, Potemkinovo štampano pismo plemstvu i stanovništvu Tauridske oblasti s pozivom da se bave poljoprivredom i objašnjenjem dobrobiti koje se njome stiču.
- 11 RGVIA 52.i.2.496.44-5, GAP to Kahovsky 20 January 1787. M. S. Vorontsov's Family Archive, str. 220 no 180, Orders of H. E. Prince GAP T regarding Foundation of Tavrichesky Region 1781–1786, GAP to Kahovsky.
- 12 RGVIA 52.1.461.1.13, GAP to Professors V. Livanov and M. Prokopovich 5 January 1787. RGVIA 52.1.461.1.14 GAP to K. Hablitz, isti datum. SIRIO 27 (1880): 357, CII to GAP on Professors Livanov and Prokopovich recently back from England 1 September 1785.
- 13 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 106/67, William Fawkener to Lord Grenville 18 June 1791, neobjavljeno.
- 14 AKV 13: 59–60, Bezborodko to S. R. Vorontsov 20 August 1784. Sirin-beg, jedan krimski zvaničnik, dobio je 30.000 hektara, više

- nego Bezborotkovih 20.000. Popov je dobio 63.000 hektara (30.000 na samom poluostrvu), a Bezborotko se toliko radovao svom „vrlo lepom seoskom imanju blizu Karasubazara“ da se u Peterburgu hvalio kako je imanje gotovo kraljevske veličine. (Potemkin je na njemu stvorio „englesku farmu“.) Дружинина, str. 119–120.
- 15 RGVIA 52.1.2.461.1.64.
 - 16 Venetia Murray, *High Society in the Regency Period*, str. 145o147.
 - 17 RGADA 11.939.2, Lady Craven to GAP 5 April 1786, Sebastopol, neobjavljeno. Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 358.
 - 18 *Философская и политическая переписка императрицы Екатерины II с доктором Циммерманом*, str 47, CII to Dr Zimmerman 10/21 January 1786. GAP's request for silk experts in Crimea. AAE 10: 206, „Observations sur l'état actuel de la Crimée“, Comte de Segur to Comte de Vergennes, neobjavljeno.
 - 19 M. S. Vorontsov's Family Archive, Orders of H. E. Prince GAPT regarding Foundation of Tavrichesky Region, str. 313, br. 159, 3 December 1784.
 - 20 ZOOID 15 (1889): 678–680. E. A. Zagorovsky, *Potemkin's Economic Policy in New Russia* (preštampano u KNDKO, tom 2, 1926), str. 6. Šteriču i rudarskom inženjeru Gajskopu naređeno je 1790. da traže bitumenski ugalj oko Severnog Donjecka i Luganska. Plemića po imenu Falkenberg Tauridska oblast zaposlila je zbog stručnog poznavanja rudarstva. RGADA 16.689.1.50. Vidi i RGADA 11.869.134, A. A. Viazemsky to GAP on mining prospects in Crimea and Caucasus 12 September 1783.
 - 21 RGADA 16.799.1.35, GAP to CII.
 - 22 AAE 10: 206, „Observations sur l'état actuel de la Crimée“, Segur to Vergennes, neobjavljeno.
 - 23 Guthrie, letter LXI, str. 195. U drugom primeru podsticanja novih radionica, Potemkin je 1780. u Taganrogu pružio pomoć i potporu grčkom zanatliji Pavlu Aslanu, koji je znao tajnu proizvodnje naročite vrste brokata. SIRIO 27: 2578. Дружинина, *Северное Причерноморье*, str. 84. Bruess, str. 130–131.
 - 24 RGADA 16.799.1.35, L 210, GAP to CII. RGADA 5.85.1.498, L 203, GAP to CII ud.
 - 25 RGADA 11.946.201, Joseph Banq to GAP 14 October 1781, Astrakhan. RGADA 11.946.207, Banq to GAP 16 April 1782, Astrakhan. RGADA 11.946.208, Banq to GAP 10 May 1783, Kherson. RGADA 11.946.203, Banq to GAP 31 October 1783, Soudak. RGADA

- 11.946.204, Banq to GAP 14 January 1784. RGADA 11.946.220, Banq to GAP, Karasubazaar 26 April 1785. RGADA 11.946.226, Banq to GAP 15 January 1787, Soudak. Sve neobjavljeno.
- 26 ZOOID 9 (1875): str. 254.
- 27 RGVIA 271.1.33.1, Banq to GAP 25 September 1783, Soudak, neobjavljeno.
- 28 *Таврические губернские ведомости* 5. GAOO 150.1.23.10, GAP to Kahovsky re Banq. RGADA 11.946.226, Banq to GAP 15 January 1787, Soudak. Umesto Banka dolazi Francuz Žakob Fabr. Neobjavljeno.
- 29 AAE 10: 206, „Observations sur l’etat actuel de la Crimée“, Segur to Vergennes. Guthrie, letter XL, str. 130.
- 30 ZOOID 4: 369, GAP to Faleev 13 October 1789, Akkerman (Belgrade-on-Dniester).
- 31 PSZ 20: 520–521, 24 April 1777.
- 32 PSZ 21: 784, 22 December 1782.
- 33 Bartlett, str. 120. RGADA 11.869.73, 5. avgust 1786. Vjazemski nudi Potemkinu 30.307 doseljenika (muških i ženskih) za Kavkaz (i možda Jekaterinoslav). P. S. Potemkin upravljao je oblašću od 1 jula 1783. *Русский биографический словарь*, tom 14 (1904).
- 34 O čečenskoj religiji: autorova poseta Groznom, Čečenija, 1994. Marie Bennigsen Broxup (ed) *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance towards the Moslem World*: vidi Paul B. Henze, „Circassian Resistance to Russia“, str. 75. Baddeley, str. 40–50. *Русский биографический словарь*, tom 14, o grofu P. S. Potemkinu. Kad je knez Potemkin naredio pukovniku Pjeriju da s Astrahanskim pukom potuče Mansura, Pjeri i 600 njegovih ljudi napadnuti su iz zasede i pobijeni. Vidi i Segir o Čečenima i kavkaskom ratu u *Memoires* (1826), tom 2.
- 35 Anspach, *Journey*, str. 155, 9 March 1786, Kherson. Miranda, str. 247, 27 January 1787.
- 36 Autorova poseta Krimu, Sankt Peterburgu i Dnjepropetrovsku, 1998. J. C. Loudon (ed), *Encyclopaedia of Gardening*, str. 52. RGADA 11.950.5.234, William Gould to GAP, neobjavljeno. Dornberg, str. 69.
- 37 Autorova poseta Karasubazaru/Alupki na Krimu, 1998. Ana Abramovna Galičenko, Muzej Alupka. Miranda, str. 234. 9 January 1787.
- 38 Kruchkov, str. 164. Autorova poseta Nikolajevu, 1998. RGVIA 52.2.2.22–33, GAP to Starov 26 May 1790.

- 39 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Fawkener to Grenville 18 June 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 40 Prvi brojevi su iz Кабузан, str. 164. Drugi su iz Дружинина, str. 150–155, 160–165. i 200. Družinjina je najveći autoritet o Potemkinovim južnim naseljima. Citat je iz McNeill, str. 200. To delo takođe navodi Kabuzanove statistike.
- 41 Segur, *Memoirs* 1859, tom 2, str. 43.
- 42 McNeill, str. 202.
- 43 ITUAK (1919) br. 56, str. 127–130. G. Vernadsky, Prince G. A. Potemkin's poetry dedicated to the foundations of Ekaterinoslav.

Dvadeseto poglavlje: ANGLOMANIJA: BENTAMOVI U RUSIJI I CAR VRTOVA

- 1 Jeremy Bentham, *Collected Works*, ed Sir J. Bowring, tom 10, str. 171, George Wilson to JB 26 February 1787.
- 2 I. R. Christie, *The Benthams in Russia*, str. 1–10.
- 3 BM 33558 f3, SB to ? 1 August 1780. M. S. Bentham, str. 67–68. Neki od navedenih dokumenata iz arhiva porodice Bentam u Britanskom muzeju potpuno su ili delimično nobjavljeni, mada se drugi ili njihovi delovi pojavljuju u jednoj ili više knjiga *Sabranih dela* Džeremija Bentama, u biografiji ser Semjuela Bentama (iz pera njegove udovice) ili u izuzetnim knjigama i člancima I. R. Kristija, na primer u knjizi *The Benthams in Russia*. Prema tome, iako se ovaj autor vratio izvornim papirima iz BM, jedino dokumenti pronađeni u ruskim Arhivima RGADA i RGVIA označeni su kao neobjavljeni. Ovaj prikaz mnogo duguje I. R. Kristiju
- 4 BM 33555 f65, SB to JB 7 January 1783.
- 5 BM 33539 f60, S. Pleshichev to JB 21 June 1780.
- 6 BM 33539 ff289 -94, SB to JB 16 June 1782, Irkutsk.
- 7 BM 33539 f39, SB to JB (?) 8 April 1780.
- 8 BM 33564 f 31, SB's diary 1783–1784.
- 9 BM 33558 f 100, SB to Jeremiah Bentham 1 June 1783; f77, SB to JB ud; ff 1024, SB to Field-Marshal Prince A. M. Golitsyn 23 March 1783; ff 108–109, SB to Countess Sophia Matushkina and, f 114, she to him 2/13 May 1783. BM 33540 f7, SB to JB (?) 20 January 1784.
- 10 BM 33540 f6, SB to JB 20 January 1784; ff 17–18, SB to JB 22 January OS 1784. BM 33540 f 7–12, SB to JB 20/31 January – 2 February 1784 and 6/17 – 9/20 March 1784.

- 11 BM 33564 f30, Bentamov dnevnički unos bez datuma, March 1784.
- 12 Jeremy Bentham, *Correspondence*, str. 279, SB to JB 10/21 June – 20 June/1 July 1784.
- 13 BM 33540 f88, SB to ? 18 July 1784. M. S. Bentham pp 74–77, SB to Jeremiah Bentham 18 July 1784.
- 14 *Christie, Benthams in Russia*, str. 122–126. *Дружинина, Северное Причерноморье*, str. 148.
- 15 BM 33540 ff 87–9, SB to Jeremiah Bentham (?) 18 July 1784, Krichev.
- 16 CO/R/3/93 Cornwall Archives, Antony, Reginald Pole Carew 4/15 June 1781. CO/R/3/10.1. Karuovi planovi za Potemkinova imanja na Dnjepru, što obuhvata i ostrvo Hortica, na kom je želeo da podigne nekakav grad ili naselje, nalaze se u Potemkinovim arhivima: RGADA 11.900.3/4/5, Pole Carew to GAP 30 March 1782 and 13/24 August 1781. Ovi dokumenti nisu objavljeni ni u Rusiji ni u Kornvolu. Karuovi doživljaji u Rusiji su očaravajući i trebalo bi ih objaviti.
- 17 BM 33540 ff 87–89, SB to Jeremiah Bentham 18 July 1784, Krichev.
- 18 M. S. Bentham, str. 77, SB to Jeremiah Bentham 18 July 1784.
- 19 *Christie, Benthams in Russia*, str. 127–128. BM 33540 f2i6, SB to JB.
- 20 BM 33558 f383, A. Beaty to Thomas Watton. 18 February/1 March 1786.
- 21 BM 33540 f99, SB to JB 26 August – 6 September 1784.
- 22 BM 33540 fi08, GAP to SB 17 August 1784, Tsarskoe Selo.
- 23 BM 33540 fi08, GAP to SB 10 September 1784, St Petersburg.
- 24 RGADA 11.946.183, SB to GAP 3 March 1786.
- 25 BM 33540 f237, SB to Jeremiah Bentham 6 January 1786.
- 26 BM 33540 ff 380–382, JB to Jeremiah Bentham 2/14 June 1787.
- 27 BM 33540 ff 87–89, SB to Jeremiah Bentham? 18 July 1784, Krichev.
- 28 BM 33540, GAP to SB 10 September 1785, St Petersburg.
- 29 M. S. Bentham, str. 79.
- 30 *Christie, Benthams in Russia*, str. 132.
- 31 RGADA 11.946.132–134, SB to GAP 18 July 1784, Krichev, neobjavljeno.
- 32 *Segur, Memoirs*, 1960, str. 71.
- 33 BM 33540 f 70–78, SB to JB 10/12 June – 20/1 July 1784.
- 34 BM 33540 f 47, 30 March/10 April 1785.
- 35 BM 33540, SB to JB June 1784.
- 36 BM 33540 f 68, SB to JB 19 June 1784, Kremenchuk.
- 37 BM 33540 f 94, SB to JB 18 July 1784.
- 38 BM 33540 f 235, Jeremiah Bentham 2 November 1784.

-
- 39 BM 33540 f 306, Marquess of Lansdowne to Jeremiah Bentham 1 September 1788.
 - 40 RGADA 11.946.141–142, JB to GAP 27 August 1785. RGADA 11.946.186–210. JB to GAP February 1785. Delimično neobjavljeno.
 - 41 BM 33540 ff 151–2, SB to JB 27 March 1785.
 - 42 BM 33540 ff60, Robert Hynam to JB 10 May 1785.
 - 43 BM 33540 f258, JB to ? 9 May/28 April 1786.
 - 44 SIRIO 23: 157.
 - 45 Dimsdale, str. 51, 7 September NS 1781.
 - 46 Anthony Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 267–270, 274–276, 284. Ovom delu mnogo dugujem za priču o Potemkinovim baštovanima. Divna anegdota o govedem pečenju potiče iz: Coxe, *Travels* (5th edn), citirano u Cross, str. 410, n. 163.
 - 47 RGIA 1146.1.33, neobjavljeno. Vidi napomenu 49.
 - 48 Ana Abramovna Galičenko, Muzej Alupke. Autorova poseta Krimu 1998.
 - 49 RGIA 1146.1.33, neobjavljeno. O Guldovim putovanjima i projektima u Astrahanu, Ukrajini, Nikolajevu i na Krimu vidi Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 275. Kol je verovatno Martin Miler Kol, jedan od trojice baštovana koje je carici poslao vojvoda Nortamberlenda. Došao je u Rusiju tek 1792. I radio je na Tauridskoj bašti. Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 285. Elizabet Viže-Lebren nije jedina uporedila Potemkinovu „raskoš“ s *Hiljadu i jednom noći* i hvalila moć i razmere njegove mašte. Vigee-Lebrun, str. 23–24.
 - 50 RGADA 11.891.1, Prince Belozelsky to GAP 9/20 July 1780, neobjavljeno.
 - 51 RGADA 11.923.8, H to GAP 15 June 1784, London, neobjavljeno.
 - 52 RGADA 11.923.5, H to GAP 4 June 1784, neobjavljeno. RGVIA 52.2.89.91, Lord Carysfort to GAP i2 July 1789, London, neobjavljeno. Sir Joshua Reynolds to GAP 4 August 1789, citirano u Frederick W. Hilles, *Sir Joshua and the Empress Catherine*, str. 270–273, *Eighteenth Century Studies in Honor of Donald F. Hyde*. Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 321–323.
 - 53 Autorova poseta Ermitažu, Odeljenju zapadnoevropske umetnosti, Marija P. Garnova, 1998.
 - 54 B&F tom 1, str. 115, Count Cobenzl to JII 4 February 1781; str. 265, Cobenzl to JII 4 December 1781; str. 278, JII to Cobenzl 27 December 1781. Bromptonova najpoznatija slika je sanjarski portret dvojice mladih velikih kneževa, Aleksandra i Konstantina; bila je, kako je

- Entoni Kros napisao u knjizi *Na obalama Neve*, str. 310, „ostvarenje njenog Grčkog projekta, s njenim malim unucima u glavnim ulogama budućeg Aleksandra Velikog i Konstantina Velikog“. (Brompton i njegova žena su jednom sinu dali ime Aleksandar Konstantin.) Jedan njegov portret carice sigurno je poslat u Beč, ali sudbina te slike je nepoznata.
- 55 RGADA 11.946.119–123, Richard Brompton to GAP 21 June 1782, Tsarskoe Selo, neobjavljeno.
- 56 Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 309–310. Bentham, citirano u Cross, str. 310.
- 57 Segur, *Memoires* (1826), tom 2, str. 341. Takođe i Lincolnshire Archives Office, Lincoln, Yarborough Collection, Worsley MS no 24 f205, citirano u Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 357–388. Vorsli je bio među engleskom gospodom koja su uvrstila Peterburg u svoju Veliku turneju. Upoznao je ledi Krejven, kneza Pavla Daškova i Bentamove. U Segirovoj priči Potemkin i Katarina povukli su se na jedan sat, ali Vorsli kaže dva.
- 58 BM 33540 f 68, Landsdowne to JB ud.
- 59 BM 33540 ff 96, 199, 201, 219, 226, 232, 240, 256, JB's trip to Krichev September 1785 – January 1786.
- 60 BM 33540 f 63, 18/29 June 1785.
- 61 Miranda, str. 234–235, 9 January 1787. Дружинина, *Северное Причерноморье*, str. 136n. Christie, *Benthams in Russia*, str. 148.
- 62 BM 33540 f 63, SB to JB 10 June 1785.
- 63 BM 33540 ff 318–321, JB to Christian Trompovsky 18/29 December 1786.
- 64 BM 33540 f 339, JB to SB February 1787.
- 65 BM 33540 f432, JB to Charles Whitworth ud.
- 66 BM 33540 f 31, 19/30 December 1786.
- 67 BM 33540 f 51, JB to Jeremiah Bentham 27 March 1785.
- 68 BM 33540 f 64, SB to Reginald Pole Carew 18 June 1784, Kremenchuk.
- 69 Christie, *Benthams in Russia*, str. 166.
- 70 Е. П. Закалинская, *Вотчинные хозяйства Могилевской губернии во второй половине XVIII века*, str. 37, 41–43. Vidi i I. R. Christie, *Samuel Bentham and the Western Colony at Krichev*, str. 140–150.
- 71 BM 33558 ff 422–423, SB to Jeremiah Bentham 14/25 February 1788, Elisabethgrad.

-
- 72 Jeremy Bentham, *Correspondence*, tom 3, str. 443, JB to Jeremiah Bentham 28 April/9 May 1785.
- 73 BM 33540 f296, JB to Prince Dashkov 19 July 1786.
- 74 Соловейчик, *Потемкин*.
- 75 Jeremy Bentham, *Correspondence*, tom 3, str. 599–611, Diary of JB's Departure.
- 76 Закалинская, str. 37, 41–43. Christie, *Benthams in Russia*I, str. 206. Christie, *Samuel Bentham at Krichev*, str. 197.
- 77 Lincolnshire Archives Office, Lincoln, Yarborough Collection, Worsley MS 24 str. 182–184. Ser Ričard Vorsli takode je upoznao ledi Krejven i bio je, kao i Semjeul Bentam, prijatelj kneza Pavla Daškova. Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 357–358.
- 78 BM 33540 f88, SB to JB 18 July 1784.

Dvadeset prvo poglavlje: BELI CRNAC

- 1 SIRIO 23 (1878): 319, CII to Baron F. M. Grimm 14 September 1784. Masson, str. 107. Alexander, *CtG*, str. 216–219, i Madariaga, *Russia*, str. 354–356.
- 2 Parkinson, str. 45–49. Dashkova, str. 215, 229–230. RA (1886) no 3, str. 244–245, *Из записок доктора Вейкарта*. Masson, str. 107.
- 3 SIRIO 26: 280–281, A. A. Bezborodko to GAP 29 June 1784.
- 4 SIRIO 23 (1878): 244, CII to Grimm 29 June 1782, i SIRIO 23: 316–17, 7/18 June 1784.
- 5 SIRIO 23: 316–317, CII to Grimm 25 June 1784.
- 6 SIRIO 23: 344.
- 7 AKV 21: letter 6 p 464, E. Poliasky to Simon Vorontsov 18 August 1784. SIRIO 23: 317–318, CII to Grimm 9/18 September 1784. AKV 31, Alexander Vorontsov to Simon Vorontsov 21 July 1784, Riga.
- 8 B&F, tom 1, str. 17, Count Cobenzl to JII 5 May NS 1780.
- 9 Harris, str. 366, H to Viscount Stormont 14/25 May 1781.
- 10 Harris, H to Stormont 21 July/i August 1780.
- 11 RGADA 1.1/1.54.45, L 203, CII to GAP. RGADA 5.85.1.498, L 204, GAP to CII.
- 12 RGADA 1.1/1.43.63, L 204.
- 13 Енгельгардт, 1868, str. 49.
- 14 Saint-Jean, p. 6, str. 40–48.
- 15 SIRIO 23: CII to Grimm 31 August 1781. U to vreme šuškalo se da je Katarina imala kratku pustolovinu sa Semjonom Fjodorovičem

- Uvarovom, oficirom garde koji je zapavljaio kneza svirajući banduru i plešući prisjatku. Ako je to i tačno, nije dovelo ni do čega i Uvarov se vratio svojoj uspešnoj karijeri u Gardi. Za primer ove priče vidi Vitale, str. 143.
- 16 Dashkova, tom 1, str. 218.
 - 17 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 89–90.
 - 18 Dashkova, tom 1, str. 341–342.
 - 19 Autorova poseta Aničkovkom dvorcu 1998. s vodičem Inom Lokotnjikovom. Енгельгардт, 1997, str. 39–40.
 - 20 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 89-90. Енгельгардт, 1868, str. 50–51.
 - 21 B&F, tom2, str. 37, Cobenzl to JII 14 May 1785. Prijateljska pisma V. I. Ljevašova Potemkinu iz 1774. nalaze se u RGADA 2.1.946.2-3 i RGVIA 52.2.59.6.
 - 22 B&F, tom 2, str. 37, Cobenzl to JII 14 May 1785.
 - 23 Damas, str. 97.
 - 24 SIRIO 42: 123, CII November 1790.
 - 25 Dimsdale 27 September OS 1781. Anspach, *Journey*, str. 134, 18 February 1786.
 - 26 Golovina, str. 6.
 - 27 Masson, str. 93. Dimsdale, str. 51, 27 August 1781. Ovaj opis Car-skog sela oslanja se na Shvidkovsky, str. 41–106.
 - 28 SIRIO 23: 89, CII to Grimm 16 May 1778.
 - 29 Shvidkovsky, str. 191.
 - 30 Dimsdale, str. 72, 25 September OS 1781; str. 62, 27 August 1781.
 - 31 Damas, str. 95.
 - 32 BM 33539 f39, SB 8 April 1780, St Petersburg.
 - 33 Dimsdale, str. 51, 27 August 1781.
 - 34 SIRIO 23. 438, CII to Grimm 22 February 1788.
 - 35 Damas, str. 97.
 - 36 Harris, str. 304, H to Stormont 13/24 December 1780.
 - 37 М. Гарновский, *Записки*: RS (1876) 15, 16, 17; vidi 15, str. 699, januar 1788. Mihail Garnovski slao je ove izveštaje V. S. Popovu, koji je sažimao vesti i prenosio ih Potemkinu.
 - 38 RGADA 5.85.2.88, L 274, CII to GAP 8 March 1788.
 - 39 Пушкин, *Полное собрание сочинений*, том 11, стр. 16.
 - 40 Енгельгардт, 1868, str. 29. Anonymous, c 1787, *General Observations Regarding the Present State of the Russian Empire*, str. 29. Harris, str. 413, H to Stormont 16/27 November 1781.

-
- 41 SIRIO 23 (1878), CII to Grimm 30 June 1785, Peterhof.
 42 Гарновский, RS (1876) 15, str. 226, 3 February 1789.
 43 Гарновский, RS (1876) 16, str. 9.
 44 Dashkova, tom 1, str. 291–295.
 45 Segur, *Memoires*, 1827, tom 3, str. 46, Katarina o „gospodarovom pogledu“. Masson, str. 79.
 46 Segur, *Memoirs*, 1827, tom 2, str. 359.
 47 SIRIO 23 (1878): str. 353, CII to Grimm June 1785. SIRIO 23: 353, CII to Grimm 1 June 1785.
 48 Segur, *Memoirs*, 1827, tom 2, str. 393, 419.
 49 B&F, tom2, str. 75, Cobenzl to JII 1 November 1786.
 50 Segur, *Memoirs*, 1827, str. 418.
 51 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 98–103.
 52 Храповицкий, 30 May 1786.
 53 Segur, *Memoirs*, 1827, tom 2, str. 418–419.
 54 GARF 728.1.416.54, L 206, CII to GAP (after 28 June 1786?). KFZ 17–28 June 1786.
 55 B&F, tom 2, str. 75, Cobenzl to JII 1 November 1786.
 56 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 103–104.
 57 Храповицкий, str. 13.
 58 RGADA 1.1/1.43.1–16, L 206, GAP to CII (July 1786?).
 59 Храповицкий, str. 13.
 60 B&F, tom 2, str. 75, Cobenzl to JII 1 November 1786.
 61 RGADA 11.902, Count A. D. Mamonov to GAP ud.
 62 Segur, *Memoirs*, 1827, tom 2, str. 420.
 63 Гарновский, RS (1876) 15, str. 15–16, December 1786; str. 474, October 1787. Damas, str. 109.
 64 Davis, str. 148.
 65 Corberon, tom 2, str. 365, 19 September 1780.
 66 Miranda, str. 204, 22 November 1786.
 67 Saint-Jean, p. 6, str. 40.

Dvadeset drugo poglavlje: JEDAN DAN U ŽIVOTU
 GRIGORIJA ALEKSANDROVIČA

- 1 IV (1889), tom 37: 683–684, Г. П. Алексеев.
 2 Thiebault, tom 2, str. 78.
 3 RA (1877) 1, str. 479, Ribeaupierre.
 4 RGADA f11.

- 5 Castera, tom 3, str. 296.
- 6 SIRIO 23 (1878): 300, CII to Baron F. M. Grimm 5 April 1784.
- 7 M. Fournier-Sarloveze, *Artistes Oubliés*, str. 95-96.
- 8 Segur, citirano u Castera, tom 2, str. 333.
- 9 Masson, str. 110.
- 10 Davis, str. 148. SIRIO 54 (1886): 148–149, Duc de Richelieu, „Journal de mon voyage en Allemagne“.
- 11 Segur, citirano u Castera, tom 3, str. 333.
- 12 SIRIO 54 (1886): 148–149, Richelieu, „Mon voyage“.
- 13 Segur, citirano u Castera, tom 3, str. 333.
- 14 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 210–211.
- 15 Linjov čuveni opis Potemkina preuzet je iz *Letters* (Stael), tom 2, str. 6, Prince de Ligne to the Comte de Segur August 1788, Ochakov. Ovo je izvor Linjovih citata u ovom poglavlju ako nije drugačije navedeno. SIRIO 53 (1886): str. 147–148, Richelieu, „Mon voyage“.
- 16 Davis, str. 148.
- 17 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 252.
- 18 Anspach, *Journey*, str. 137, 18 February 1786.
- 19 RGIA 1146.1.33.
- 20 SIRIO 33 (1881): 239, Grimm to CII, 10/21 September 1786, Paris.
- 21 RGADA 11.889.2, Prince Lubomirsky to GAP, 15 August 1787.
- 22 B&F, tom 2, str. 194, JII to Count Cobenzl 12 September 1787; str. 55, Cobenzl to JII October 1785. RGADA 11.928.8, Cobenzl to GAP 26 March 1786.
- 23 RGVIA 52.2.61.7, Prince F. M. Golitsyn, Russian Ambassador to Vienna, to GAP 26 August/6 September 1781.
- 24 Miranda, str. 272, 6 and 7 March 1787.
- 25 RGADA 85.1.488, L 204, CII to GAP. SIRIO 23 (1878): 333, 372, 374, CII to Grimm 15 April 1785 and 17 February 1786. And 17 June 1786, Pella.
- 26 Damas, str. 109. SIRIO 26 (1879): 315, Marquis de Parelo.
- 27 Segur, *Memoires* 1859 pp 358–359. Spisak Potemkinove odeće posle njegove smrti. CHOIDR (1891) tom IV, str. 15-53. Список домов и движимого имущества Г. А. Потемкина Таврического, купленного у наследников его императрицей Екатериной II. Also SIRIO 54 (1886): str. 148–149, Richelieu, „Mon voyage“.
- 28 Brockliss, „Concluding Remarks“, in Elliott and Brockliss, str. 298–299.
- 29 Harris, str. 338, H to Viscount Stormont 16/27 February 1781.

-
- 30 Brockliss, „Concluding Remarks“, in Elliott and Brockliss, str. 282.
 - 31 Waliszewski, *Autour d'un trone* vol 1 p. 153.
 - 32 SIRIO 23: 84, CII to Grimm 2–4 March 1778.
 - 33 SIRIO 23: 73, CII to Grimm 22 December 1777, St Petersburg.
 - 34 Anspach, *Journey*, str. 137.
 - 35 Вигель, том 1, str. 291 J. H. Plumb, *Sir Robert Walpole: The Making of a Statesman*, str. 124. Frederick K. Goodwin and Kay Redfield Jamison, *Manic-Depressive Illness*, str. 332–367, naročito 342–356. Vidi i Kay Redfield Jamison, *The Unquiet Mind*.
 - 36 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 210–211.
 - 37 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 212.
 - 38 *Москвитянин* (1852), br. 2, januar, tom 2, str. 88.
 - 39 Thiebault, tom 2, str. 78.
 - 40 SIRIO 26 (1879): 35, Parelo.
 - 41 Енгельгардт, 1997, стр. 68.
 - 42 *Москвитянин* (1852), br. 2, januar, tom 2, str. 92.
 - 43 Castera, tom 3, str. 128.
 - 44 Miranda, str. 238, 13 January 1787.
 - 45 RGADA 5.169.1, Prince Charles of Courland 2 March 1787, Cracow. RGADA 11.925.15, Princess Dashkova to GAP ud. RGADA 11.946.229, Professor Bataille to GAP ud, 1784. RGADA 5.17.1-10, Frederick-William of Wiirttemberg to GAP 7/8 September 1784. RGADA 5.166.8, SA to GAP 7 May 1787. RGADA 11.896.1, Ernest of Hesse to GAP ud, 1780. Sve neobjavljeno. B&F, tom 1, str. 464, JII to Cobenzl 13 May 1784.
 - 46 RGADA 11.918.1, G. Golovchin to GAP 22 August 1784 (brak s Nariškinom). RGADA 11.937.3, Count de Sayn and Wittgenstein to GAP (u Katarininoj nemilosti) 1 August 1780. RGADA 11.946.430–434, Elias Abaise Prince de Palestine (?) to GAP August 1780. RGVIA 52.2.89.145 and 146, Princess Bariatinskaya to GAP 2 September 1790 and 11 March 1791, Turin. RGADA 11.946.303 and 315, Nicolas Carpoff to GAP 27 May and 25 September 1786, Kherson. Sve neobjavljeno.
 - 47 RGADA 11.946.43-4, Elias Abaise Prince de Palestine (?) to GAP August 1780 and ud, neobjavljeno.
 - 48 Ribeaupierre, str. 479.
 - 49 SBVIM, tom 7, str. 399, GAP to Rear-Admiral Count Mark Voynovich 9 October 1789.
 - 50 Niemcewicz, str. 79–80.

-
- 51 Niemcewicz, str. 79.
- 52 Ligne, *Letters* (Stael), str. 75, Ligne to JII April 1788, Elisabethgrad.
- 53 RGADA 11.867.11, K. Branicki to GAP ud, neobjavljeno.
- 54 RGADA 11.946.385, Alexis Deuza to GAP 24 August 1784, Ozerki, neobjavljeno.
- 55 RGADA 11.902a, spisak Potemkinovih dugova.
- 56 RGADA 11.946.378, C. D. Duval to GAP February 1784, neobjavljeno.
- 57 RGADA 52.2.35.7, Pierre Tepper of Warsaw to GAP 25 September 1788, neobjavljeno.
- 58 Карнович, str. 265–269. Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 155.
- 59 BM 33540 f6, SB to JB 20 January 1784.
- 60 SIRIO 54 (1886): 148–149, Richelieu, „Mon voyage“.
- 61 Miranda, str. 229–230, 1 January 1787.
- 62 Derzhavin, tom 6, str. 444.
- 63 BM 33540 f64, SB to Reginald Pole Carew 18 June 1784.
- 64 RGVIA f5 op 194 book 409, order to Brzokovsky 28 January 1787. Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 1, str. 157.
- 65 RS 11, str. 722–723.
- 66 SIRIO 27: 238–239. ZOOID 11: 346–347.
- 67 Вигель, 1864, str. 30.
- 68 *Ibid.*
- 69 Anspach, *Journey*, str. 137, 18 February 1786.
- 70 Щербатов, str. 245.
- 71 Saint-Jean, p. 6, str. 40.
- 72 Pole Carew CO/R/3/95, neobjavljeno. Knez je voleo da posećuje svoje prijatelje Britance i ponekad je odnosio kući njihovo goveđe pečenje – vidi Poglavlje 20.
- 73 RGADA 11.881.1, Sacken to GAP re Ballez the cook 3/14 October 1778, neobjavljeno.
- 74 Pole Carew CO/R/3/95, neobjavljeno.
- 75 BM 33540 f65, SB to JB ud.
- 76 RGADA 11.901.9, Count Skavronsky to GAP 20 June 1784, neobjavljeno.
- 77 Marc Raeff, 'In the Imperial Manner', in Marc Raeff (ed), *Catherine the Great: A Profile*, str. 197–246. SIRIO 26 (1879): 309–310, Parelo.
- 78 Енгельгардт, 1868, str. 89. Weidle, str. 152.
- 79 RGADA 11.864.36–77. RGADA 11.864.1.29. RGADA 11.864.1.16. RGADA 11.864.1.13. RGADA 11.864.1.12. RGADA 11.864.2.86. RGA-

- DA 11.864.2.73. RGADA 11.864.2.68. Neki odlomci iz pisama ovih ne-poznath žena su objavljeni u RS (1875) 7. Većina je neobjavljena.
- 80 Ribeaupierre, str. 476.
- 81 Samoilov col 1574.
- 82 Вигель, 1864, str. 30.
- 83 Segur, str. 361. B&F, tom 1, str. 484, Cobenzl to JII 3 November 1784. Grof Sologub oženio se Natalijom Nariškinom 28. maja 1781, sudeći po KFZ.
- 84 RGVIA Potemkin Chancellery 52.2.35.33, Ferguson Tepper to GAP 11 January 1788, Warsaw, and GAP to Messrs Boesner 21 September 1788, Brody near Ochakov, neobjavljeno. B&F vol 1 p 484, Cobenzl to JII 3 November 1784.
- 85 RGADA 5.85.2.31, L 217, CII to GAP 1 July 1787.
- 86 B&F, tom 2, str. 75, Cobenzl to JII 1 November 1786.
- 87 Reshetilovsky Archive (V. S. Popov's Archive) Prince GAP-T's own private papers, str. 403.
- 88 Harris, str. 447, H to Charles James Fox 10/21 June 1782; str. 281, H to Stormont 2 July/1 August 1780.
- 89 Harris, str. 281, H to Stormont 21 July/1 August 1780.
- 90 SIRIO 54 (1886): 147–148, Richelieu, „Mon voyage“.
- 91 Harris str. 200, H to Weymouth 24 May/4 June 1779. SIRIO 26 (1879): 309–316. Markiz De Parelo takođe se divio Potemkinovom pamćenju.
- 92 Cross, *On the Banks of the Neva*, str. 356. Sir John Sinclair, citirano u Cross. SIRIO 26 (1879): 309–316. Markiz De Parelo smatrao je da je „poznavanje ljudi najveći dar velikih političara“ kao što je Potemkin.
- 93 AKV 9: 86, Simon R. Vorontsov to Alexander R. Vorontsov 4/15 November 1786.
- 94 Miranda, str. 234, 8 January 1787.
- 95 Damas, str. 89–90.
- 96 SIRIO 42: 173, CII to Senac de Meilhan 11 June 1791.
- 97 SIRIO 20 (1878): 605, CII to Grimm 27 August 1794.
- 98 RGADA 11.946.210 JB to GAP 25 February 1785.
- 99 ZOOID 4: 470, J. Grahov, Potemkin's Military Printing house.
- 100 Pole Carew CO/R/3/95, neobjavljeno.
- 101 RGADA 5.85.2.1, L 189, GAP to CII (early 1784).
- 102 Kazan State University 17: 262: 3–2300, 25–2708, 56–5700, 52–60. Н. Ю. Болотина, „The Private Library of Prince GAP-T“.
- 103 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 359.

- 104 AAE 20: 330–335, Langeron, „Evenements dans la campagne de 1791“.
- 105 Harris, str. 239, H to Stormont 15/26 February 1780. Пушкин, *Полное собрание сочинений*, tom 12, str. 177. Potemkin je verovao da se politička veština i moralna hrabrost jačaju životom među neprijateljima – vidi njegov savet prasestriću N. N. Rajevskom citiran na početku Poglavlja 31.
- 106 Енгельгардт, 1868, стр. 42.
- 107 Пушкин, *Полное собрание сочинений*, tom 12, str. 177. Madaria-ga, *Politics and Culture*, str. 167.
- 108 AVPRI 5.585.168, L 266.
- 109 AVPRI 5.585.128–131 L 388, GAP to CII December 1789. RGADA 5.85.2.2724, L 390, CII to GAP.
- 110 Segur, 1826, tom 1, str. 539.
- 111 Edvard Radzinsky, *Rasputin*, str. 501. Radzinski ovde opisuje Raspućina, a ne Potemkina. Iako je knez bio plemić i esteta visoke kulture, a Raspućin neobrazovani sibirski seljak, obojica su imala ovo suštinski rusko svojstvo. Na kraju krajeva, Potemkin je odrastao među seljacima u Čizovu i doneo je na dvor neke njihove ideje i navike. Obojica su bili najbliži savetnici ruskih carica, ali su potpuno različito uticali na istoriju. Dok je Potemkin umnogome ojačao caricu i carstvo i ostavio za sobom velika dela, Raspućin je potkopao i ukaljao svoju caricu i carstvo i doprineo njihovoj propasti, ne ostavivši za sobom ništa.
- 112 Пушкин, *Полное собрание сочинений*, tom 12, str. 811.
- 113 Amanda Foreman, *Georgiana, Duchess of Devonshire*, str. 42–43, 126–127, 133. *Hoyle's Games*, new rev edn by C. Jones, London 1796, citirano u John Masters, *Casanova*, str. 46–47.
- 114 *Москвитянин* (1852), januar, tom 2, str. 3–22, 97–98.
- 115 Castera, tom 2, str. 279.
- 116 RS (1875), 7, str. 681, anonimna žena Potemkinu.
- 117 RGIA 1.146.1.33, unpublished.

Dvadeset treće poglavlje: POZORIŠTE ČUDESA

- 1 RGADA 5.85.2.229, L 348, CII to GAP 13 May 1789, Tsarskoe Selo.
- 2 Miranda, str. 204–219, 22 November – 28 December 1786.
- 3 Miranda p 219, 30 December 1786.
- 4 Duc de Cars, *Memoires du duc de Cars*, tom 1, str. 268–279.

- 5 Davis, str. 88. U ovom poglavlju izvor za portret princa Nasau-Zigena je Aragon, a za portret Franciska de Mirande njegov dnevnik; Isabel de Madariaga, *The Travels of General Francisco de Miranda in Russia*; Benjamin Keen and Mark Wasserman, *A History of Latin America*, str. 154–158; and Adam Zamoyski, *Holy Madness*, str. 136–143, 152–153. Epigram o Nasauu i njegovoj ženi potiče iz Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 260.
- 6 Miranda, str. 220–224, 31 December 1786 – 3 January 1787.
- 7 B&F, tom 2, str. 75, Count Cobenzl to JII 1 November 1786.
- 8 Miranda, str. 224–227, 25–29 December 1786 and 5 January 1787.
- 9 Anspach, *Journey*, str. 144, Lady Craven to Anspach 29 February 1786, Moscow.
- 10 Miranda, str. 225–38, 25 December 1786–15 January 1787.
- 11 Aragon, str. 115, Prince Charles de Nassau-Siegen (N-S) to wife January 1787.
- 12 Miranda, str. 242, 8 January 1787. M. M. Ivanov je kasnije naslikao prizor kneževе smrti.
- 13 B&F, tom2, str. 86, Cobenzl to JII 1 November 1786.
- 14 Miranda, str. 241, 16 January 1787.
- 15 Miranda, str. 244, 20 January 1787.
- 16 Енгелъгардт, 1997, str. 53.
- 17 SIRIO 23 (1878): str. 392, CII to Baron F. M. Grimm 19 January 1787, Krichev.
- 18 Jeremy Bentham, *Collected Works*, str. 525 (Bowring, tom 10, str. 168–171), JB to George Wilson 9/20 February 1787.
- 19 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 218.
- 20 Ligne, *Letters* (Stael), str. 65, Prince de Ligne to Coigny. Linj se pridružio povorci tek u Kijevu.
- 21 Храповицкий, 17 January 1787.
- 22 Jeremy Bentham 19/30 January 1787, citirano u Christie, *Benthams in Russia*, str. 177.
- 23 SIRIO 23 (1878): 393, CtG to Grimm 23 January 1787, Novgorod Severskiy.
- 24 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 222.
- 25 Urszula Mnischcz, *Listy pani Mnischczowej zony Marszalka w. Koronnego* u: *Rocznik towarzystwa historyczno literackiego*, str. 192.
- 26 GIM OPI 1.139.32, L 214, GAP to CII 7 January 1787, Simferopol.
- 27 Aragon, str. 121, N-S to wife 13/24 January 1787.
- 28 Miranda, str. 245–253, 23 January/7 February 1787.

- 29 Davis, str. 148–149.
- 30 Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 4.
- 31 Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 260. Davis, str. 27, 119, 213.
- 32 Miranda, str. 294–295, 26 March 1787. Segur, 1890, tom 1, str. pp 422–423, citirano u Mansel, str. 106.
- 33 Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 17–19.
- 34 Ligne, *Melanges*, tom 21, str. 9, i *Letters* (Stael), str. 33, Ligne to Coigny. Segur (Shelley), str. 224.
- 35 Miranda, str. 255, 257, 7 and 12 February 1787.
- 36 Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 17. Aragon, str. 138, N-S to wife. Miranda, str. 257, 14 February 1787.
- 37 Aragon, str. 138, N-S to wife. Stephen Sayre, citirano u Joseph O. Baylen and Dorothy Woodward, *Francisco Miranda and Russia: Diplomacy 1787–1788* u *Historian XIII* (1950), str. 52–68.
- 38 B&F, tom 2, str. 134, Cobenzl to JII 25 April 1787, Kiev.
- 39 Miranda, str. 261, 20 February 1787; str. 269, 28 February 1787.
- 40 Saint-Jean, str. 63–75.
- 41 Miranda, str. 279, 14 March 1787; str. 262, 18 February 1787; str. 263–264, 19 February 1787; str. 291, 22 March 1787.
- 42 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 227–229. SIRIO 23: 399, CII to Grimm 4 April 1787.
- 43 RGADA 11.867.1–60, Grand Hetman K. Branicki to GAP, neobjavljeno.
- 44 Miranda, str. 220–224, 31 December 1786–3 January 1787.
- 45 Miranda, str. 271, 4 March 1787.
- 46 Edward Rulikowski, „Smila“.
- 47 Knez K. F. Lubomirski bio je među najvažnijim Potemkinovim snabdevačima – Potemkin je sklopio sporazum s Lubomirskim i članovima porodice Potocki 1783. AVPRI 2.2/8a.21.39.
- 48 AVPRI 5.585.157, L 257, GAP to CII 25 December 1787. С. М. Соловьёв, *История падения Польши*, str. 198, i Храповицкий, str. 16, 16/17 March 1787.
- 49 RGADA 52.2.71.1–93. RGVIA 52.2.35.9–35. RGVIA 52.2.56.2. RGVIA 52.2.74. RGVIA 52.2.39. Ova dokumenta obuhvataju Potemkinovu beskrajnu prepisku s njegovim predstavnikom u Poljskoj, grofom Močinskim, ruskim ambasadorom u Varšavi grofom Štakeljbergom i knezom K. G. Lubomirskim i njegovom porodicom o kupovini oba imanja. Neki srodnici Lubomirskog osporavali su njegovo vlasništvo, pa samim tim i pravo na prodaju imanja. Po-

temkin je najzad 1790. ponudio svoje imanje Dubrovna (pored Kričeva, blizu Orše na Dnjepru) kao doplatu Lubomirskima da bi okončao neslogu. Takođe i RGADA 5.166.8—14. Prepiska između poljskog kralja i Potemkina o Smili i drugim imanjima: Potemkin je regrutovao kralja da potpomogne njegovu tužbu, kao i Branickog i druge velikaše iz poljskog Sejma. Ova dokumenta su neobjavljena i pružaju opčinjavajuću sliku Potemkinovih zamršenih poslova, kao i odnosa između Rusije i Poljske – ali ta tema izlazi van okvira ove knjige. Vidi Poglavlje 29, napomene 93 i 97.

- 50 SIRIO 23: 393, 8 February 1787. Ligne, *Letters* (Stael), str. 34, Ligne to Coigny. Miranda, str. 259, 15 February 1787.
- 51 Ligne, *Letters* (Stael), str. 34, Ligne to Coigny letter 1.
- 52 Aragon, str. 126, N-S to wife February 1787, Kiev.
- 53 Segur, *Memoires*, 1855, tom 2, str. 27.
- 54 Kukiel, str. 18.
- 55 Aragon, str. 131, N-S to wife February 1787, Kiev.
- 56 Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 295. Mniszcz, str. 199.
- 57 Miranda, str. 265–266, 22 February 1787.
- 58 Aragon, str. 134, N-S to wife. Madariaga, *Russia*, str. 370. Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 294.
- 59 SA to Kicinski 21 March 1787, BP 38, str. 59, citirano u Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 294.
- 60 Aragon, str. 134, N-S to wife March 1787. X. Liske, *Beitrage zur Geschichte der Kaniower Zusammenkunft (1787) und ihr Vorlauffer*, citirano u Madariaga, *Russia*, str. 370.
- 61 Davis, str. 148.
- 62 Miranda, str. 261, 21 February 1787; str. 265, 22 February 1787; str. 278, 11 March 1787.
- 63 Miranda, str. 305, 11 April 1787; str. 309, 21 April 1787.

Dvadeset četvrto poglavlje: KLEOPATRA

- 1 Ovaj opis putovanja zasniva se uglavnom na zapisima grofa De Segira, princa Nasau-Zigena i princa De Linja, kao i na Madariaga, *Russia*, str. 393–395, i Alexander, *CtG*, str. 256–257. Precizne napomene navedene su niže.
- 2 Aragon, str. 141–144, N-S to wife. Ligne, *Letters* (Stael), str. 37, Prince de Ligne to Coigny. Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 230–231. Takođe i Segur, *Memoires*, 1859, tom 3, str. 30. Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 2, str. 233. Segir naziva Katarinu „Kleopatrom severa“.

- 3 Ovaj opis susreta u Kanijevu zasniva se na sledećim neobjavljenim materijalima: RGADA 5.166.14, SA to GAP 16/17 February 1787. RGADA 5.166.9, SA to GAP 7 May 1787. Brojna sačuvana pisma Stanislava Avgusta i Potemkina napisana između 1774. i 1791. mnogo govore o njihovom odnosu i o odnosima Rusije i Poljske. Za ovu knjigu upotrebljen je vrlo mali deo te neobjavljene prepiske. Takođe SIRIO 26: 284. SIRIO 23: 407-8. RGADA 5.85.2.24, L 215, CII to GAP 25 April 1787. RGADA 5.85.2.23, L 215, CII to GAP 25 April 1787. RGADA 5.85.2.22, L 215. Храповицкий, str. 33, 26 April 1787. SA to Kicinski 8 May 1787, Kalinka. *Ostatnie Lata*, tom 2, str. 42, citirano u Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 297. Ligne, *Letters* (Stael), str. 40, Ligne to Coigny. Ligne, citirano u Mansel, *Charmeur*, str. 111. Segur, 1859, tom 2, str. 39.
- 4 RGADA 5.166.14, SA to GAP, 16–17 February 1787, neobjavljeno.
- 5 Segur, *Memoires*, 1859, tom 3, str. 30–46. Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 297. Ligne, *Letters* (Stael), str. 82. Aragon, str. 144, N-S to wife May 1787. SIRIO 23: 408, CII to Baron F. M. Grimm 26 April 1787.
- 6 SIRIO 26, 284. SIRIO 23: 407-8. RGADA 5.85.2.24, L 215, CII to GAP 25 April 1787. RGADA 5.85.2.23, L 215, CII to GAP 25 April 1787. RGADA 5.85.2.22, L 215. Храповицкий, str. 33, 26 April 1787. SA to Kicinski 8 May 1787, Kalinka. *Ostatnie Lata*, tom 2, str. 42, citirano u Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 297. Ligne *Letters* (Stael), str. 40, Ligne to Coigny. Ligne, citirano u Mansel, *Charmeur*, str. 111. RGADA 5.166.9, SA to GAP 7 May 1787, neobjavljeno. U ovom arhivu ima mnogo kraljevih pisama Potemkinu iz tog vremena. Kralj obećava da će pomoći Potemkinu da zaštiti svoja imanja u Poljskoj. Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 39.
- 7 RGVIA 271.1.43.1, JII to GAP 25 November 1786, Vienna. Ovaj neobjavljeni ariv sadrži obimnu Potemkinovu prepisku s Jozefom Drugim, njegovim naslednikom Leopoldom i njihovim kancelarom knezom Kaunicom. B&F, tom 2, str. 117, Count Cobenzl to JII 25 February 1787. *JII-CII* (Arneht), Briefe Joseph II an den Feldmarschall Grafen Lacey, str. 277, JII to Kaunitz 19 August and 12 September 1786, and JII to CII 15 February 1787.
- 8 SIRIO 23: 408, CII to Grimm 3 May 1787. B&F, tom 2, str. 141, Cobenzl to JII 11 May 1787. Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 232-233. Ligne, *Letters* (Stael), str. 40, Ligne to Coigny.
- 9 BM 33540 ff365-6, SB to JB 16 May 1787, Kremenchuk. M. S. Bentham, str. 82. Christie, *Benthams in Russia*, str. 186-187.

-
- 10 Ligne, *Letters* (Stael), str. 40, Ligne to Coigny. Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 234. *JII- CII* (Arneth), str. 356, JII to Lacey 19 May 1787, Kaidak. B&F, tom 2, str. 140, Cobenzl to JII 6 May 1787, Kaniev.
 - 11 *JII-CII* (Arneth), str. 356, JII to Lacey 19 May 1787, Kaidak. SIRIO 23: 410, CII to Grimm 15 May 1787, Kherson.
 - 12 Храповицкий, str. 30, 29, 15-20. Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 4-8.
 - 13 Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 46-47. Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 4-8. Državni istorijski muzej Dnjepropetrovska, autorova poseta 1998.
 - 14 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str.118. Segur, *Memoires*, tom 3, str. 220.
 - 15 *JII-CII* (Arneth), str. 355, JII to Lacey 19 May 1787, Kherson; str. 358, 30 May 1787, Aibar, Crimea. Храповицкий, str. 35, 36, 15 May 1787.
 - 16 SIRIO 23 (1878): 410, CII to Grimm 15 May 1787. Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 47. Ligne, *Letters* (Stael), str. 42, Ligne to Coigny.
 - 17 Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 47-48.
 - 18 Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str 54-55.
 - 19 Aragon, str. 154, N-S to wife May 1787. *JII-CII* (Arneth), str. 358, JII to Lacey 30 May 1787.
 - 20 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 238-239.
 - 21 B&F, tom 2, str. 147-150, Cobenzl to Kaunitz 3 June 1787, Sebastopol. Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 54-55.
 - 22 Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 54-55.
 - 23 Autorova poseta Krimu 1998. Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 54-55. Aragon, str. 155, N-S to wife *JII-CII* (Arneth), str. 361, JII to Lacey 1 June 1787.
 - 24 *JII-CII* (Arneth), str. 361, JII to Lacey 1 June 1787. Aragon, str. 155-158, N-S to wife. Ligne, *Letters* (Stael), str. 44, Ligne to Coigny. SIRIO 23 (1878): 411, CII to Grimm 21 May 1787, Bakhchisaray. B&F, tom 2, str. 148, Cobenzl to Kaunitz 3 June 1787, Sebastopol. RA (1865), str. 622, L 216 CII to GAP 28 May 1787, St Petersburg.
 - 25 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 11.
 - 26 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 4-7. Aragon, str. 158-161, N-S to wife 1 June 1787, Sebastopol. B&F, tom 2, str. 150, Cobenzl to Kaunitz 3 June 1787. *JII-CII* (Arneth), str. 363, JII to Lacey 3 June 1787; str. 292; JII to Kaunitz 3 June 1787. Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 66-67.
 - 27 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 4-8. SIRIO 23 (1878): 412, CII to Grimm 23 May 1787. *JII-CII* (Arneth), str. 363, JII to Lacey 3 June 1787; str. 292, JII to Kaunitz 3 June 1787. B&F, tom 2, str. 150-151, Cobenzl to Kaunitz 3 June 1787.

- 28 B&F, tom 2, str. 150–151, Cobenzl to Kaunitz 3 June 1787. *JII-CII* (Arneth), str. 364, JII to Lacey 5 June 1787.
- 29 RGVIA 52.2.53.31, N. Pisani to Ya. Bulgakov 1/12 May 1787, neobjavljeno. Izveštaji profesionalne osmanske diplomatske dinastije Pizani, dopremani Potemkinu preko Bulgakova, dragocen su izvor o već postojećoj ratnoj groznici u Istanbulu. RGVIA 52.2.53.80, N. Pisani to Bulgakov 1 June 1787. Pizani ovde ponovo izveštava da regruti već marširaju kroz Istanbul u okviru priprema za rat. Ovo je značajan dokaz, jer većina istoričara za rat krivi Potemkinove greške i izazivanje Visoke porte. Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 52–53. Aragon, str. 158–611, N-S to wife 1 June 1787.
- 30 Ligne, *Letters* (Stael), str. 50, Ligne to Coigny. Mansel, *Charmeur*, str. 113. Aragon, str. 173, N-S to wife.

Dvadeset peto poglavlje: AMAZONKE

- 1 Ligne, *Letters* (Stael), str. 64, Prince de Ligne to Coigny, Kaffa. Napomena o Amazonskoj četi, *Москвитянин* (1844), br. 1, str. 266–268, G. Dusi na osnovu sećanja Jelene Sardanove. Herodotus, *The Histories*, str. 306–308. Vidi i Neal Ascherson, *Black Sea*, str. 111–114.
- 2 Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 88–90.
- 3 Ligne, *Letters* (Stael), str. 42, Ligne to Coigny.
- 4 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 245.
- 5 Guthrie, letter LXV, str. 204–206.
- 6 Ligne, *Letters* (Stael), str. 60, Ligne to Coigny. *JII-CII* (Arneth), str. 363, JII to Lacey 5 and 7 June 1787. B&F, tom 2, str. 163, Count Cobenzl to Prince Kaunitz 13 June 1787. Aragon, str. 173–174, N-S to wife.
- 7 *JII-CII* (Arneth), str. 364, JII to Lacey 7 June 1787. Aragon, str. 174, N-S to wife. Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 236.
- 8 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 242; ili *Memoires*, 1859, tom 2, str. 67–68.
- 9 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 242. *JII-CII* (Arneth), str. 364, JII to Lacey 8 June 1787, Staricrim. ZOOID 13: 268. General V. V. Kahovsky to V. S. Popov 11 June 1787, Karasubazaar; Lt Tsuruli to Kahovsky 7 June 1787. Po svemu sudeći, bile su dve devojke. Dok druga misija poručnika Cirulija zvuči kao potraga za seksualnom robinjom, kupovina šestogodišnjakinje svakako je bila obrazovni eksperiment,

- mada jedno ne isključuje drugo. Ciruli je otišao u planine, dok grafika iz tog vremena *Kupovina mlade Tatarke* prikazuje Jozefa kako kupuje dete od „trgovca robljem“. U dnevniku dvoranina Karla fon Cincendorfa na dan smrti Jozefa Drugog spominje se mlada Čerkeskinja. Car je pisao grofici Hanklos starajući se da devojka dobija penziju od hiljadu guldena. Napomena Hansa Vagnera u dnevniku kaže da je to bila Elizabeta Gulesi, Čerkeskinja koju je Jozef kupio tokom putovanja na Krim. Grofica Hanklos ju je odgajila, Kaunic je preuzeo starateljstvo nad njom, 1798. se udala za Amadeusa Lakdemera, domoupravitelja grofa Karolja. Za ove dokumente zahvaljujem profesoru Dereku Bilsu. „Wien von Maria Theresa bis zur Franzosenzeit“, *Aus den Tagebuchern des Grafen Karl v. Zinzendorf* (ed Hans Wagner) Vienna 1972, str. 40, 20 February 1790. Takođe *Osterreich zur Zeit Kaiser Josephs II mit Regent Kaiserin Maria Theresias, Kaiser und Landesfurst, Niederosterreichische Landesausstellung* (katalog izložbe Donje Austrije) Stift Melk, 29 March – 2 November 1980, str. 439, predmet 551, Linz, Stadtarchiv.
- 10 RGADA 5.85.2.39, L 216, CII to GAP 9 June 1787. Segur, *Memoires*, 1859, tom 2, str. 90. *III-CII* (Arneth), str. 373, JII to Lacey 12 July 1787, Berislav. SIRIO 27: 410–413, 447. KFZ 8 June 1787. RGADA 5.85.2.31, L 217, CII to GAP („Mače“).
 - 11 „Potemkin Villages“ and „Helbig“ u *Modern Encyclopaedia of Russian and Slavic History*, Academy International Press, 1982, by Joseph L. Wieczynski, str. 134. Georg von Helbig, „Potemkin der Taurier“, *Minerva ein Journal historischen und politischen Inhalts herausgegeben von J. W. Archeholtz* (Hamburg 1797–1800). *Russische Gunstlinge* (Tilbingen 1809). *Potemkin: Ein interessanter Beitrag zur Regier ungeschichte Katarina der Zweiten* (Halle/Liepzig 1804). Ovi tekstovi preštampani su u raznim oblicima kao (na francuskom) J. E. de Cerenville, *Vie de Pr Potemkin* (1808) i *Memoirs of the Life of Prince Potemkin* (London 1812 and 1813).
 - 12 Васильчиков, tom 1, str. 370–371, 22 June 1782.
 - 13 Anspach, *Journey*, str. 160, 3 April 1786.
 - 14 Храповицкий, str. 17, 4 April 1787.
 - 15 ZOOID 12: 303, 309, 320, GAP to Kahovsky 1784, 1785.
 - 16 *III-CII* (Arneth), str. 356, JII to Lacey 19 May 1787, Kaidak. SIRIO 23: 410, CII to Grimm 15 May 1787, Kherson.
 - 17 Miranda, str. 244, 20 January 1787.
 - 18 Anspach, *Journey*, str. 160, 3 April 1786.

- 19 Ligne, *Letters* (Stael), str. 65, Ligne to Coigny.
- 20 Anspach, *Journey*, str. 170, 8 April 1786.
- 21 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 232.
- 22 Ligne, *Letters* (Stael), str. 137. Segur, *Memoires*, 1859, tom 3, str. 6–8, 111–113, 120–125. B&F, tom 2, str. 172, Cobenzl to Kaunitz 22 June 1787.
- 23 Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 232.
- 24 *Москвитянин* (1842), br. 2, str. 475–488. Usmeno svedočanstvo o Katarininom boravku u Tuli, zabeležio N. Andrejev. Miranda, str. 324, 9 May 1787.
- 25 Aragon, str. 117, N-S to wife 3 January 1787, Kherson.
- 26 *JII-CII* (Arneht), str. 364, JII to Lacey 8 June 1787, Starikrim.
- 27 Ligne, *Letters* (Stael), str. 65, Ligne to Coigny, Tula. Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 3, 'Relation de ma campagne de 1788 contre les Turcs'.
- 28 RGADA 2.111.13–14, 14–15, CII to Moscow commander P. D. Eropkin 12 and 20 May 1787. SIRIO 27: 411, CII to Grand Duke Alexander 28 May 1787. RGADA 10.2.38.1–2, CII to Count L. A. Bruce 14 May 1787.
- 29 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 11. Miranda, str. 204, 22 November 1786.
- 30 IRLI 265.2.2115.5–6, L 219, GAP to CII 17 July 1787, Kremenchuk. RGADA 5.85.1.543, L 220, CII to GAP 27 July 1787.
- 31 RS (1876) 15, str. 33–38, Garnovsky July 1787.
- 32 B&F, tom 2, str. 192, Cobenzl to JII 9 August 1787.
- 33 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 5, 11, 14, citirano u Mansel, *Charmeur*, str. 116.
- 34 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 117–118. Onore de Balzac bio je među brojnim ličnostima koje su spominjale „Potemkinova sela“: vidi Graham Robb, *Balzac*, str. 383.
- 35 AKV 14: 242-3, Arkadiy Ivanovich Markov to A. R. Vorontsov 17 February 1787, St Petersburg.
- 36 RGVIA 52.11.53.31, N. Pisani to Bulgakov 1/12 May 1787, neobjavljeno. Ovaj opis nastupajućeg rata oslanja se i na Madariaga, *Russia*, str. 394–397, i Alexander, *CtG*, str. 262–265.
- 37 Собственноручные бумаги князя Потемкина, RA (1865), str. 740–741, CII to GAP 16/27 October 1786, i GAP to Bulgakov 13/24 December 1786. Ragsdale, str. 75–103.
- 38 AKV 14: 242, Markov to A. R. Vorontsov 17 February 1787, St Petersburg. B&F, tom 2, str. 188, Cobenzl to JII 9 August 1787, St Petersburg.

-
- 39 ZOOID 8: 201, GAP to Bulgakov March 1787.
 - 40 RGVIA 52.2.1.9, GAP to Bulgakov.
 - 41 ZOOID 8: 203, GAP to A. A. Bezborodko 14 August 1787.
 - 42 RGVIA 52.2.53.59, N. Pisani to Bulgakov 15/26 May 1787. RGVIA 52.2.53.80, N. Pisani to Bulgakov 1 June 1787. RGVIA 52.2.53.31, N. Pisani to Bulgakov 1/12 May 1787. Svi ovi izveštaji su neobjavljeni. Poslednji nabraja aktivnosti engleskih diplomata u podsticanju rata protiv Rusije i politiku Visoke porte da skreće pažnju sa sebe koristeći kavkaske narode, među ostalima Dagestance, Čečene i Lezginе, da napadaju Rusiju.
 - 43 RGVIA 52.2.53.130, N. Pisani to Bulgakov ud. Ova poruka očigledno potiče iz leta 1787. RGVIA 52.2.53.31, N. Pisani to Bulgakov 1/12 May 1787. Oboje neobjavljeno. ZOOID 8: 203, GAP to Bezborodko. Dok su ovi izveštaji stizali, u Potemkinovim pismima Bezborotku oseća se strepnja. „Iskreno vas molim da kupite malo vremena“, napisao mu je 14. avgusta 1787, kad je već bilo kasno.
 - 44 RGADA 1.1/1.47.5–9, L 223, CII to GAP 24 August 1787.
 - 45 RGADA 5.85.2.43–8, L 233, CII to GAP 24 September 1787.
 - 46 MIRF p. 15, str. 51, M. I. Voinovich to GAP 25 August 1787. AVPRI 5.585.149, L 223, GAP to CII 22 August 1787. RGADA 11.267.38–41, GAP to P. A. Rumiantsev-Zadunaisky 22 August 1787.
 - 47 AVPRI 5.585.343, L 226, GAP to CII 28 August 1787.
 - 48 RGADA 1.1/1.47.13–14, L 226, CII to GAP 6 September 1787.
 - 49 AVPRI 5.585.317, L 229, GAP to CII 16 September 1787, Kremenchuk.
 - 50 AVPRI 5.585.143, L 231, GAP to CII 19 September 1787.
 - 51 Robert Slater, *Rabin: Warrior for Peace* (London 1996), str. 142. Robert C. Tucker, *Stalin in Power: Revolution from Above 1928–1941* (New York 1990), str. 625. Alan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel Lives* (London 1991), str. 805–806. Novija ruska dela: Edvard Radzinsky, *Stalin* (London 1996), str. 445–447, i Dmitri Volkogonov *Stalin: Triumph and Tragedy* (New York 1991), str. 405–407, pokazuju da je Staljin tih dana uspevao da deluje bolje nego što se do sada shvatalo. Macdonogh, str. 278–280, 157. Hughes, str. 30.
 - 52 AVPRI 5.585.152, L 232, GAP to CII 24 September 1787, Kremenchuk; str.314, L 232, GAP to CII 24 September 1787. SBVIM issue IV, str. 150–151, GAP to Rumiantsev-Zadunaisky 24 September 1787.

Dvadeset šesto poglavlje: JEVREJSKI KOZACI I AMERIČKI
ADMIRALI: POTEKINOV RAT

- 1 U poglavljima 26–34 opis toka Drugog rusko-turskog rata zasniva se na sledećim radovima. Glavni izvor je A. H. Petrov, *Вторая Турецкая война в царствование императрицы Екатерины II. 1787-1791 г.* Остали извори су В. С. Лопатин, *Потёмкин и Суворов*; А. В. Суворов, *Письма* (ur. В. С. Лопатин); А. Петрушевский, *Генералиссимус князь Суворов*; Д. Ф. Масловски, *Записки по истории военного искусства в России 1683–1792 годов*; ZOOID 8, 4, 11. D. F. Maslovsky (ur.), *Письма и бумаги А. В. Суворова, Г. А. Потёмкина и П. А. Румянцева 1787–1789. Кинбурн-Очаковская операция, SBVIM*; Н. Ф. Дубровин (ur.), *История войны и владычества русских на Кавказе; Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического*, ur. Н. Ф. Дубровин, SBVIM; RS 1875 June, RS 1876 July and RA 1877, GAP's letters to A. V. Suworov; I. R. Christie, „Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla“, and I. R. Christie, *The Bentham's in Russia*; MIRF. Opis se oslanja i na ove izvore na fancuskom i engleskom: Christopher Duffy, *Russia's Military Way to the West*; zapisi grofa Aleksandra de Lanžerona o pohodima u ratu 1787–1791. u AAE vol 20; Roger, Comte de Damas, *Memoires*; Prince de Ligne's *Melanges and Letters* (Stael) i Duc de Richelieu's „Journal de mon voyage en Allemagne“. Lanžeronovi papiri još nisu objavljeni u potpunosti. Njegovi i Linjovi zapisi naširoko su korišćeni protiv Potemkina. Korisni su, ali očigledno puni predrasuda. Lanžeronovo svedočanstvo uravnoteženo je njegovim završnim pohvalama Potemkinu, dok neobjavljena prepiska između Linja i Potemkina otkriva mnogo više o prinčevim motivima. Retko upotrebljavani Rišelje i De Dama daju pravičniji prikaz Potemkina u ratu. Ako se napomena odnosi na određeni dokument, onda je dokument naveden, ali napomene o opštim informacijama o toku rata, uglavnom prema Petrovu, nisu navedene. RGADA 5.85.2.43–8, L 233, CII to GAP 24 September 1787. RGADA 5.85.2.49, L 235, 25 September. RGADA 5.85.2.52–4, L 238, 2 October 1787.
- 2 AVPRI 5.585.365–367, L 358, GAP to CII 2 October 1787, Kremenčuk.
- 3 RGADA 5.85.2.56, L 240, CII to GAP 9 October 1787.
- 4 RS (1875) May vol 8 pp 21–33, letters of GAP to A. V. Suworov 1787-8, 5 October 1787.

- 5 Byron, *Don Juan*, Canto VII: 55.
- 6 Duffy, *Russia's Military Way*, str. 185–187.
- 7 AAE 20: 20, Langeron, „Armees Russes and Turques“. Damas, str. 34–35. Енгельгардт, 1868, str. 183. Duffy, *Russia's Military Way*, str. 192–193.
- 8 AAE 20: 95–7, Langeron, „Resume des campagnes de 1787, 1788, 1789“.
- 9 RS (1875) May, tom 8, str. 21, GAP to Suvorov 5 October 1787; str. 28, 1 January 1788.
- 10 AVPRI 5.585.190, GAP to CII 1 November 1787.
- 11 RS (1875) May vol 8 pp 21–33, letters of GAP to Suvorov 5 November 1787.
- 12 Aragon, str. 189, N-S to wife (Pavlova želja da pođe na front i povede ženu). RGADA 5.85.2.43-8, CII to GAP 24 September 1787. RGADA 5.181.7, Grand Duke Paul Petrovich to GAP June 1788, Pavlovsk. RGADA 5.181.11 Grand Duke Paul Petrovich to GAP 26 September 1789, Gatchina. RGADA 5.182.2–3 and 181.1, 6, Grand Duchess Maria to GAP, Pavlovsk and Gatchina. Segur, *Memoirs* (Shelley), str. 265. Damas, str. 100–107. RS (1876) 15, str. 484, Garnovsky November 1787. SIRIO 42: 191, CII to Grand Duke Paul Petrovich 1791.
- 13 B&F, tom 2, str. 231, JII to Count Cobenzl 11 December 1787, Vienna.
- 14 RGVIA 52.2.52.10, JII to Prince de Ligne 25 November 1787, Vienna, unpublished.
- 15 Ligne, *Melanges*, tom 7, str. 152, Ligne to Comte de Segur 1 December 1787, Elisabethgrad.
- 16 AVPRI 5.585.312, L 254, GAP to CII 12 November 1787, Elisabethgrad.
- 17 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 15.
- 18 Ligne, *Letters* (Stael), str. 72, Ligne to JII December 1787, Elisabethgrad.
- 19 Пишчевич, str. 128.
- 20 Ligne, *Melanges*, tom 24, str 11–15.
- 21 Damas, str. 23–5.
- 22 Ligne, *Melanges*, tom 21, str. 296–297.
- 23 AAE 20: 64, Langeron, „Resume des campagnes de 1787, 1788, 1789“.
- 24 RGVIA 52.2.64.4, Segur to GAP 7 January 1788, St Petersburg, neobjavljeno.

- 25 Damas, str. 25.
- 26 RGVIA 52.2.48.1, GAP to Cobenzl 15 October 1787, Elisabethgrad, neobjavljeno.
- 27 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 17. RGVIA 52.2.52.3, GAP to Ligne ud, neobjavljeno.
- 28 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 18. AVPRI 5.585.179-80, L 282, GAP to CII; and RS (1873) November, str. 727-728, L 283, 5 May 1788, Elisabethgrad.
- 29 Count Fyodor Rostopchin, *La Verite sur l'incendie de Moscou*, str. 27. Aragon, str. 180. Waliszewski, *Autour d'un trone*, tom 2, str. 78. Vidi i Potemkin o misiji generala Tomare na Sredozemlju: RGVIA 52.2.47.11, GAP to Prince Kaunitz October 1790, neobjavljeno.
- 30 SIMPIK KV, tom 2, str. 9, GAP to Ataman Sidor Bely 2 January 1788, Elisabethgrad. AVPRI 2.2/8a.21.96, L 261, GAP to CII 3 January 1788, Elisabethgrad. SIRIO 27 (1880): 494, Katarina zahvaljuje Potemkinu na osnivanju kozačkih jedinica, 20 May 1788, str. 486-487, Katarinina saglasnost za popunu kozačkih jedinica kočijašima i gradskim stanovništvom 20 April 1788. Potemkinova strast prema kozacima: AKV 13: 227, A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov 17 November 1791. SIRIO 27 (1880): 332-333 Katarinina poruka Potemkinu o predostrožnosti tokom povratka njekrasovskih i zaporoških kozaka, 15 April 1784. Oboje su u početku bili oprezni, ali knez je na kraju ubedio caricu. Vidi i Longworth, *Cossacks*, str. 229.
- 31 Ligne, *Letters* (Stael), str. 74, Ligne to JII December 1787. Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 41, Ligne to JII 2 March 1788; str. 57, Ligne to JII 6 April 1788; tom 21, str. 180-181, „Memoire sur les Juifs“. Д. З. Фельдман, *Светлейший князь Г. А. Потемкин и российские евреи*, str. 186-192. Н. А. Енгельгардт, *Екатеринский колосс*. IV (1908) April, str. 55-57. С. Ю. Дудаков, *История одного мифа: Очерки русской литературы XIX-XX вв*, Moscow, 1993, стр. 29-31. Oboje citirano u Фельдман. О Napoleonovom jevrejskom konjičkom oficiru Bereku Joseleviču vidi Cecil Roth and Geoffrey Wigoder, *New Standard Jewish Encyclopedia*, London 1975.
- 32 BM 33540 f408, N. S. Mordvinov 21 September 1787; f442, SB to William Pitt.
- 33 BM 33540 f453, SB to Pleshichev 7 January 1788, Kherson.
- 34 Mordvinov to GAP 31 August 1787, citirano u I. R. Christie, *Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla*, str. 176. BM 33540 f 487, SB to Jeremiah Bentham 12/27 October 1787; ff365-366, SB to JB 16

- May 1787, Kremenchuk; f 391, SB to JB ud, 1787; f 397, SB to JB 2/13 September 1787, Kherson.
- 35 MIRROR 15: 99, 104, 123, citirano u I. R. Christie, Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla, str. 175-178 i u Christie, *Benthams in Russia*, str. 218-221.
- 36 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 20-21.
- 37 Blanning, *JII*, str. 176. Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 44-46, February 1788, Elisabethgrad. AVPRI 5.585.160, GAP to CII 3 January 1788, Elisabethgrad. RGADA 5.85.2.81-84, L 260, CII to GAP 11 January 1788.
- 38 AVPRI 5.585.175, L 262, GAP to CII 15 January 1788, Elisabethgrad.
- 39 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 44-46, Ligne to JII February 1788, Elisabethgrad.
- 40 RGVIA 52.11.69, Count Joseph de Witte to GAP 13 May 1788, Podolsky- Kamenets. RGADA 11.921.1 and 11.921.9, Witte to GAP 6-8 October 1787, neobjavljeno.
- 41 RGVIA 52.2.52.5, GAP to Ligne 3 April 1788; and RGVIA 52.2.52.6, 2/13 May 1788, neobjavljeno.
- 42 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 49, Ligne to JII February 1788, Elisabethgrad.
- 43 AVPRI 5.585.168-173, L 265, GAP to CII; and RGADA 5.85.2.88, L 274, CII to GAP 8 March 1788.
- 44 RGADA 5.85.2.97, L 284, CII to GAP 7 May 1788, Tsarskoe Selo.
- 45 AVPRI 5.585.160, GAP to CII 3 January 1788, Elisabethgrad.
- 46 AVPRI 5.585.168-173, L 265, GAP to CII.
- 47 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 148. Ligne, *Letters* (Stael), str. 78-79, May 1788.
- 48 BM 33540 f395, SB to JB 30 August - 2 September 1787.
- 49 BM 33558 f424, SB to Henry Fanshawe 2/13 September 1787, Kremenchuk.
- 50 BM 33540 f487, SB to JB 12/23 October 1788.
- 51 MIRROR 15: 86, citirano u I. R. Christie, *Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla*, str. 175-178, i u Christie, *Benthams in Russia*, str. 218-221.
- 52 AVPRI 2.2/8a.21.94, L 248, GAP to CII 1 November 1787.
- 53 BM 33540 f487, SB to Jeremiah Bentham.
- 54 MIRROR 15: 60-90, citirano u I. R. Christie, *Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla*, str. 175-178, i Christie, *Benthams in Russia*, str. 218-221.

-
- 55 Ligne, *Melanges*, tom 7, str. 158, Ligne to Segur 8 May 1787.
 - 56 AAE 20: 71, Langeron, „Resume des campagnes“.
 - 57 Damas, str. 32.
 - 58 RGVIA 52.2.82.1, GAP to N-S 26 March 1788, Elisabethgrad, neobjavljeno.
 - 59 Damas, str. 32-3.
 - 60 Aragon, str. 203, N-S to wife 18 March 1788.
 - 61 SIRIO 23 (1878): 446, CII to Grimm 25 April 1788. Opšti izvori za Džona Pola Džounsa, osim ruskih arhiva i neobjavljene prepiske s Potemkinom, jesu tri biografije: Samuel Eliot Morison *John Paul Jones: A Sailor's Biography*; George R. Preedy, *The Life of Rear-Admiral John Paul Jones* i James Otis, *The Life of John Paul Jones*.
 - 62 RGVIA 52.2.56.1, GAP to Baron Simolin 5/16 March 1788, neobjavljeno.
 - 63 RGVIA 52.2.82.1, GAP to N-S 26 March 1788, Elisabethgrad, neobjavljeno.
 - 64 MIRF 15: 98, 188, GAP to Mordvinov 29 February 1788. Citirano u Christie, *Benthams in Russia*, str. 218-221.
 - 65 BM 33540 f488, SB to JB 12/23 October 1788.
 - 66 RGVIA 52.2.64.8, Segur to GAP 2/13 May 1788, neobjavljeno.
 - 67 Aragon, str. 223, N-S to wife 4 June 1788.
 - 68 Damas, str. 31-32.
 - 69 Aragon, str. 225, N-S to wife.
 - 70 Tott, tom 3, str. 24. Damas, str. 44-45. Ligne, *Letters* (Stael), str. 88, Ligne to JII August 1788.
 - 71 Tott, tom 3, str. 24. Anspach, *Journey*, str. 191, Lady Craven to Anspach 25 April 1786, Constantinople.
 - 72 SIRIO 27: 480, CII to GAP 27 May 1788.
 - 73 BM 33540 f488, SB to JB 12/23 October 1788.
 - 74 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 20.
 - 75 RGVIA 52.2.82.1 GAP to N-S 2 April 1788 ud. RGVIA 52.2.82.4, GAP to N-S ud. Oboje neobjavljeno.
 - 76 J. P. Jones to Jose de Ribas 11/22 June 1788, citirano u Morison, str. 374-378.
 - 77 RGVIA 52.2.82.13, GAP to N-S, neobjavljeno.
 - 78 RGVIA 52.2.82.12, GAP to N-S 10 June 1788, neobjavljeno.
 - 79 Colonel Henry Fanshawe, citirano u Christie, *SB and the Flotilla*, str. 191.
 - 80 Morison, str. 379-81.

- 81 BM 33540 f489, SB to Jeremiah Bentham 12/23 October 1788.
- 82 BM 33554 ff90-1, Fanshawe 18 June 1788.
- 83 Damas, str. 45.
- 84 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 21.
- 85 Aragon, str. 238, N-S to wife 28 and 29 June 1788. RS (1875) June p 160, GAP to Suvorov.
- 86 Aragon, str. 236, N-S to wife 25 June 1788.
- 87 RG VIA fVUA 2388.13, L 296, GAP to CII June 1788.
- 88 M. S. Bentham, str. 89, citirano u Christie, *SB and the Flotilla*. BM 33540 f490, GAP to SB.
- 89 Aragon, str. 250, N-S to wife.
- 90 SIRIO 23 (1878): 446, CII to Grimm 31 May 1787.
- 91 RGADA 5.85.2.124, L 305, CII to GAP 19 July 1788, St Petersburg. Pričalo se da su Mamonov i muž Tatjane Engeljgart Mihail Potemkin, koji je bio u Peterburgu u svojstvu glavnog inspektora vojske od 1783, udružili snageo da pobiju argumente A. R. Voroncova, Zavadvoskog i Orlova-Česmenskog o Potemkinovom vođenju rata. Vidi „M. C. Потёмкин“ u *Русский биографический словарь*, tom 14 (1904).
- 92 RGADA 5.85.2.121, L 302, CII to GAP 17 July 1788.
- 93 RGADA 5.85.2.121, L 302, CII to GAP 17 July 1788.
- 94 RGADA 5.85.2.115, L 299, CII to GAP 3 July 1788.
- 95 BM 33554 d92-3 June 1788.
- 96 RS (1889) br. 9, str. 510, Prince Y. V. Dolgoruky. Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 95, Ligne to JII 12 July 1788. RGADA 5.85.2.119, L 301, CII to GAP 13 July 1788, St Petersburg.

Dvadeset sedmo poglavlje: SPASAVAJ SE KO MOŽE:
OSVAJANJE OČAKOVA

- 1 Za glavne izvore ovog opisa Drugog rusko-turskog rata vidi Poglavlje 26, napomenu 1. BM 33554 ff93-4, Henry Fanshawe July 1788, neobjavljeno.
- 2 B&F, tom 2, str. 170, JII to Count Cobenzl 16 June 1787, Kherson.
- 3 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 21-23, 2 July 1788, Ochakov.
- 4 Aragon, str. 255, N-S to wife.
- 5 RS (1895) 9, str. 175. Ligne, *Melanges*, tom 7, str. 194, Prince de Ligne to Comte de Segur 1 October 1788, Ochakov.
- 6 BM 33540 f489, SB to JB ud.

- 7 Петрушевский, том 1, str. 327.
- 8 Damas, str. 58-59. Ligne, *Melanges*, том 24, str. 123, Ligne to JII 11 August 1788.
- 9 S (1895) September, str. 175-176, Роман Максимович Цебриков, *Вокруг Очакова. 1788 год. (Дневник очевидца)*. RS (1875) May, str. 38, GAP to A. V. Suvorov 27 July 1788.
- 10 Damas, str. 56-59. Aragon, str. 256-258, N-S to wife. Ligne, *Melanges*, том 24, str. 129, Ligne to JII 20 August 1788; str. 176, Ligne to Cobenzl. Neobjavljeno pismo Potemkina Nasau-Zigenu iz jula/avgusta 1788. nedavno je na tržištu ponudila londonska kompanija *Braća Mags* u „Katalogu 1275 originalnih pisama i istorijskih dokumenata“, pod brojem 149. U tom pismu bez tačnog datuma Potemkin svojeručno, na francuskom, objašnjava da admiral Mark Vojnovič pokriva kapudan-pašin pristup s Crnog mora da bi Nasau-Zigenovi ljudi mogli preko dana da uzimaju pitku vodu iz Kinburna, „a noću se vraćaju na položaje“. Tipično je za Potemkinovu naklonost prema ljudstvu što je naredio da provode malo vremena na kopnu. Cena pisma je 1.200 funti.
- 11 Damas, str. 56-57. Ligne, *Melanges*, том 24, str. 129, Ligne to JII 20 August 1788, Ochakov.
- 12 RGADA 5.85.2.136-137, L 311, CII to GAP 31 August 1788.
- 13 Самойлов, col 1260.
- 14 RS (1875) May, str. 21-33, GAP to Suvorov April 1788.
- 15 Ligne, *Letters* (Stael), str. 87, Ligne to JII August 1788.
- 16 RGVIA 52.7.1.13, GAP to Count Rzewowski, 7 November 1788, Quartier-General Ochakov, neobjavljeno. AVPRI 5.585.278, L 320, GAP to CII 17 October 1788. ZOOID 4: 363, GAP to M. L. Faleev 14 August 1788, Ochakov. ZOOID 2: 667, 668, GAP to Faleev.
- 17 *Lettres de Catherine II au prince de Ligne*, str. 81, JII to Ligne 18 June 1788.
- 18 CII - Ligne, str. 96-97, Cobenzl to Ligne. Ligne, *Melanges*, том 24, str. 157, Ligne to JII; str. 75. RGVIA f VUA.2388.7, L 291, GAP to CII 8 June 1788, Camp on the Bug. AVPRI 5.585.278, L 320, GAP to CII 17 October 1788.
- 19 Ligne, *Melanges*, том 24, str. 176.
- 20 AAE 20: 74, Langeron, „Resume des campagnes“.
- 21 Aragon, str. 268-70, N-S.
- 22 RGADA 11.864.2.91, Praskovia Potemkina to GAP (nepotpisano, ali verovatno od Praskovje Potemkine), neobjavljeno.

-
- 23 RP 2.1 str. 36, Countess Ekaterina Sergeevna Samoiloova.
 - 24 Damas, str. 66–69.
 - 25 Damas, str. 63–64.
 - 26 Ligne, *Melanges*, tom 7, str. 198–201, Ligne to Segur 1 December 1788. Ligne, *Letters* (Stael), tom 2, str. 16, Ligne to Segur 1 October 1788.
 - 27 BM 33540 f489 i 33558 f443 i f445, SB to JB. BM 33558 f442, William Newton to J. T. Abbot 10 September 1789. Christie, *Benthams in Russia*, str. 241.
 - 28 RGVIA 52.2.89.64–65, Lewis Littlepage to GAP 16 September 1788; i GAP to Littlepage 16 September 1788, oboje neobjavljeno.
 - 29 RGVIA 52.2.82.21, GAP to John Paul Jones ud, neobjavljeno.
 - 30 AVPRI 585.278, L 320, GAP to CII 17 October 1788.
 - 31 RGVIA 52.11.82.23, John Paul Jones to GAP, 20 October 1788 on-board battleship *Vladimir* before Ochakov, neobjavljeno.
 - 32 Otis, str. 352–354. Preedy, str. 223.
 - 33 Preedy, str. 216. Otis, str. 335–352. Morison, str. 382.
 - 34 Damas, str. 70–71. AVPRI 5.585.278, L 320, GAP to CII 17 October 1788.
 - 35 RGADA 11.893.11, Ligne to GAP 16 September 1788, neobjavljeno.
 - 36 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 25, 26, 32.
 - 37 Damas, str. 70–71.
 - 38 AVPRI 5.585.278, L 320, GAP to CII 17 October 1788, Ochakov.
 - 39 Damas, str. 72.
 - 40 B&F, tom 2, str. 299, Cobenzl to JII 24 October 1788.
 - 41 AAE 20: 74, Langeron, „Resume des campagnes“.
 - 42 Damas, str. 66–67.
 - 43 BM 33540 f489, SB to JB.
 - 44 Criste, *Kriege unter Kaiser Josef II*, str. 222, n3, citirano u Blanning, *JII*, str. 178.
 - 45 Самойлов col 1251.
 - 46 Damas, str. 63–64.
 - 47 RS (1895) 84, br. 9 Tsebrikov, str. 172, 12–15 June; str. 177, 28 July; str. 151, 5 June 1788.
 - 48 AVPRI 5.585.273, GAP to CII 15 September 1788.
 - 49 RGADA 5.85.2.150–151, L 327, CII to GAP 27 November 1788.
 - 50 RGADA 5.85.2.145–147, L 322, CII to GAP 19 October 1788.
 - 51 AVPRI 5.585.284–5, L 324, GAP to CII 3 November 1788.
 - 52 RGADA 5.85.2.152–3, CII to GAP 7 November 1788.

- 53 AVPRI 5.585.286–287, L 326, GAP to CII 17 November 1788.
- 54 RS (1876) 16, str. 213, 16 August 1788; str. 220, Garnovsky to Popov 1 October 1788.
- 55 RS (1876) 16 pp 229–230, Garnovsky to Popov 29 November 1788.
- 56 Damas, str. 72.
- 57 BM 33554 f96, Fanshawe 15 February 1789, Kiev.
- 58 Damas, str. 74–75.
- 59 RGADA 5.85.2.150-1, L 327, CII to GAP 27 November 1788.
- 60 Damas, str. 79–84. BM 33554 f98, Fanshawe.
- 61 Самойлов col 1251.
- 62 Damas, str. 79–83.
- 63 Macdonogh, str. 299.
- 64 AVPRI 5.585.290, L 330, GAP to CII 26 December 1788.
- 65 Damas, str. 84–86.
- 66 Самойлов col 1256. *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 187.
- 67 OOID 9 (1875): 459, pesma u čast pada Očakova. Postoje i pesme posvećene Potemkinovom pohodu iz 1790 (str. 461) i njegovoj smrti.
- 68 Damas, str. 86–7. Самойлов cols 1256–1257. BM 33554 f98, Fanshawe.
- 69 AAE 20: 81, Langeron, „Resume des campagnes“. Masson, str. 312.
- 70 AVPRI 5.585.290–3, GAP to CII 26 December 1788, Ochakov.
- 71 Damas, str. 88–89.
- 72 AVPRI 5.585.288-9, L 328, GAP to CII December 1788.
- 73 Самойлов col 1258. Masson, str. 312.
- 74 RGADA 5.85.2.149, L 329, CII to GAP 16 December 1788. Izgravirani srebrni ovalni poslužavnik koji je Katarina dala Potemkinu u spomen na pobedu kod Očakova može se videti u kremaljskoj Palati oružja u Moskvi. Medaljon u kneževu čast izradio je K. Lebereht. RGADA 5.85.2.185, L 371, CII to GAP 7 September 1789.
- 75 *JII-CII* (Arneht) , str. 325, JII to Prince Kaunitz 2 February 1789; letter CLXVI, JII to CII 5 January 1789.
- 76 B&F, tom 2, str. 316, Philip Cobenzl to Ludwig Cobenzl 5 January 1789, Vienna. Takođe i RGVIA 52.2.55.72, izveštaj iz Beča o Potemkinovom pismu Linju o njegovom držanju u ratu, 15 February 1791, neobjavljeno.
- 77 RGVIA 52.2.82.24, GAP to N-S 7 December 1788, Ochakov, neobjavljeno.
- 78 Davis, str. 194.
- 79 SIRIO 23 (1878): 467, CII to Baron F. M. Grimm 17 December 1788. *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 190.

- 80 AVPRI 5.585.290–293, L 330, GAP to CII.
 81 Damas, str. 89–90.
 82 Damas, str. 93.
 83 П. В. Завадовский, *Письма Zavadovskago k Румянцеву*, str. 320, P. V. Zavadovsky to P. A. Rumiantsev-Zadunaisky January 1789.
 84 RGADA 5.85.2.155, L 333, CII to GAP 2 February 1789.
 85 Храповицкий, str. 229 i 238, 26 January 1789.
 86 RS (1876) 16, str. 234–235 i 226, Garnovsky to Popov 3 January and 3 February 1789.
 87 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 195–197.

Dvadeset osmo poglavlje: MOJI USPESI SU TVOJI

- 1 Za glavne izvore o Drugom rusko-turskom ratu vidi Poglavlje 26, napomenu 1. KFZ 11 February 1789. Za ovo poglavlje vidi i Mada-riaga, *Russia*, str. 407–411, i Alexander, *CtG*, str. 262–285.
 2 Завадовский, str. 321.
 3 KFZ 15 April 1789. RS (1876) October, str. 23.
 4 SBVIM, tom 7, str. 127, GAP to A. V. Suvorov 23 April 1789.
 5 CII, *Сочинения*, tom 12, knjiga 2, str. 699–701, L 355–357, June 1789. Храповицкий, str. 255, 260, 11 April 1789.
 6 Храповицкий, 11 and 12 February 1789.
 7 RGADA 5.85.2.150-1, L 327, CII to GAP 27 November 1788.
 8 B&F, tom 2, str. 340, JII to Count Cobenzl 24 April 1789; str. 344, 19 May 1789; str. 326, Cobenzl to JII 24 January 1789; str. 335, 15 April 1789.
 9 AVPRI 5.585.236, L 358, GAP to CII 9 July 1789, Olviopol.
 10 AVPRI 5.585.299–303, L 334, GAP to CII February 1789.
 11 AKV 13: 180–181, A. A. Bezborodko to Simon Vorontsov 7 March 1789.
 12 Bezborodko letters, 1685, GAP to Bezborodko 1789.
 13 RGVIA 52.2.64.12, Segur to GAP ud, proleće/leto 1789, neobjavljeno.
 14 Aragon, str. 280, N-S to wife.
 15 Segur, *Memoires*, 1859, str. 152.
 16 Segur, *Memoires*, 1859, str. 152–153.
 17 Ovak opis Džounsovog seksualnog skandala zasniva se na njegovim biografijama koje su napisali Otis, Morison i Pridi, kao i na neobjavljenim pismima grofa De Segira Potemkinu iz RGVIA.
 18 RGVIA 52.2.64.12, Segur to GAP ud, leto 1789, St Petersburg, neobjavljeno. Segur, *Memoires*, 1859, str. 164–165.

- 19 J. P. Jones to GAP 13 April 1789, citirano u Otis, str. 359. Izjava šefu policije citirana u Morison, str. 388. RGVIA 52.2.64.12, Segur to GAP ud, leto 1789, St Petersburg, neobjavljeno.
- 20 RGVIA 52.2.47.31, Prince Kaunitz to GAP 30 June 1789, Vienna, neobjavljeno.
- 21 AVPRI 5.585.203, L 344, GAP to CII April 1789. KFZ 12 April 1789.
- 22 RGADA 5.85.2.17, L 343/4, CII to GAP April 1789.
- 23 RGADA 5.85.1.496, L 343, GAP to CII and CII to GAP April 1789.
- 24 A. Петров, Вторая турецкая война, том 2, appendix, str. 15–16, GAP's report from 10 June 1789, Elisabethgrad. RGVIA 52.2.48.3, GAP to Cobenzl 25 March 1789, on the battleplan for 1789, neobjavljeno.
- 25 Potemkin je često dobijao izveštaje o Francuskoj revoluciji od ruskog ambasadora u Versaju Simolina (npr. RGVIA 52.2.56.31, Simolin to GAP 27 April/8 May 1790, Paris, neobjavljeno: „Kralj je fantomski zatočenik u Tljeriju... stravično bezvlašće“). Grof Štakeljberg takođe je slao vesti (RGVIA 52.2.39.306, Stackelberg to GAP 26 July/6 August 1789, Warsaw, neobjavljeno: „Pariz izgleda kao ogromni logor – sva su vrata zatvorena... ulice su pune vojnika i žena koje im podstiču hrabrost“). Kad se vratio u Francusku, grof De Segir takođe je slao izveštaje Potemkinu: RGVIA 52.2.64.24, Segur to GAP 9 May NS 1790, Paris, neobjavljeno – „u grčevima smo“.
- 26 AVPRI 5.585.347, L 353, GAP to CII 25 June 1789, Olviopol. Potemkin je dobijao vesti o poljskoj revoluciji iz brojnih raznovrsnih izvora. Većina ovih neobjavljenih pisama i izveštaja sačuvana je u njegovim arhivima: RGVIA 52.2.70.1. Branicki ga je, na primer, izvestio o situaciji u Varšavi 31. decembra 1788, neobjavljeno. Štakeljberg je slao detaljne izveštaje i mesne novine, npr. RGVIA 52.2.39.290, Stackelberg to GAP 1/12 June 1789. Sam knez pokušao je da umiri rusofobiju naloživši Štakeljbergu i ostalima da uveravaju kralja Stanislava Avgusta i druge u njegove mirne namere prema Poljskoj, npr. RGVIA 52.2.39.11, GAP to Stackelberg 6 July 1788, Ochakov, neobjavljeno, ili RGVIA 52.2.39.21, GAP to Stackelberg 20 July 1789, Olviopol, neobjavljeno. Ovi izvori prevazilaze okvire ove knjige, ali biće neprocenjivo važni proučavaocima rusko-poljskih odnosa.
- 27 SIMPIK KV, tom 2, str. 9. Potemkinova naređenja kozačkim oficirima pokazuju postepeni razvoj kozačkih jedinica u značajnu novu kozačku vojsku. GAP to Ataman Sidor Bely 2 January 1788, Elisa-

- bethgrad; str. 10, GAP A. A. Golovatom o stvaranju Crnomorske vojske od bivših zaporoških kozaka, 10 August 1788; str. 24, GAP Golovatom o regrutovanju nove Crnomorske kozačke vojske, 4 October 1789.
- 28 AVPRI 5.585.339, L 350, GAP to CII 10 June 1789, Elisabethgrad.
- 29 RS (1876) 15, str. 16, Garnovsky December 1786.
- 30 Masson, str. 42, 55. Vigee Lebrun, str 13-14, Golovina, str. 120. Golovina, koja je opisala Katarininu veselu jednostavnost s dvorskim damama, pisala je o poslednjoj godini njenog života. Svi su znali da je bolesna i Golovina je plakala pošto ju je videla poslednji put.
- 31 CII, *Сочинения*, tom 12, knjiga 2, str. 699–701, L 355, CII to GAP June 1789. RGADA 5.85.2.166–167, CII to GAP 14 July 1789.
- 32 RS (1876) 16, str. 400, Garnovsky to Popov 21 June 1789. RGADA 5.85.2.3–4, GAP to CII 18 July 1789, Olviopol.
- 33 AKV 12: 63, P. V. Zavadovsky to S. R. Vorontsov June 1789, St Petersburg.
- 34 Храповицкий, str. 290–291, 19 June 1789.
- 35 RS (1876) 16, str. 406–407, Garnovsky to Popov.
- 36 Masson, str. 99–100.
- 37 RS (1876) 16, str. 404, Garnovsky to Popov. Храповицкий, str. 290, 18–23 June 1789.
- 38 RGADA 5.85.2.163, L 358, CII to GAP 6 July 1789.
- 39 RGADA 5.85.2.173, L 363, CII to GAP 5 August 1789, Tsarskoe Selo.
- 40 Храповицкий, str. 294–298, 501–504.
- 41 RGADA 5.85.2.7, L 357, GAP to CII ud.
- 42 RGADA 5.85.2.166–167, L 319, CII to GAP 14 July 1789.
- 43 RGADA 5.85.2.163, L 358, CII to GAP 6 July 1789.
- 44 RGADA 5.85.2.177, L 365, CII to GAP 12 August 1789.
- 45 Masson, str. 194.
- 46 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers 65 SP 181, Baron de Keller to Berlin 26 February 1789, St Petersburg.
- 47 Saint-Jean pp 137–145. Ovo je uvek sumnjivo, ali vidi i Potemkin o V. A. Zubovu posle Izmaila: RGADA 1.1/1.43.35-5, L 444, GAP to CII 18 December 1790, Bender.
- 48 Damas, str. 113.
- 49 RGADA 1.1.43.42, L 362, GAP to CII 30 July 1789, Olviopol.
- 50 Philip Longworth *The Art of Victory*, str. 156-157. SD, tom 3, str. 500-510. В. С. Лопатин, *Потемкин и Суворов*, str. 157–169.
- 51 RGIA 1146.1.33, Mikhail Garnovsky accounts for GAP 27 July 1789, William Gould sent to Dubossary, neobjavljeno.

- 52 RS (1889) 9, str. 512, Prince Y. V. Dolgoruky.
- 53 RGVIA 52.1.586.2.430, GAP to Suvorov 1 September 1789.
- 54 Longworth, *Art of Victory*, str. 157. SD, tom 3, str. 553, Suvorov to Khvostov 29 August 1796.
- 55 RS (1875) October, str. 220, GAP to CII 10 September 1789.
- 56 AAE 20: 95–97, Langeron, „Resume des campagnes“. Лопатин, *Потемкин и Суворов*, str. 157–170.
- 57 SO (1839), tom 9, str. 64, GAP to Suvorov and Suvorov to GAP September 1789, citirano u Лопатин, *Потемкин и Суворов*, str. 167
- 58 RGVIA 52.2.52.8, GAP to Ligne 15 September 1789, Lauchon, neobjavljeno.
- 59 AAE 20: 149, Langeron, „Evenements de campagne de 1790“.
- 60 AVPRI 5.585.144, GAP to CII 9 November 1789, Bender.
- 61 RGVIA 52.2.39.28, Potemkin grofu Štakeljbergu s tekстом predaje Bendera, 7 November 1789, neobjavljeno.
- 62 RGVIA 52.2.46.3, JII to GAP 1 December 1789, Vienna, i RGVIA 52.2.46.14, JII to GAP 5 December 1789, Belgrade, neobjavljeno. Ova pisma pokazuju bliskost i povezanost između Austrijanaca i Potemkina tokom 1789. Nijanse su očaravajuće – ali prevazilaze okvire ove knjige. Vidi i sledeća Potemkinova pisma Jozefu, knezu Kaunicu, grofu Kobenclu i princu De Linju. RGVIA 52.2.52.8, GAP to Ligne 15 September 1789, Louchon. Potemkina su povredile Linjove klevete posle razlaza kod Očakova, ali je i dalje voleo svog prijatelja i uvek se dirljivo trudio da stekne njegovo divljenje. Posle bitke na Rimniku, na primer, napisao mu je: „Pišem vam pismo da vas podsetim, prinče, na onoga koji vas nežno voli uprkos vašim manama.“ RGVIA 52.2.48.4, GAP to Cobenzl 30 July 1789, Olviopol. RGVIA 52.2.46.1, GAP to JII 15 September 1789, Kauchon. O Rimniku: RGVIA 52.2.47.1, GAP to Kaunitz 28 July 1789, Olviopol. RGVIA 52.2.47.3, GAP to Kaunitz 15 September 1789. RGVIA 52.2.48.33, Cobenzl to GAP 26 September 1789 o padu Beograda i RGVIA 52.2.48.36, 15/26 October 1789, GAP to Cobenzl: šalje čestitke. RGVIA 52.2.48.38, Cobenzl to GAP on Bender 16/27 November 1789, St Petersburg. RGVIA 52.2.46.2, GAP to JII 7 November 1789 on fall of Bender. RGVIA 52.2.47.54, Kaunitz to GAP o nadama za mir, 2 November 1789. RGVIA 52.2.46.3, JII to GAP 1 December 1789, Vienna, čestita Potemkinu na Benderu. RGVIA 52.2.48.3, GAP to Cobenzl 25 March 1789 o bojnom planu za 1789. Sva navedena pisma su neobjavljena.

-
- 63 PRO FO Secretary of State: State Papers Foreign, cyphers SP106/67, Sir Robert Ainslie in Istanbul to J. Ewart in Berlin 8 February 1790, neobjavljeno.
 - 64 AVPRI 5.585.326-7, L 383 GAP to CII.
 - 65 AVPRI 5.585.326, L 383, GAP to CII 9 November 1789, Bender.
 - 66 IRLI 265.2.2115.13-14, L 338, GAP to CII 22 September 1789, Kaus-hany.
 - 67 AVPRI 5.585.132, L 374, GAP to CII 2 October 1789, Akkerman (Belgorod na Dnjestru).
 - 68 AVPRI 5.585.237, GAP to CII 21 October 1789, Kishnev.
 - 69 RGADA 5.85.2.198, L 379, CII to GAP 18 October 1789.
 - 70 GPB S-Sch f755 tom 1, citirano u Лопатин, *Потемкин и Суворов*, str. 173, GAP to Suvorov and Suvorov to Popov 8 November 1789.
 - 71 *CII-Ligne*, str. 114, CII to Ligne 5 November 1789.
 - 72 RGADA 5.85.2.197, CII to GAP 18 October 1789.
 - 73 RGADA 5.85.2.199, L 378, CII to GAP 18 October 1789.
 - 74 RS (1876) 16 pp 415–422, Garnovsky to Popov August/September.
 - 75 RGADA 5.85.2.204, L 383, CII to GAP 15 November 1789.
 - 76 AVPRI 5.585.128–131, L 388, GAP to CII December 1789.
 - 77 RGADA 5.85.2.273, L 391, CII to GAP 20 December 1789.
 - 78 AVPRI 5.585.123–131, L 359, GAP to CII December 1789, Jassy.
 - 79 RGVIA 271.1.43.3, JII to GAP 7 October 1789, Vienna, neobjavljeno.

Dvadeset deveto poglavlje: NEODOLJIV I SVIREP: SARDANAPAL

- 1 Za glavne izvore o ovom opisu Drugog rusko-turskog rata vidi Poglavlje 26, napomenu 1. Golovina, str. 24–25.
- 2 SIRIO 54 (1886): 197, Richelieu, „Mon voyage“.
- 3 Ligne, *Melanges*, tom 7, str. 199, Prince de Ligne to Comte de Segur 1 December 1788.
- 4 Mansel, *Constantinople*, str. 154–155. Ovaj opis mnogo duguje poglavlju Filipa Mansela o grčkim kneževima Vlaške i Moldavije.
- 5 AAE 20: 8–10, Langeron, „Journal de la campagne de 1790“.
- 6 Ligne, *Melanges*, tom 7, str. 199–210, Ligne to Segur 1 December 1788.
- 7 AAE 20: 8–10, Langeron, „Journal de la campagne de 1790“. Damas, str. 139. Ligne, *Memoires* 1828, tom 1, str. 211–214, Ligne to Segur 1 December 1788, i tom 2, str. 390–392. Mansel, *Constantinople*, str. 154–157. RGVIA 52.2.89.149, Prince Alexander Mavrocordato

- to GAP 21 September 1790, Elisabethgrad, neobjavljeno. SIRIO 54 (1886): 197, Richelieu, „Mon voyage“. Ligne, *Melanges*, tom 7, str. 199–210, Ligne to Segur 1 December 1788.
- 8 Castera, tom 3, str. 294. Saint Jean, str. 48–54, 137–145. AAE 20: 38, Langeron, „Journal de la campagne de 1790“ (resume).
- 9 AAE 20: 367, Langeron, „Resume 1790“.
- 10 RGVIA 52.11.91.11, Prince Nicholas Mavrogeny Hospodar of Wallachia to GAP 5 November 1789; i RGVIA 52.11.91.6, GAP to Prince Nicholas Mavrogeny Hospodar of Wallachia 24 October 1789, unpublished.
- 11 Demetrius Dvoichenko-Markov, *Russia and the First Accredited Diplomat in the Danubian Principalities 1779–1808*, str. 208–218.
- 12 Saint Marc de Giraudin, *Souvenirs de voyage et d'études*, str. 249, citirano u Georges Haupt, *La Russie et les Principautés Danubiennes en 1790: Le Prince Potemkin-Tavrishesky et le Courier de Moldavie*, str. 58–63. Also N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Gotla 1908), tom 1, str. 469, citirano u Dvoichenko-Markov, str. 218.
- 13 Самойлов, col 1553.
- 14 RGVIA 52.11.91.25–26, Prince de Cantacuzino and others to GAP 12 February 1790. RGVIA 52.11.91.24, Moldavian boyars to GAP 17 November 1789. RGVIA 52.11.91.23, Moldavian boyars to GAP ud, 1790, neobjavljeno.
- 15 ZOOID 4: 470. Haupt, str. 58–63.
- 16 AAE 20: 367, Langeron, „Resume 1790“
- 17 Самойлов, col 1553.
- 18 RGADA 5.85.2.206, L 385, CII to GAP 25 November 1789.
- 19 RA (1907) 2, str. 130–132.
- 20 Енгельгардт, 1997, str. 82.
- 21 RGIA 1146.1.31, Mikhail Garnovsky accounts, 1790, neobjavljeno.
- 22 RS (1876) 16 p 425, Garnovsky to Popov 4 March 1790.
- 23 RGVIA 52.2.89.128, nepotpisano pismo Potemkinu, neobjavljeno.
- 24 *Москвитянин* (1852), br. 2, January, tom 2, str. 101.
- 25 *Москвитянин* (1852), br. 2, January, tom 2, str. 99.
- 26 AAE 20: 98, Langeron, „Resume 1790“.
- 27 RGADA 11.940.5, Peter Zahorevsky to Praskovia Potemkina ud, neobjavljeno.
- 28 RS (1875) June, tom 13, str. 164–168. Bruckner, *Potemkin*, str. 254–255, GAP to Praskovia Andreevna Potemkina. RGADA 11.857.8, 13, 14, 19, 22, 40, P. A. Potemkina to GAP.

-
- 29 SBVIM vol 8 p 22, GAP Orders to M. L. Faleev 15 March and 25 April 1790.
 - 30 AAE 20: 131, Langeron, „Evenements de la Campagne de 1790 des Russes contre les Turcs en Bessarabie et en Bulgarie“.
 - 31 RGVIA 52.2.56.32–33, Baron I. M. Simolin to GAP 16/26 July 1790, Paris, neobjavljeno.
 - 32 RGVIA 52.2.39.182, Count Stackelberg to GAP 18/29 March 1788, Warsaw, neobjavljeno.
 - 33 RGVIA 52.2.56.32–33, Simolin to GAP 16/26 July 1790, Paris, neobjavljeno.
 - 34 RGVIA 52.2.35.35, GAP to Baron Sutherland 1/16 March 1787 o plaćanju baronu Grimu za kupovine u Parizu, neobjavljeno.
 - 35 *Литературное наследство* (Moscow 1937), tom 29–30, str. 386–389. Simolin to A. A. Bezborodko 25 December 1788/5 January 1789, Paris. Račun je iznosio osam hiljada turenških livri, koje su vredele oko četiri obične livre.
 - 36 Vigee Lebrun, tom 1, str. 323.
 - 37 Ligne, *Letters* (Stael), tom 2, str. 5, Ligne to Segur 1 August 1788.
 - 38 Masson, str. 113.
 - 39 A. S. Pushkin, *Notes on Russian History of the Eighteenth Century*, str. 5.
 - 40 RGADA 248.4404.221 reverse, Katarinino naređenje senatoru grofu Andreju Petroviču Šuvalovu da dodeli tri miliona rubalja Potemkinu za izgradnju admiraliteta u Sevastopolju, 2. septembar 1785. Kad je 1787. izbio rat, budžeti su neizmerno porasli. Dokument iz istog izvora kao navedeni, pismo kneza A. A. Vjazemskog Katari-ni od 7. novembra 1790. pokazuje, na primer, da je između 1787. i 1790. Potemkin podelio 7,3 miliona rubalja Crnomorskoj floti i Jekaterinoslavskoj i Ukrajinskoj armiji preko zvaničnika kao što su pukovnik Garnovski, Falejev i Popov. No Vjazemski se požalio da knez tri puta nije podneo izveštaj o pojedinostima trošenja svog novca. Drugi primer: SIRIO 27 (1880): 348–51, CII to GAP 14 January 1785. Katarina je naredila Vjazemskom da isplati Potemkinu milion rubalja za stvaranje novih pukova. PSZ xxii no 16, 131. SIRIO 27 (1880): 354, CII to GAP 13 August 1785. U ovom slučaju reč je o sumi od 2,4 miliona rubalja za crnomorski admiralitet.
 - 41 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 85–87.
 - 42 GARF 9: Potemkinova prepiska s raznim ljudima. Potemkin je i dalje koristio svog „dvorskog Jevrejina“ i prijatelja Cejtlina, te banka-

re kao što je bio Ferguson Teper iz Varšave. Njihova neobjavljena prepiska nalazi se u arhivima RGIA u Peterburgu, RGVIA f52 and RGADA f11 u Moskvi. Ta pisma pružaju dragocenu sliku o Potemkinu i finansijama Ruskog carstva, ali to, opet, prevazilazi okvire ove knjige. Vidi sledeću napomenu o mukama barona Saderlenda.

- 43 RGADA 11.895.3–5, Baron Richard Sutherland to GAP 10 August and 13 September 1783. RGADA 11.895.7, Baron Sutherland to GAP 2 March 1784. Sve neobjavljeno. Saderlendu je očigledno nešto isplaćeno pošto je bio miran do sledeće godine, kad se posvađao sa Cejtinom. „Skamenjen sam što doznajem da gubim zaštitu i poverenje kojima me je Vaša svetlost počastvovala zbog izveštaja o mom poslu s gospodinom Cejtinom.“ Saderlend je tvrdio da je „žrtva sopstvene dobre volje“ i preklinjao je Potemkina da mu oprosti ono što je učinio, šta god to bilo. Moglo bi se reći da je Potemkin bio među retkim ruskim državicima koji bi se razišli s engleskim baronom i stali na stranu trgovca Jevrejina. (Vidi Poglavlje 19.) RGVIA 52.2.35.33, Ferguson Tepper to GAP 11 January 1788 Warsaw. Saderlend je uskoro ponovo bio u milosti, ali svako kašnjenje isplata pogađalo je njegovog bankara u Varšavi Fergusonsona Tepera, koji je uskoro neposredno molio kneza da isplati Saderlendu novac da bi on isplatio njemu 77.912 rubalja. O tome kako je Potemkinov kabinet radio i kao njegova lična i kao državna služba, vidi RGVIA 271.1.53.1, Abbe Michel Ossowski to GAP 30 July NS 1789, neobjavljeno. Tu Poljak raspravlja i o Potemkinovim imanjima u Poljskoj i o snabdevanju brodogradilišta u Hersonu drvetom i jarbolima.
- 44 RGVIA 52.2.35.4, Sutherland to GAP 6 October 1788. RGADA 11.895.13, Sutherland to GAP 22 October 1788, neobjavljeno.
- 45 RA (1873) 2 p 1687, GAP to Bezborodko.
- 46 Храповицкий, 24 December 1789.
- 47 Gerhard F. Kramer and Roderick E. McGrew, *Potemkin, the Porte and the Road to Tsargrad: The Shumla Negotiations 1789–1790*, str. 467–487. U ovom radu citirani su Barocijevi dnevници iz austrijskog Haus, Hof und Staatsarchiv Russland II Berichte 202A do 206B.
- 48 RGIA 468.1.2.3904, spisak dragulja poslatih u Jaši za pregovore s Turskom, neobjavljeno.
- 49 RGVIA 52.2.79.1, GAP to Barozzi February 1790. ZOOID 8 (1872): 194–195, GAP to Grand Vizier and Barozzi 16/27 February 1790. ZOOID 8: 198–199, GAP to Barozzi, the offer of the mosque in Moscow.

-
- 50 RGADA 5.85.2.216, L 397, CII to GAP 6 February 1790.
- 51 Blanning, *JII* 1, str. 189, 198. SIRIO 54: 111, Richelieu, „Journal de mon voyage“. RGVIA 52.2.47.8, GAP to Prince Kaunitz 31 January 1790, neobjavljeno. Ligne, *Letters* (Stael), tom 2, str. 34, Ligne to CII 12 February 1790. Jozef je, dok mu se zdravlje pogoršavalo, podsticao Potemkina da sklopi mir. Njegova prepiska s Potemkinom (sve neobjavljeno): RGVIA 271.1.43.3, JII to GAP 7 October NS 1789, Vienna. RGVIA 52.2.47.41, JII to GAP 22 October NS 1789, Vienna (pismo od šest strana). RGVIA 52.2.47.6, GAP to Kaunitz 11/22 December 1789, Jassy, and also RGVIA 52.2.47.4, GAP to Kaunitz 7 November 1789, Bender.
- 52 RGVIA 52.2.46.9, Leopold King of Hungary to GAP 30 March 1790, and GAP to King of Hungary ud. Takode i RGVIA 52.2.46.6, GAP to Leopold ud. Prepiska između Potemkina i Austrijanaca Leopolda i Kaunica nije objavljivana. Pričalo se da su Leopoldova uznemirena pisma dovodila kneza do besa, da ih je ljutito gazio i da je psovao Habzburge, koji su uskoro čuli kakvim ih imenima naziva. Sir N. William Wraxall, *Historical Memoirs of my own Time*, str. 171.
- 53 RGVIA 52.2.65.1, Duke of Leeds to GAP 31 March NS 1790. RGVIA 52.2.65.2, GAP to Leeds 30 May 1790, neobjavljeno. Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 361–363. Džon Hauard (1726–1790) sahranjen je u okolini Hersona, a car Aleksandar Prvi podigao je piramidu na njegovom grobu. Sovjetska vlast nastavila je da slavi ovog prijatelja čovečanstva. Godine 1998, kad je autor posetio Herson, još je bilo organizovanih obilazaka i letaka koji su podsticali turiste da obidu Hauardov grob.
- 54 RGADA 5.85.2.212, L 385, CII to GAP 3 December 1789.
- 55 RGVIA 52.2.46.4, GAP to Leopold King of Hungary 25 May 1790, neobjavljeno.
- 56 AVPRI 5.5/1.589.214-16, GAP to CII ud, November/December 1789.
- 57 RGADA 5.85.2.208-9, L 385, CII to GAP 2 December 1789.
- 58 Енгелъгарт, 1997 p 82.
- 59 RGADA 1.1/1.43.24-6, L 414, GAP to CII May 1790. Izvorna zapo-vest citirana je u SIMPIK KV, tom 2, str. 30, 31 March 1790: „Svim pripadnicima armije naređujem da nose samo propisne uniforme bez ikakvih izmena. Generali ne treba da nose orlove na mundirima...“
- 60 AVPRI 5.585.142, L 397, GAP to CII February 1790, Jassy.
- 61 AVPRI 5.585.128.31, L 389, GAP to CII December 1789.

- 62 RGADA 5.85.2.225–226, L 407, CII to GAP 19 March 1790, i RGA-DA 5.85.2.224, L 408, CII to GAP 30 March 1790.
- 63 AVPRI 5.585.323, L 394, GAP to CII 23 January 1790, Jassy. RGADA 5.85.2.208, L 387, CII to GAP 2 December 1789. AVPRI 5.585.128–131, L 388–389, GAP to CII December 1789. Naređenja kozačkim starešinama Čepegi i Golovatom o stvaranju nove vojske učestala su krajem 1789. i u proleće 1790, na primer SIMPIK KV, tom 2, str. 24, GAP to Golovaty 4 October 1789; str. 32, 14 April 1790, Jassy.
- 64 RGVIA 52.2.37.207, GAP to Bezborodko.
- 65 RA (1842) 7-8, str. 17-18. AKV 5: 402, M. N. Radischev to Count A. R. Vorontsov 17 May 1791.
- 66 RGADA 1.1/1.43.107, L 441, GAP to CII 3 December 1790.
- 67 RS (1876) November, str. 417-418, 1 GAP to CII June 1790.
- 68 RGADA 5.85.2.227, CII to GAP 27 April 1790.
- 69 RGADA 1.1/1.43.17, L 419, GAP to CII 19 June 1790.
- 70 Madariaga, *Russia*, str. 414. Raksol za austrijsko povlačenje iz saveza s Rusijom delimično krivi to što je Leopold čuo za Potemkinove psovke. Ruski gnev je, međutim, bio najmanja careva nevolja. Ipak, vrlo je verovatno da je Potemkin zaista pobesneo zbog propasti saveza s Austrijom. Raksol tvrdi da je knez imao „nastupe besa“. Wra-xall, str. 171.
- 71 RGADA 5.85.2.239, L 422, CII to GAP 17 July 1790.
- 72 RGADA 5.85.2.245–246, L 425, CII to GAP 9 August 1790.
- 73 RGADA 1.1/1.43.38, L 427, GAP to CII 16 August 1790, Bender.
- 74 AAE 20: 179, Langeron, „Evenements 1790“.
- 75 Dubrovin, str. 20, citirano u Лопатин, *Потемкин и Суворов*, str. 182.
- 76 RP 2.1, str. 36. RP 4.1, str. 19. RP 1.2, str. 85. Vigee Lebrun, tom 1, str. 319–320. AAE 20: 138, Langeron, „Evenements 1790“. Golovina, str. 24–25. RGVIA 52.2.52.1, Ligne to GAP ud, verovatno 18. oktobar 1789. ili čak 1790. iz Beča jer spominje da mladi Šarl de Linj služi kod Potemkina i da će Izmail možda pasti. Neobjavljeno. Linjov rukopis je izuzetno nečitljiv. Ovo obeležava novu fazu pomirenja Linja i Potemkina posle Očakova: „Često osećam potrebu da kažem svom dragom knezu da ga nežno volim i da, prvi put u mom životu, udaljenost ne stvara nikakvu razliku... Kakva je nesreća što ne mogu da vidim... gospođu Samojlovu... i one koji vas okružuju u Moldaviji, koji su mi dragi i koji vas tako obožavaju...“

- 77 SIRIO 54 (1886): 111–198, Richelieu, „Mon voyage“. RP 4.2, str. 152.
- 78 SIRIO 54 (1886): 147–149, Richelieu, „Mon voyage“.
- 79 *Ibid.*
- 80 AAE 20: 158, Langeron, „Evenements 1790“.
- 81 RGVIA 52.2.47.12, GAP to Kaunitz October 1790, Bender, neobjavljeno.
- 82 SIRIO 54 (1886): 147–149, Richelieu, „Mon voyage“.
- 83 AAE 20: 160, Langeron, „Evenements 1790“.
- 84 Vigee Lebrun, tom 1, str. 321.
- 85 Енгелгардт, 1868, str. 88.
- 86 Енгелгардт, 1868, str. 88. AAE 20: 226, Langeron, „Evenements 1790“.
- 87 SIRIO 54 (1886): 152, Richelieu, „Mon voyage“.
- 88 SIRIO 54 (1886): 147–149, Richelieu, „Mon voyage“. AAE 20: 226, Langeron, „Evenements 1790“.
- 89 Golovina, str. 24–25.
- 90 AAE 20: 143, Langeron, „Evenements 1790“. Пушкин, *Полное собрание сочинений*, tom 12, str. 173. Puškinova priča odigrava se u Očakovu s nekom groficom, ali stvarni događaj verovatnije se odigrao u Benderu s kneginjom Dolgorukom 1790.
- 91 Енгелгардт, 1868, str. 88.
- 92 Vigee Lebrun, tom 1, str. 321. AAE 20: 226, Langeron, „Evenements 1790“.
- 93 RGVIA 52.2.71.9, GAP to Princess Lubomirska 2 August 1790, „Ni trenutka za sebe“, and RGVIA 52.2.71.8, GAP pristaje da preda Dubrovnu, 20 July 1790, Czerdack near Jassy, neobjavljeno. O poljskoj politici: RGVIA 52.2.70.12, GAP to Branicki 28 February 1790 on the Hetmanate; RGADA 11.946.56, Baron Ivan I. d’Asch to GAP 23 July/3 August 1790, i dokument 65, baron Aš zahvaljuje knezu na poklonjenom turskom rukopisu. RGVIA 52.2.7.2, SA to GAP 22 July 1790, Warsaw; RGVIA 52.2.68.26, Count Felix Potocki to GAP 1 MayNS 1790, Vienna. Sve neobjavljeno. O reformama vojske, kozačkim i gardijskim pukovima: RGADA 1.1/1.43.24—6, L 414, GAP to CII May 1790. Г. С. Винский, *Моё время, записки* s novim uvodom Izabel de Madarijage. Винский, str. 100. Vinski gundā da Potemkin puni gardu „svakojakim ljudima niskog roda i čak Azijanima“. AKV 9: 270, S. R. Voroncov se žali na isto, 7 November 1792, citirano u Duffy, *Russia’s Military Way*, str. 138. O regrutovanju

- kozaka: SIMPIK KV, tom 2, str. 39, GAP to Čepega 9 November 1790, Bender. O ratu na Kubanu: Dubrovin, *История войны*, tom 2, str. 260–261, Yury Bogdanovich Bibikov to GAP 16 February 1790; str. 269, GAP to General de Balmain 26 June 1790; i str. 269, GAP to I. V. Gudovich 24 December 1790. Takođe i SBVIM, tom 8, str 9, GAP to Y. B. Bibikov 23 February 1790. O pomorskom ratu: tom 7, str. 107, GAP to Jose de Ribas 8 July 1790; str. 139, GAP to Ribas 17 August 1790. O signalizaciji u floti: tom 8, str. 18, GAP to Ribas 14 March 1790. O Nikolajevu: ZOOID 8: 200, GAP o nikolajevskoj crkvi, naređenja Starovu i arhitektama i naređenje Falejevu, 24 August 1790, citirano u Kruchkov.
- 94 RGADA 5.85.2.266, L 440, CII to GAP October 1790.
- 95 RGADA 5.85.2.251-4, L 430, CII to GAP 29 August 1790.
- 96 RGADA 5.85.2.256-7, L 434, CII to GAP 11 September 1790. RGA-DA 5.85.2.266, L 439, CII to GAP October 1790.
- 97 Pretnja Potemkinovom poljskom plemićkom položaju i ruski položaj u Poljskoj mogu se slediti kroz neobjavljenu prepisku između Potemkina i Štakeljberga, npr: RGVIA 52.2.74.2, GAP to Marshals of the Sejm Malachowski and Sapieha 7 November 1788, Ochakov. RGVIA 52.2.39.1, CII to Stackelberg 12 May 1788, Tsarskoje Selo. RGVIA 52.2.39.270, Stackelberg to GAP 13/24 December 1788. RGVIA 52.2.39.385, Stackelberg to GAP 1/12 April 1790. RGVIA 52.2.39.384, Stackelberg to GAP 5/16 March 1790. RGVIA 52.2.39.370, Stackelberg to GAP 12/23 January 1790. RGVIA 52.2.39.358, Stackelberg to GAP 3/14 January 1790. Vidi i antipotemkinsku propagandu: „Reflexion“, RGVIA 52.2.54.147, ud, unsigned. Sve neobjavljeno. Vidi Poglavlje 23, napomenu 49.
- 98 RGADA 1.1/1.43.59–60, L 432, GAP to CII 10 September 1790, Bender. RGADA 5.85.2.258–259, CII to GAP 16 September 1790. RGADA 5.85.2.260, L 436, CII to GAP 30 September 1790. RGADA 5.85.2.262, L 436, CII to GAP 1 October 1790.
- 99 Петров, *Вторая турецкая война*, tom 2, str. 43–44, GAP to Lazh-karev 7 September 1790. RA (1884) 2, str. 30.
- 100SBVIM, tom 8, str. 16, GAP to F. F. Ushakov 14 March 1790; str. 89, GAP to Ushakov 24 June 1790; str. 92, GAP to Ushakov 3 July 1790.
- 101RGADA 1.1/1.43.55, L 431, GAP to CII 4 September 1790, Bender.
- 102RGADA 5.85.2.258-9, L 434, CII to GAP 6 September 1790.
- 103SBVIM, tom 8, str. 172, GAP to Ribas 28 September 1790.
- 104RGVIA 52.2.37.230, GAP to Bezborodko.

- 105RGVIA 52.1 .586.1. 586, GAP to Bezborodko.
106SBVIM, tom 8, str. 186, GAP to Ribas 13 November 1790.
107AAE 20: 272, Langeron, „Evenements 1790“.
108Odessa State History Local Museum d680 and d681, Armand Duc de Richelieu to GAP and Alexandre Comte de Langeron to GAP 10 November 1790.

Trideseto poglavlje: MORE KRVI: IZMAIL

- 1 Za glavne izvore o ovom opisu Drugog rusko-turskog rata vidi Poglavlje 26, napomenu 1. U ovom poglavlju takođe su korišćeni Alexander, *CtG*, str. 257-292, i Madariaga, *Russia*, str. 413-426. RA (1871) September, 394-396, Count G. I. Chernyshev to Prince S. F. Golitsyn 23-24 November 1790, Izmail. G. I. Černišev je bio sin Ivana, predsednika Pomorskog veća i Potemkinovog protivnika, ali pisao je svom prijatelju knezu S. F. Golicinu, mužu Potemkinove sestričine Varvare, i prema tome bliskom Potemkinu. Zbog toga je ovo svedočanstvo neprijateljski nastrojenog svedoka prijateljskome i pokazuje koliko je uzaludno strogo deliti ruski dvor na porodične frakcije ili političke stranke.
- 2 Damas, str. 148-150. SIRIO 54 (1886): 156, Richelieu, „Mon voyage“.
- 3 RGADA 1.1/1.43.107, L 442, GAP to CII 3 December 1790, Bender.
- 4 RA (1871), str. 385-387, 20 November 1790, Ismail.
- 5 AAE 20: 168, Langeron, „Evenements 1790“.
- 6 SD, tom 2, str. 524-525, GAP to A. V. Suvorov 25 November 1790, Bender. KD, tom 1, str. 113, GAP to Suvorov 25 November 1790. Potemkin je umesto reči parlament upotrebio poljsku reč Sejm. RA (1877) br. 10, str. 196-197, GAP to Suvorov (dve poruke) 25 November 1790, Bender.
- 7 RA (1871), str. 391-392, Count G. I. Chernyshev to Prince S. F. Golitsyn, 22 November 1790, Ismail.
- 8 RGVIA 52.1.586.1.630, GAP to Jose de Ribas 28 November 1790. RA (1871) September, str. 396, Count G. I. Chernyshev to Prince S. F. Golitsyn 27 November 1790, Ismail.
- 9 AAE 20: 194, Langeron, „Evenements 1790“.
- 10 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 229. Castera, tom 3, str. 292. RGADA 1.1/1.43.51-4, L 447, GAP to CII 13 January 1791, Jassy. RGADA 1.1/1.43.22, L 415, GAP to CII 29 May 1790, Kokoteny („duša rata“).

- 11 SBVIM 8, str. 193–194, GAP to General Ivan Gudovich 28 November 1790, Bender. SIRIO 54 (1886): 194, Richelieu, „Mon voyage“.
- 12 SBVIM 8, str. 195, GAP to Suvorov, order 1730, 4 December 1790, Bender. RGVIA 52.1.16.11. RA (1877) 10, str. 197–198, GAP to Suvorov 29 November 1790, Bender, and 4 December 1790, Bender.
- 13 SBVIM 8, str. 194, GAP to Suvorov 29 November 1790, Bender. SIRIO 54 (1886): 168–169, Richelieu, „Mon voyage“.
- 14 RV (1841) 1.8, str. 345, GAP to Governor of Ismail 7 December 1790.
- 15 RA (1877) br. 10, str. 198, Suvorov to Governor of Ismail 7 December 1790, Ismail. SD, tom 2, str. 535, Suvorov to Governor of Ismail 7 December 1790, citirano u Longworth, *Art of Victory*, str. 167.
- 16 SIRIO 54 (1886): 174, Richelieu, „Mon voyage“.
- 17 Damas, str. 151.
- 18 Longworth, *Art of Victory*, str. 168.
- 19 AAE 20: 235, Langeron, „Evenements 1790“.
- 20 Damas, str. 153–155. SIRIO 54 (1886): 181–183.
- 21 Damas, str. 153–156. SIRIO 54 (1886): 183–187, Richelieu, „Mon voyage“. AAE 20: 235, Langeron, „Evenements 1790“.
- 22 Longworth, *Art of Victory*, str. 174. AAE 20: 235, Langeron, „Evenements 1790“. Duffy, *Russia's Military Way*, str. 187–188. M. S. Anderson, *Europe in Eighteenth Century*, str. 135. Tačan broj poginulih u Izmailu nikada se neće utvrditi. Čak ni očevici nisu mogli da se slože između 24.000 i 30.000, ali najbolja procena kaže da je u Izmailu poginulo 26.000 Turaka. Od 9.000 zarobljenika 2.000 je umrlo od rana tokom sledeće nedelje. Ruski gubici bili su mnogo veći od zvaničnih 1.815 mrtvih i 2.445 ranjenih – verovatno negde između 4.500 i, kako Lanžeron tvrdi, 8.000 mrtvih, od čega 429 oficira.
- 23 Самойлов, col 1550.
- 24 AAE 20: 272, Langeron, „Evenements 1790“.
- 25 RGADA 5.85.2.277, L 446, CII to GAP 3 January 1791.
- 26 SIRIO 54 (1886): 195, Richelieu, „Mon voyage“.
- 27 SIRIO 54 (1886): 194, Richelieu, „Mon voyage“. AAE 20: 272, Langeron, „Evenements 1790“. Пушкин, *Полное собрание сочинений*, tom 12, str. 171–172. RGVIA 52.2.47.16, GAP to Prince Kaunitz 25 January/5 February 1791, Jassy, and RGVIA 52.2.47.19, GAP to Kaunitz 9/20 February 1791, RGVIA 52.2.55.72, unnamed to GAP 15 February 1791, Vienna, sve neobjavljeno. Potemkin je i dalje bio u prijateljskom kontaktu s Kaunicom. U prvom pismu

- koje je u Beč odneo mladi Šarl de Linj, Potemkin je zahvalio Kaunicu na „slici gospodina Kazanove“ – brat slavnog ljubavnika Kazanove bio je dobro poznati portretista. „Stigla je ovde kako treba“, napisao je knez, „i pruža mi veliko zadovoljstvo. Drugo pismo ticalo se politike: „Naši neprijatelji i zavidljivci čine sve da razdvoje naše interese, ali neće uspeti“, piše Potemkin, mada se to u suštini već dogodilo. Zatim je zahvalio Kaunicu na sirevima koje mu je poslao. Zauzvrat: „Imam za Vaše visočanstvo turskog konja kog je jahao paša, zapovednik Izmaila.“ Potemkin pobeđnički obavestava Kaunica i De Linja u Beču o svojoj pobedi: u trećem dokumentu Potemkin pokazuje da je čuo kako je Linj morao da ispravi svoje pogrešno mišljenje o Potemkinovoj zapovedničkoj veštini. Dva izveštaja otkrivaju kako je „izuzetno pismo u kom je knez Potemkin pohvalio princu De Linju držanje njegovog sina tokom probijanja preko Dunava pod Ribasovom komandom... očigledno usmereno da porekne klevete koje je De Linj stariji izneo na račun feldmaršalovog ugleda po povratku iz Očakova“.
- 28 Лопатин, *Потёмкин и Суворов*, str. 198: „Posle Izmaila: Šta se dogodilo u Jašiju?“ Lopatinova nedavna istraživanja ove legende po svemu sudeći potpuno je odbacuju. Priča se spominje u Петрушевский, tom 1, str. 400–401, i Longworth, *The Art of Victory*, str. 175.
- 29 AVPRI 5.585.217, L 447, GAP to CII 11 January 1791, Jassy. Rišelje i De Dama pohitali su nazad u Pariz pogođen revolucijom. Mladi princ Šarl de Linj vratio se u Beč noseći pisma o pobedi knezu Kaunicu. Kaunic je poslao Potemkinu sir i slike, a Potemkin njemu spomenutog konja izmailskog paše. Vidi neobjavljena pisma u napomeni 27.
- 30 RGADA 1.1/1.43.51–54, L 448, GAP to CII 13 January 1791, Jassy. RGADA 5.85.2.275, L 444, CII to GAP 20 December 1791. AVPRI 5.585.208, L 449, GAP to CII 15 January 1791, Jassy.
- 31 AVPRI 5.585.217, L 447, GAP to CII 11 January 1791, Jassy.
- 32 RGADA 1.1/1.43.51–54, L 448, GAP to CII 13 January 1791, Jassy.
- 33 AVPRI 5.585.204, L 451, GAP to CII January 1791, Jassy. М. И. Пыляев, *Старий Петербург*, str. 306.
- 34 RGADA 5.85.2.279–280, L 451, CII to GAP 22 January 1791.
- 35 RGADA 1.1/1.43.51–54, L 448, GAP to CII 13 January 1791, Jassy.
- 36 McKay and Scott, str. 240–242. John Ehrman, *The Younger Pitt*, tom 2: *The Reluctant Transition*, str. 12–17.

- 37 Stedingk, str. 77, Count Stedingk to Gustavus III 8 February NS 1791.
- 38 Stedingk, str. 87, Stedingk to Gustavus III 16 February NS 1791.
- 39 Stedingk, str. 94, Steding to Gustavus III 11 March NS 1791.
- 40 Ehrman, tom 2, str. 12-17. PRO FO 65/20, Sir Charles Whitworth to Duke of Leeds, br. 2, 10 January 1791. PRO FO 30/8/20, Joseph Ewart to William Pitt 11 February 1791, oboje kako je citirano u Ehrman, tom 2, str. 12-17.

Trideset prvo poglavlje: LEPA GRKINJA

- 1 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 233–234. Osim izvora navedenih niže, u ovom poglavlju korišćeni su i, Alexander, *CtG*, str. 285–292, and Madariaga, *Russia*, str. 409–426.
- 2 Stedingk, str. 98, J. J. Jennings to Fronce 17 March NS 1791, St Petersburg.
- 3 Stedingk, str. 96, Count Stedingk to Gustavus III 17 March NS 1791, St Petersburg.
- 4 AGAD Collection of Popiel Family 421: 10–11, Augustyn A. Deboli to SA, neobjavljeno.
- 5 Derzhavin, *The Waterfall*, citirano u Segal, str. 302.
- 6 AGAD 421.5–6, Deboli to SA ud, March 1791, neobjavljeno. Reč je verovatno o odi pesnika Sumarokova – vidi Болотина, „The Private Library of Prince GAP-T“, str. 254.
- 7 AGAD 421: 1–2, Deboli to SA 1, 2, 3, 5 March 1791, neobjavljeno.
- 8 SIRIO 42: 163, CII to Prince de Ligne 21 May 1791. SIRIO 33: 349, CII to Baron F. M. Grimm 30 March 1791.
- 9 AGAD 421: 10–11, Deboli to SA March 1791, neobjavljeno.
- 10 Stedingk, str. 98, Jennings to Fronce 17 March NS 1791.
- 11 AGAD 421: 12–15 i 20–21, Deboli to SA 1 April and 8 April 1791, neobjavljeno. Stedingk, str. 103, Stedingk to Gustavus III 25 March NS 1791, St Petersburg.
- 12 *Ibid.*
- 13 Stedingk, str. 98–108, Stedingk to Gustavus III and Jennings to Fronce 17, 21 25 March, 1 April NS 1791, St Petersburg.
- 14 AAE 20: 134–135, Langeron, „Evenements 1790“. RP 1.1, str. 72.
- 15 Vigele Lebrun, tom 1, str. 325. Czartoryski, str. 37.
- 16 Енгельгардт, 1868, стр. 69.
- 17 SIRIO 54 (1886): str. 149, Richelieu, „Mon voyage“. Golovina, str. 24–25.

- 18 RGVIA 52.11.69.61, GAP to Count Joseph de Witte 21 September 1788, neobjavljeno.
- 19 RP 1.1, str. 72. AGAD 421: 5–6 i 20–21, Deboli to SA ud, March 1791. i 8 April 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 20 AGAD 421: 12–15 i 20–21, Deboli to SA 1. i 8 April 1791, neobjavljeno. Stedingk, str. 103, Stedingk to Gustavus III 25 March NS 1791, St Petersburg.
- 21 AGAD 421: 12–15, Deboli to SA 1 April 1791, St Petersburg, neobjavljeno. Stedingk, str. 108, Jennings to Fronce 1 April 1791, St Petersburg. AAE 20: 286, Langeron, „Evenements 1790“.
- 22 AGAD 421: 22–23 Deboli to SA 12 April 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 23 Ehrman, tom 2, str. 18–19. RGADA 5.85.2.290, L 455, CII to GAP 25 April 1791. Imenovanje Suvorova na čelo ovog korpusa većina suvorovskih istoričara smatra daljim dokazom Potemkinove ljubomore, mada je opasnost od Švedske u aprilu 1791. bila i te kako stvarna.
- 24 Stedingk, str. 107, Jennings to Fronce 1 April NS 1791, St Petersburg.
- 25 Stedingk, str. 113–116, Stedingk to Gustavus III 8 April NS 1791, St Petersburg.
- 26 Stedingk, str. 109–110, Jennings to Fronce 1 April NS 1791, St Petersburg.
- 27 Stedingk, str. 113–116, Stedingk to Gustavus III 8 April NS 1791, St Petersburg.
- 28 AGAD 421: 16–19, Deboli to SA 5 April 1791, St Petersburg, unpublished.
- 29 К. Е. Джеджула, *Россия и Великая французская буржуазная революция конца XVIII века*, p 281. *Литературное наследство* (Moscow 1937), tom 29–30, str. 448–450, Baron Simolin to Count Osterman 21 March/1 April 1791, Paris, str. 450–451. Takođe i AKV 8: 1–38, S. R. Vorontosov to F. V. Rostopchin 18/29 November 1796. Potemkina su o revoluciji detaljno obavještavali i Štakeljberg iz Varšave, čija pisma su u RGVIA 52.2.39.385, i Simolin, npr. RGVIA 52.2.56.31, kao i Segir: RGVIA 52.2.64.24, Comte de Segur to GAP 9 May 1790, Paris. Svi ovi dokumenti su neobjavljeni. Katarinino iskreno mišljenje o Mirabou („razapeti ga na točak“) nalazi se u SIRIO 23 (1878): 520, CII to Grimm 30 April 1791. Antonina Vallentin, *Mirabeau: Voice of the Revolution*, str. 65.
- 30 Stedingk, str. 111, Stedingk to Gustavus III 8 April NS 1791, St Petersburg.

- 31 Stedingk, str. 94, Stedingk to Gustavus III 11 March NS 1791; i str. 96, 17 March 1791, St Petersburg.
- 32 ADAD 421: 84 Deboli to SA ud, (March?) 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 33 Derzhavin, *Сочинения*, tom 6, str. 592.
- 34 Madariaga, *Politics and Culture*, str. 166–167. Franz Demmler, *Memoirs of the Court of Prussia*, str. 342.
- 35 Вернадский, *Императрица Екатерина II и Законодательная комиссия 1767–1768 гг.*, str. 237–239, citirano u Лопатин, *Потемкин и Суворов*, str. 213.
- 36 Robert H. Lord, *The Second Partition of Poland*, str. 180–181. Goertz, str. 74.
- 37 Храповицкий, str. 359, 15, 17, 22 March 1791.
- 38 RS (1892) April, str. 179, Memoirs of Fyodor Secretarev.
- 39 Храповицкий, str. 359–361, 7 and 9 April 1791. Madariaga, *Russia*, str. 418. Lord, str. 181 i Dodatak 5, Osterman to Alopeus 14/25 March 1791.
- 40 SIRIO 42: 150–151. RS (1887) 55, str. 317.
- 41 Ehrman, tom 2, str. 19–28. Madariaga, *Russia*, str. 418. Lord, str. 183–185. Hansard XXIX: 31 and 52–79. AKV 8: 1–38, S. R. Vorontsov to Rostopchin 18/29 November 1796. Markiz Solzberija uporedio je 1878. sukob Velike Britanije i Rusije s borbom ajkule i vuka (citirano u Andrew Roberts, *Salisbury*, London 1999).
- 42 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67 br. 29, Charles Whitworth 10 June 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 43 Državni istorijski muzej Odese, pozivnica grofici Osterman, 28. april 1797. Autorova poseta Odesi, avgust 1998. Neobjavljeno.

Trideset drugo poglavlje: KARNEVAL I KRIZA

- 1 Za glavne izvore o ovom opisu Drugog rusko-turskog rata vidi Poglavlje 26, napomenu 1. Za poljsku revoluciju u ovom poglavlju su, osim dokumenata navedenih niže, korišćeni Alexander, *CtG*, str. 285–292, i Madariaga, *Russia*, str. 409–426, Lord, str. 512–528, Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 326–357, Ehrman, tom 2, str. 26–41, McKay and Scott, str. 240–247. Takođe i Jerzy Łojek, „CII’s Armed Intervention in Poland“ and Jerzy Lukowski, *The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795. Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 243.

- 2 SIRIO 23 (1878): 517-19, CII to Baron F. M. Grimm 29 April 1791.
- 3 Zoia Belyakova, *The Romanov Legacy*, str. 91. Potemkin nije želeo da koristi lojanice. Pričalo se da su samo sveće koštale više od 70.000 rubalja; kupio je sve sveće u prestonici i morao je da poruči još iz Moskve.
- 4 Derzhavin, citirano iz Д. А. Ключарианц, *Иван Старов* (Leningrad 1982), str. 43, u Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 275. Stihove i muziku četiri horska dela napisali su, prema tekstu „Private Library of Prince GAPT“, G. R. Deržavini i Osip Kozlovski.
- 5 Anspach, *Journey*, str. 137, 18 February 1786.
- 6 Citirano u Лопатин, *Потемкин и Суворов*, str. 230.
- 7 L. I. Djačenko u Tauridskom dvorcu. Autorova poseta Sankt Peterburgu 1998. Takođe i Л. И. Дяченко, *Таврический дворец*, стр. 1-64.
- 8 Ovak opis zasniva se na sledećim izvorima: SIRIO 23 (1878): 517-519, CII to Grimm 29 April 1791. *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, str. 243. Masson, str. 240-244, 386-387. Belyakova, str. 91. Дяченко, str. 1-57. Autorova poseta Tauridskom dvorcu s Ljudmiлом Djačenko, septembar 1998. *Moskvityanin zhurnal* (1852) tom 3, str. 21-28, o privatnom životu kneza Potemkina.
- 9 Пушкин, *Полное собрание сочинений*, tom 12, str. 177. Priča o Nataliji Zakrevskoj, rođenoj Razumovskoj, kćeri Kirila Razumovskog i sestri Jelisavete, s kojom je Potemkin možda flertovao dvadesetak godina ranije.
- 10 Stedingk, str. 137, Count Stedingk to Gustavus III 18 May 1791, St Petersburg.
- 11 SIRIO 23 (1878): 519, 29 April 1791. i SIRIO 23 (1878): 520, 30 April 1791, CII to Grimm, St Petersburg. Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 336-337. Edmund Burke, *Collected Works*, tom 6, str. 244-246, citirano u Zamoyski, str. 345. Lord, str. 527-528. Madariaga, *Russia*, str. 420-421.
- 12 ADAD 421: 22-23, Deboli to SA 12 April 1791; 421: 36-39, 29 April 1791; 421: 58-65, 17 May 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 13 RGADA 5.85.2.289, L 457, CII to GAP May 1791.
- 14 RV (1841), tom 8, str. 366-367, GAP to Admiral F. F. Ushakov, Prince N. I. Repnin and General-en-Chef I. V. Gudovich 11 May 1791. RGVIА 52.2.21.153, L 457, GAP to CII 9 June 1791, and RGVIА 52.2.21.145-9, GAP to CII 9 June 1791. Anapa je, kao Izmail, Bender i Akerman, oduvek bila ruska meta. Vidi Дубровин, *История войны*,

- tom 2, str. 269, GAP to Gudovich on Anapa 24 December 1790. RGADA 16.799.2.170, L 456 i and RGADA 16.766.2.171, L 456, both GAP to CII. U ovim pismima iz tog perioda Potemkin predlaže naseljavanje švedskih zarobljenika, Jermena i Moldavaca u svojim zemljama, kao i proširenje Nikolajeva i izgradnju novih brodova.
- 15 RA (1874) 2 pp 251-2, CII rescript to GAP on Poland 16 May 1791.
- 16 Jerzy Łojek, *Catherine's Armed Intervention in Poland*, str. 579-581.
- 17 RGVIA 52.2.68.32, Count Felix Potocki to GAP 12 October 1790 and 9 July 1791, neobjavljeno. Lord, str. 527-528, Potocki to GAP 14 May 1791, sva tri iz Beča. RGVIA 52.2.68.47, GAP to Potocki 18/29 May 1790. RGVIA 52.2.68.48, GAP to Potocki 8 February 1791, neobjavljeno.
- 18 AKV 13: 227, A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov 17 November 1791.
- 19 SIRIO 27 (1880): str. 332-333, Katarinino uputstvo Potemkinu o opreznosti tokom povratka zaporoških i njekrasovskih kozaka, 15 April i784.
- 20 SIRIO 27 (1880): 338, Katarinino uputstvo Potemkinu o zadržavanju odreda kozaka u Poljskoj, 2 July 1784. SIRIO 27 (1880): 416, Katarinino uputstvo Potemkinu s dozvolom za osnivanje pet eskadrona poljskih kozaka, 6 July 1787.
- 21 Vidi Rulikowski, *Smila*.
- 22 S. Malachowski, *Pamiętnik i Stanisława hr. Nalecz Malachowskiego wyd. Wincenty hr. Los*, str. 92.
- 23 AGAD 421: 58-65, Deboli to SA 17 May 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 24 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, William Fawkener to Lord Grenville br. 3, 2 June 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 25 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 106/67, Fawkener to Lord Grenville 18 June 1791, St Petersburg. Na istom mestu: Potemkin o Crnomorskoj floti, Fawkener br. 3, 2 June 1791, St Petersburg. Oboje neobjavljeno.
- 26 RGVIA 52.2.89.159, S. R. Vorontsov to GAP 3 May NS 1791, London, neobjavljeno.
- 27 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 106.67, Charles Whitworth br. 41, 5 August 1791, St Petersburg, neobjavljeno. Stedingk, str. 146, Stedingk to Gustavus III 25 June 1791, St Petersburg.

-
- 28 Derzhavin, tom 6, str. 592, 422–423.
 - 29 *Ibid.*
 - 30 Za ovaj prikaz Deržavina korišćen je Jesse V. Clardy, *G. R. Derzhavin: A Political Biography* str. 70–71, 123, 128.
 - 31 RP 1.1 str. 39. Burton Raffel, *Russian Poetry under the Tsars*, str. 20. Segal, tom 2, str. 262–274.
 - 32 Derzhavin, tom 6, str. 422–444.
 - 33 AGAD 421: 122–123, Deboli to SA 22 July 1791, St Petersburg, neobjavljeno. Derzhavin, tom 6, str 423–424. AKV 8: str. 44–45, Count Fyodor Rostopchin to S. R. Vorontsov 25 December 1791, Jassy.
 - 34 AKV 8: 67, Rostopchin to S. R. Vorontsov 14/25 April 1793, and pp 44–5, 25 December 1791, Jassy.
 - 35 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Fawkener br. 4, 7 June 1791, u br. 8, 21 June 1791, St Petersburg, neobjavljeno
 - 36 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Whitworth 8 July 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
 - 37 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Whitworth 8 July 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
 - 38 RGADA 5.85.1.479, L 457, CII to GAP June 1791.
 - 39 RGADA 5.85.2.18, L 458, CII to GAP, and RGVIA 52.2.22.70, L 458, GAP to CII June 1791. Potemkinovi izveštaji s fronta, naređenja zapovednicima i izveštaji Katarini su u RGVIA 52 op 2, na primer izveštaj o Kutuzovljevom napadu preko Dunava od 4. juna 1791, s datumom 19. juni 1791, može se naći u RGVIA 52.2.21.164.
 - 40 AGAD 421: 122–123, Deboli to SA 22 July 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
 - 41 AGAD 421: 77–78, Deboli to SA 31 May 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
 - 42 RGVIA 52.2.22.4, L 458, GAP to CII July 1791. KFZ 2 July 1791. Osvajanje Anape: Дубровин, *История войны*, tom 2, str. 269, Gudovich to GAP 22 June 1791. O Mansurovom zarobljavanju i sudbini: Marie Bennigsen Broxup (ur.), *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance towards the Moslem World*; vidi Paul B. Henze, *Circassian Resistance to Russia*, str. 75.
 - 43 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 106/67, sporazum koji su potpisali Vidvort, Fokener i Gers 11/22. jula i 16/27 jula, St Petersburg, neobjavljeno. KFZ 12 July 1791. RGADA 5.85.1.432, L 459, CII to GAP July 1791, and RGADA 5.85.1.430, L

- 459, CII to GAP July 1791. RGVIA 52.2.22.11–15, Rjepninov izveštaj Potemkinu o Bici kod Mačina.
- 44 AGAD 421: 122-123, Deboli to SA 22 July 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 45 AGAD 421: 113-114, Deboli to SA 22 July 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 46 RGVIA 52.2.39.346, Count Stackelberg to GAP 9/20 December 1789, neobjavljeno.
- 47 AGAD 421: 85-86, Deboli to SA 17 June 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 48 Stedingk, str. 143, Stedingk to Gustavus III 25 June 1791, St Petersburg.
- 49 AAE 20: 312, Langeron, „Evenements de l’hiver de 1790 et 1791“. Stedingk, str. 209, J. J. Jennings to France December 1791, St Petersburg. Golovina, str. 64.
- 50 RGADA 5.85.1.499–500, L 460, CII to GAP July 1791. Potemkin je, nasuprot legendi, zaista želeo da reformiše vojsku i spreči oficirske finansijske zloupotrebe. Zbog toga je osnovao novu vrstu vojne inspekcije da nadzire protok novca. AVPRI 2.2/81.21.138, L 460, GAP to CII 14 July 1791, i AVPRI 2.2/8a.2i.i39, L 460, GAP to CII 14 July 1791. Vidi Pogovor, napomenu 34.
- 51 Vigeo Lebrun, tom 1, str. 323.
- 52 Łojek, *CII’s Armed Intervention in Poland*, str. 579–581. Tvrdilo se da uslovi koje je Katarina postavila Potemkinu u uputstvu dokazuju da je reč o obmani, iako su blili gotovo isti kao u krimskom uputstvu iz 1783. Ova tvrdnja odgovara opštem stavu mnogih poljskih istoričara. Łojek, na primer, kaže da je uslov da Potemkin stvori opoziciju u Poljskoj očigledno smicalica, jer je Katarina znala da plemstvo podržava novi ustav, no zemlje vrlo retko šalju vojsku u druge zemlje pre nego što stvore privid da ih je pozvala opozicija. Osim toga, Feliks Potocki bio je jedan od brojnih poljskih velikaša koji su se protivili Trećem maju i ostali odani staroj poljskoj ideji „zlatne slobode“. Potemkin je takođe dobio uslov da potpiše mir s Visokom portom, ali to je bio zdravorazumski zahtev; on sam je uvek naglašavao da je mir na jugu neophodan pre rata na zapadu.
- 53 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 106/67, br. 40 Whitworth to Grenville 5 August 1791. AGAD 421: 103-4, Deboli to SA 8 July 1791. Obe ove diplomatske poruke iz Sankt Peterburga su neobjavljene.

- 54 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 106/67, Whitworth 12 July 1791, St Petersburg, neobjavljeno.
- 55 RS (1876) September, стр. 43, Княз Платон Александрович Зубов.
- 56 Reshetilovsky Archive (Popov archive), str. 77–84, Catherine II's secret rescript on Poland to GAPТ 18 July 1791. RA (1874) 2, str. 281–289.
- 57 Golovina, str. 28.
- 58 RGADA 5.85.2.291, L 461, CII to GAP 25 July 1791. KFZ 24 July 1791.

Trideset treće poglavlje: POSLEDNJE PUTOVANJE

- 1 Michel Oginski, *Memoires sur la Pologne and les Polonais*, tom 1, p. 7, str. 146–153.
- 2 Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 67, Prince de Ligne to JII April 1788. RGADA 5.85.2.25, CII to GAP 19 November 1786.
- 3 Masson, str. 111.
- 4 RG VIA 52.2.22.90–103, Prince N. I. Repnin to GAP July–August 1791. RGADA 5.85.2.296, CII to GAP 12 August 1791, Tsarskoe Selo. SIRIO 29: 220, A. A. Bezborodko to P. V. Zavadovsky 17 November 1791. Енгельгардт, 1997, str. 94. SIRIO 23 (1878): 553, CII to Baron F. M. Grimm 27 August 1791.
- 5 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 106/67, Charles Whitworth to Lord Grenville 5 August 1791, St Petersburg, neobjavljeno. Самойлов, col 1555 i napomen 1 i 2, kao i col 1556–1557.
- 6 RGADA 1.1/1.43.97, L 464, GAP to CII 4 August 1791, Olviopol. RGADA 5.85.2.296, L 465, CII to GAP 12 August 1791.
- 7 Ovo je izraz koji je gospođa Marija Gatri upotrebila deset godina kasnije za groznice na rekama oko Crnog mora: letter 23, str. 111. SIRIO 29: 121, Bezborotko o Potemkinovom prekidu pregovora u avgustu 1791.
- 8 Самойлов, col 1557.
- 9 AKV 8:37, Count F. V. Rostopchin to Count S. R. Vorontsov 7 October 1791. Самойлов, col 1555. RGADA 1.1/1.43.100, L 465, GAP to CII 15 August 1791, Galatz. Stedingk, str. 197, J. J. Jennings to Fronce ud, St Petersburg.

- 10 RGVIA 52.2.38.18, V. S. Popov to Bezborodko 24 August 1791. RGADA 1.1/1.43.104, GAP to CII 24 August 1791. RGADA 5.85.2.298, L 466, CII to GAP 28 August 1791. Храповицкий, 28 and 29 August 1791. AAE 20: 358, Langeron, „Evenements 1791“. RV (1841) tom 8, str. 372, GAP to Repnin August 1791.
- 11 RGADA 1.1/1.43.106, L 468, GAP to CII 6 September 1791, Jassy. RGADA 5.85.2.302, CII to GAP 4 September 1791, St Petersburg. RGVIA 52.2.38.22, Popov to Bezborodko 6 September 1791.
- 12 RGVIA 52.2.89.95, C. S. Czernisen (?) to Popov „to tell the Marshal“ 9 September 1791, neobjavljeno.
- 13 RGVIA 52.2.68.50, GAP to Comte de Potocki Grand Maitre d'Artileries ud, 4 September (?) 1791, i RGVIA 52.11.71.16, GAP to Comte Rzewewski ud, 4 September 1791, oba iz Jašija, oba neobjavljena. Zamoyski, *Last King of Poland*, str. 357. SBVIM, tom 8, str. 254, Potemkinovi izveštaji o pregovorima s vezirom i o povratku Sevastopoljske flote, 29 August 1791.
- 14 Na primer RGVIA 52.2.89.162, Chevalier Second to GAP 25 June/6 July 1791, Le Hague, o osnivanju „Novog Marselja“ s francuskim doseljenicima. RGVIA 52.2.89.165, GAP to Comte de Kahlenberg 29 August/9 September 1791. o nabavci drveta za brodogradnju. Sve neobjavljeno.
- 15 *Kanon Spasitelju*, citirano u Лопатин, *Потемкин и Суворов*, str. 239.
- 16 Васильчиков, том 3, стр. 122, Count Andrei Razumovsky to GAP 15 September 1791, Vienna. RGVIA 52.2.89.166, GAP to Senac de Meilhan 27 August 1791. RGVIA 271.1.65.1, Senac de Meilhan to GAP 6 August 1791, Moscow. Oboje neobjavljeno.
- 17 AKV 8: 43, Rostopchin to S. R. Vorontsov 25 December 1791, Jassy.
- 18 RGADA 5.85.2.303, L 468, CII to GAP 16 September 1791. Izveštaji sekretara Popova Katarini o kneževoj bolesti glavni su izvor ovog opisa njegove smrti ako nije drugačije naznačeno. RGVIA 52.2.94.3–26 i RA (1878) 1, str. 20–25.
- 19 Popov 6–25 September 1791. AKV 25: 467, CII to Countess A. V. Branicka 16 September 1791.
- 20 RGADA 1.1/1.43.103 L 468, GAP to CII 16 September 1791. Popov 16 September 1791.
- 21 RGVIA 52.2.37.255, GAP to Bezborodko 16 September 1791. Popov 16 September 1791. RGVIA 52.2.55.253, 247 and 268, izveštaji iz Beča o Potemkinu i pregovorima 21, 17 and 28 September NS 1791, neobjavljeno.

- 22 RGADA 1.1/1.43.7, L 469, and RGVIA 52.2.22.187, L 469, GAP to CII 21 September 1791. Popov 21 September 1791. RGVIA 52.2.37.257, GAP to Bezborodko.
- 23 AAE 20: 358, 360–362, Langeron, „Evenements 1791“. Castera vol 3 p 323. Самойлов, col 1557. Popov 25 September 1791.
- 24 Popov 25 September 1791, izveštaj mitropolita Jone, izvorno na gruzijskom. ZOOID 3: 559.
- 25 RGADA 1.1/1.43.102,L470, GAP to CII 27 September 1791. Popov 27 September 1791.
- 26 Popov 30 September – 2 October 1791. RGADA 5.85.2.304, CII to GAP 30 September 1791.
- 27 RGADA 1.1/1.43.9, L 470, GAP to CII 2 October 1791. Popov 2 October and 3 October 1791.
- 28 RGADA 5.85.1.429, L 470, CII to GAP 3 October 1791. AEB, tom 25, str. 467, CII to Branicka. Popov 3–4 October 1791. Храповицкий 3 October 1791.

Pogovor: ŽIVOT POSLE SMRTI

- 1 Autorova poseta Čizovu, Smolenska oblast, Rusija, septembar 1998, i Hersonu, Ukrajina, jul–avgust 1998. Otac Anatolij i V. M. Željudo, učitelj u Petriščevu, Smolenska oblast. Самойлов, cols 1569 and 1560.
- 2 AKV 13: 216–22, A. A. Bezborodko to P. V. Zavadovsky November 1791, Jassy. Takođe i ZOOID 11: 3–5. AAE 20: 360–362, Langeron, „Evenements 1791“. Лопатин, *Переписка*, str. 961–964. Bilo je priča da je doktor Timan otrovao kneza po Zubovljevom ili caričinom nalogu. Čak i Lanžeron ih odbacuje. Uskoro se pojavio prljavi pamflet pod naslovom *Panslovenski knez tame (Fürst der Finsternis)* J. F. E. Albrehta, masona – i označio početak antipotemkinske mitologije. Ta knjiga nagoveštava da je dobra carica naredila trovanje svog demonskog savladara.
- 3 Енгельгардт, 96097. AKV 13: 216–222, Bezborodko to Zavadovsky ud, November 1791: RA (1878) 1, str. 20–25, V. S. Popov to CII 8 October 1791, Jassy. Komandu je trebalo da dobije general Kahovski, ali on je bio na Krimu, pa je Mihail Kamenski, budući feldmaršal u napoleonskim ratovima, preuzeo vojsku, mahnitao na ulicama i tukao Jevreje, ali vojska je odbila da se povinuje njegovom autoritetu. Prevladale su Potemkinove želje.

- 4 Храповицкий, str. 377о378, 16, 17 and 18 October 1791.
- 5 RGADA 5.131.5-5, CII to Popov 4 November 1791.
- 6 RGADA 11.1096.1-1, Countess Ekaterina Skavronskaya to CII 3 November 1791.
- 7 RA (1878) 1, str. 25, Princess Varvara V. Golitsyna to Prince Alexander Borisovich Kurakin 2 November 1791, Jassy.
- 8 SIRIO 23 (1878): 561, CII to Baron F. M. Grimm 22 October 1791.
- 9 RGVIA 52.2.55.285, vesti iz Beča 1/12 October 1791, neobjavljeno. AKV 13: 221–222 Bezborodko to Zavadovsky November 1791.
- 10 RGADA 5.138.9, M. S. Potemkin to CII 6 December 1791, Jassy.
- 11 V. L. Esterhazy, *Nouvelles Lettres du Comte Valentin L. Esterhazy a sa femme 1792–1795*, str. 371, 23 December 1791 – 3 January 1792. Stedingk, str. 216, Count Stedingk to Gustavus III 26 December 1791 – 9 January 1792. AKV 8: 58, F. V. Rostopchin to S. R. Vorontsov 28 September 1792, St Petersburg. *Русский биографический словарь*, tom 14 (1904). AKV 13 (1879): 256, Bezborodko to S. R. Vorontsov 15 May 1792, Tsarskoe Selo.
- 12 LeDonne, str. 262. ZOOID 9: 222–225, report of M. S. Potemkin. ZOOID 9: 227, Emperor Alexander I to the State Treasurer Baron Vasilev 21 April 1801, St Petersburg. ZOOID 8: 226–227, Popov's explanation of GAP's finances 9 May 1800. ZOOID 8: 225–226, kratka beleška o prihodima i trošenju enormnih suma po zapovesti kneza Potemkina. ZOOID 9 (1875): 226, CII *ukase* to the cabinet on GAP's debts 20 August 1792, Tsarskoe Selo. Bruckner *Potemkin*, str. 274. Карнович, str. 314. Saderlendov finansijski skandal najbolje je opisan u Cross, *By the Banks of the Neva*, str. 80–81. Potemkin nije bio jedini velikaš čija je dugovanja otkrila Saderlendova smrt. Knez Vjazemski, grof Osterman i sam veliki knez Pavle dugovali su mu ogromne sume. Rulikowski, *Smila*. RS (1908) 136, str. 101–102. Tregubov. Tregubov je napisao: „Dobrobit za zemlju koju su svi osetili bila je vredna novca koji je potrošio.“ Ovo je bila doslovna istina za vojnike pod Potemkinovim zapovedništvom.
- 13 Stedingk p 188, Stedingk to Gustavus III 28 October 1791, St Petersburg.
- 14 AKV 13: 216–222, Bezborodko to Zavadovsky November 1791, Jassy.
- 15 RGADA 11.902a, spisak dugova kneza Potemkina, and RGADA 11.902a.30. Ovaj zbir nastao je od ogromnih dugova Saderlendu za stubove od oniksa za Tauridski dvorac, dijamante, šalove od musli-

- na protkanog zlatom (1.880 rubalja), haljine (preko 12.000 rubalja), ostrige, voće, špargle i šampanjac.
- 16 AKV 13: 223–228, Bezborodko to Zavadovsky 17 November 1791, Jassy.
- 17 Esterhazy, str. 333, 17/28 October 1791, St Petersburg.
- 18 Masson, str. 113 .
- 19 Stedingk, str. 188, Stedingk to Gustavus III 4 November 1791.
- 20 Esterhazy, str. 333.
- 21 Stedingk, str. 186–188, Stedingk to Gustavus III 28 October 1791, St Petersburg.
- 22 AKV 8: 39, Rostopchin to S. R. Vorontsov 25 December 1791, Jassy, i AKV 8: 53, Rostopchin to S. R. Vorontsov 8 July 1792, St Petersburg.
- 23 Stedingk, str. 196, J. J. Jennings to Fronce ud, St Petersburg.
- 24 С. Н. Глинка, *Русское чтение. Отечественные исторические памятники 18 и 19 столетия*, str.78-79.
- 25 AKV 13: 223–228, Bezborodko to Zavadovsky 17 November 1791, Jassy.
- 26 Петрушевский, str. 263. Suvorov, *Письма (Лопатин)*, str. 224, A. V. Suvorov to D. I. Khvostov 15 October 1791; pp 232–233: Suvorov to Khvostov 20 July 1792; str. 251, Suvorov to Khvostov 24 November 1796 and Suvorov to P. I. Turchaninov 7 May 1793.
- 27 Енгельгардт, 1997, str. 97.
- 28 Stedingk, str. 188 i 195, Stedingk to Gustavus III 28 October 1791 and Jennings to Fronce ud, St Petersburg.
- 29 AKV 8: 39, 25 December 1791, Jassy.
- 30 AKV 13: 223–228, Bezborodko to Zavadovsky 17 November 1791, Jassy.
- 31 Ligne, *Melanges*, tom 22, str. 82, Prince de Ligne to CII 1793.
- 32 Segur, citirano u Castera, tom 3, str. 333.
- 33 AKV 13: 223–228, Bezborodko to Zavadovsky 17 November 1791, Jassy. Kao uvek kad je reč o knezu, razlika između legende i istine je velika: metež, korupcija i propast armija koje je ostasvio u Jašiju, na primer, opisani su u brojnim zapisima. Grof Bezborotko, međutim, koji je Potemkina uvek posmatrao zajedljivo, ali pravično, zatekao je skladišta žita puna, vojsku u „vrlo dobrom staju“, zalihe obilne, brodove flote i flotile brojne, mada ne sagrađene od najboljeg drveta, a uprkos Potemkinovoj opsednutosti kozacima, morao je da prizna da su „kozačke lake konjičke jedinice u najboljem mogućem stanju“.

- 34 AAE 20: 362, Langeron. Puškin, citirano u Лопатин, Переписка, str. 470. Castera, tom 2, str. 177. Вигель, tom 1, str. 28–29. Самойлов, col 1560. Deržavin, citirano u Segal, tom 2, str. 291–292. Ligne, *Melanges*, tom 7, str. 171–172, Ligne to Comte de Segur 1 August 1788. O stanju u vojsci: Potemkin je nesumnjivo dozvoljavao svojim pukovnicima da zarađuju komandujući pukovima uz minimalan nadzor, mada je kasnije uveo inspektore da zaustavi sramotne zloupotrebe. Nisu ga ni najmanje zanimale pruske strojeve vežbe i beskrajne ceremonije. Stranci su (na primer De Damas, str 114–116) tvrdili da se protivio svakoj vrsti vežbi, ali arhivi otkrivaju njegova uputstva za obuku pomorske desantne pešadije već navedena gore. SBVIM, tom 4, str. 217, Potemkin daje uputstva za obuku, grdi oficire koji vojnike uče manevrima „retko prikladnim za bitku“ i preporučuje lake marševe da bi vojska pešačila brže ne zamarajući se, kao i jednostavne vežbe postrojavanja u kvadrate, pucanja i punjenja oružja. Potemkin je jednostavno prezirao slepo cepidlačko ugledanje na prusku obuku i taktiku i razvio je, ne obazirući se na mišljenje Zapada, sopstveni stil, zasnovan na tatarskim, kozačkim i ruskim tradicijama. Ovo je vređalo francuke i nemačke oficire u ruskoj vojsci – Lanžerona, De Damaa i Linja. Najzad, što se tiče korupcije u ruskoj vojsci pod Potemkinom, vredi napomenuti da je vojska Luja Četrnaestog bila osakaćena korupcijom i da su se činovi u engleskoj vojsci, uprkos delimičnoj reformi iz 1798, kupovali sve do 1881, kada je Gledston najzad ukinuo tu praksu. Prema tome, Potemkinov sistem verovatno nije bio ništa gori od ustrojstva Konjičke garde u Londonu.
- 35 SIRIO 54 (1886): 147–149, Richelieu, „Mon voyage“.
- 36 RA (1879) 1, str. 2–25, Popov to CII 8 October 1791.
- 37 RGADA 5.131.4-4, CII to Popov ud, November 1791.
- 38 Енгельгардт, 1997, str. 97–102. Autorova poseta manastiru Golija u Jašiju u Rumuniji, oktobar 1999.
- 39 Храповицкий, str. 383–385, 387.
- 40 AKV 18: 36, Prince V. P. Kochubey to S. R. Vorontsov 28 July/9 August 1792.
- 41 Храповицкий, str. 407–308, 236. Madariaga, *Russia*, str. 562.
- 42 Ligne, *Melanges*, tom 22, str. 82, Ligne to CII 1792. Harold Nicolson, *The Congress of Vienna*, str. 292. O Popovu vidi RP 2.1.19 and AKV 8: 58, Rostopchin to S. R. Vorontsov 28 September 1792, St Petersburg.

-
- 43 Rear-Admiral J. P. Jones to Potemkin 13 April 1789, citirano u Otis, str. 359. Izjava šefu policije, citirano u Morison, str. 388. RGVIA 52.2.64.12, Segur to GAP ud, summer of 1789, St Petersburg, objavljeno.
 - 44 Stedingk, str. 226, Stedingk to Gustavus III 6/17 February 1792. AKV 8: 48-50, Rostopchin to S. R. Vorontsov 13/24 February 1792, St Petersburg.
 - 45 Masson, str. 195. Pošto se Katarina i dalje držala većine Potemkinovih planova, Zubovu je bio zadatak da ih sprovedi, ali nije imao ni laku ruku ni prilagodljivost starog majstora. Njegova jedina dostignuća bila su krvava i pohlepna podela Poljske, koju je Potemkin želeo da izbegne, i trapavi pregovori o udaji velike kneginje Aleksandre za švedskog kralja, a taj brak predložio je Potemkin. To poniženje ubrzalo je Katarinin poslednji moždani udar. Zubovljevo potemkinovski pohod na Persiju otkazan je posle caričine smrti.
 - 46 Masson, str. 58-59. AKV 13 (1879): 256, Bezborodko to S. R. Vorontsov 15 May 1792, Tsarskoe Selo.
 - 47 Masson, str. 124. Ligne, *Melanges*, tom 24, str. 183. Princ De Linj kaže da su nameravali da sklone Pavla iz naslednog reda još 1788. Ligne to Kaunitz 15 December 1788, Jassy.
 - 48 McGrew, str. 237. ZOOID 9 (1875): 226, rescript of Paul I, 11 April 1799. O biblioteci: Болотина, „The Private Library of Prince GAP-T“, str. 252-264, 29 May 1789. Pavlova zapovest da se biblioteka pošalje u kazanjsku gimnaziju, 29 March 1799. Stigla je u Kazanj u „osamnaest kola“ i 1806. smeštena u biblioteku Kazanjskog državnog univerziteta.
 - 49 Czartoryski, str. 62.
 - 50 RP 1.1 p 72. AAE 20: 134-135, Langeron, „Evenements 1790“. Sofija Vit/Potocka podigla je dvorac i divan park zvani Sofejivka, vrlo omiljen u današnjoj Ukrajini. Posedovala je imanja na Krimu i nameravala je da tamo osnuje novi grad i nazove ga po sebi. Jedan njen sin s grofom Vitom, Jan, stupio je posle napoleonskih ratova u rusku tajnu policiju sa zadatkom da motri na moguće poljske revolucionare i protivnike Aleksandra Prvog u Odesi. Među njima je bio i pesnik Adam Mickjevič. Vidi Ascherson, str. 150.
 - 51 Вигель, tom 1, str. 43. RP 4.2, str. 214. RP 2.1, str. 5. Stvorila je Potemkinov hram na svom čuvenom imanju Belaja Cerkov. Njen portret s decom pored Potemkinove biste sada se nalazi u dvorcu Alupka. Moguće je da je Potemkinovo srce sahranjeno na njenom

- imanju. Bila je omiljena jer je poklanjala sela svojim kmetovima i osnivala im poljoprivredne banke za finansiranje zemljoradnje.
- 52 RP 1.1, str. 30. RP 1.1, str. 29. RP 3.1, str. 10. RP 1.2, str. 120. Skavronsku je Aleksandar Prvi takođe imenovao za glavnu dvorsku damu. Njen muž grof Đulio Lita bio je visoki zvaničnik pod Aleksandarom Prvim i Nikolajem Prvim.
- 53 Yusupov, str. 6–9. RP 1.1, str. 10 i RP 4.2 206. Vidi i T. Юсупова u *Русский биографический словарь* (1916).
- 54 Anthony L. H. Rhineland, *Prince Michael Vorontsov, Viceroy to the Tsar*, str. 756. Henri Troyat, *Pushkin*, str. 214–225. Voroncov je lično zapovedao nekim pohodima Nikolaja Prvog na Šamila i čečensko-dagestanske Muride koji su se odupirali pokušajima Rusa da ovladaju severnim Kavkazom. Voroncov i Luiza pojavljuju se u *Hadži-Muratu* Lava Tolstoja. Vidi Tolstoy, *Master and Man and Other Stories* (Harmondsworth 1977).
- 55 RP 1.1 p 30. RP 1.1 p 29. RP 3.1 p 10. RP 1.2 p 120. Alan Palmer, *Metternich*, str. 36, 136, 137, 148, 322.
- 56 Potemkinova porodica razmnožila se u XIX veku, ali ne ogranci bliski priči o njemu. Jedan sin Pavla Potemkina, Grigorij, poginuo je u Borodinskoj bici, a drugi, Sergej, oženio se, ali nije imao dece. Mihail Potemkin i Tatjana Engeljgart imali su sina i kćer, ali sin, Aleksandar, nije imao potomstva. Druge grane bile su plodnije. Poslednji izdanak jedne grane bio je Aleksandar Aleksejevič, predvodnik plemstva u Smolensku, kog su boljševici zarobili i ubili na Krimu 1918. dok je pokušavao da pobegne iz Rusije. Njegova kći Natalija Aleksandrovna Potemkina živela je u Simferopolju, jednom od kneževih gradova, i umrla je 2000. Tako se ugasila jedna plemenita grana Potemkinovih.
- 57 Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924*, str. 217, 515–516.
- 58 Kenneth Rose, *George V*, str. 320.
- 59 Vallentin, str. 523.
- 60 Autorova poseta manastiru Golija u Jašiju u Rumuniji, oktobar 1998. Fanika Ungurjanu, profesorka ekonomije Univerziteta u Jašiju, pokazala je autoru grobno mesto.
- 61 Autorova poseta Potemkinovom spomeniku u Republici Moldaviji 1998.
- 62 RGADA 11.966.1-2, str. 1, 2, Popov to CII October 1791 and 27 March 1792.

- 63 RGADA 11.956.1, Popov to CII, str. 2; Popov to CII 27 March 1792. ZOOID 9: 390-393. Nadgrobnni spomenici u crkvi u hersonskoj tvrđavi, među kojima i oni na vojničkim grobovima. RGADA 16.696.2.35, General-en-Chef Kahovsky to CII 27 February 1792; str. 35, Kahovsky to CII 2 February 1792. RGVIA 1287.12.126.31 and 21 (1823) Katarinino uputstvo o spomeniku Potemkinu citirano u *New Work of I. P. Martos* u E. V. Karpova, *Cultural Monuments, New Discoveries*, str. 355–364.
- 64 ZOOID 9: 390–393, o nadgrobnim spomenicima u crkvi u hersonskoj tvrđavi, među kojima i onim i vojničkim grobovima. ZOOID 5 (1863): 1006, I. Andrejevski o Potemkinovoj sahrani: Emperor Paul I to Alexander Kurakin 27 March 1798 and Kurakin to the local Govenor Seletsky, received on 18 April 1798. Ironijom sudbine, bio je to onaj isti A. B. Kurakin čije je pismo prijatelju Bibikovu, kad je bio u Pavlovoj sviti na putu po Evropi 1781–1782, obezbedilo da Pavle bude izostavljen iz vlasti dok god je Katarina živa. O Pavlu i Potemkinovom telu vidi AAE 20: 331, Langeron, 1824: „Zapovednik tvrđave imao je hrabrosti da se ogлуši o naređenje, ali je izvestio [Pavla] da je izvršeno.“ Lanžeron je bio blizak Pavlovom dvoru.
- 65 AAE 20: 331, Lanžeron piše 1824 da je zgađen time što porodica još nije podigla Potemkinu spomenik kakav zasluđuje. Karpova, str. 355–364. RGVIA 1287.12.126.23-4 A. Samoilov to Alexander I. GAOO 4.2.672.2, uputstvo Aleksandra Prvog o podizanju spomenika Potemkinu, 1825. Čim su gardijski oficiri 1801. ubili Pavla, a njegov sin Aleksandar ga nasledio obećavši da će vladati „kao moja voljena baka Katarina Druga“, Potemkin je rehabilitovan i u Hersonu je poručen spomenik. Umetnik je bio I. P. Martos, ali radovi su uskoro stali zbog jedne od čestih svađa naslednika oko novca – spomenik je trebalo da košta vrtoglavih 170.000 rubalja – i nastavljeni su tek 1926. Ogromni bronzani spomenik u klasičnom stilu najzad je otkriven 1837, a prikazuje Potemkina u rimskom oklopu i plaštu, s velikim mačem i perjanicom na kacigi, kako stoji na pijedestalu do kog vode stepenice, a čuvaju ga figure Marsa, Herakla, Apolona i Neptuna. Za vreme revolucije Herson je prelazio iz ruke u ruku i Petljurini vojnici su srušili Martosovog Rimljanina Potemkina u znak osvete zbog ukidanja Zaporoške Seči i bacili ga u dvorište mesnog muzeja. Kasnije su ga nacisti ili ukrali li uništili.
- 66 AAE 20: 331, Langeron, „Evenements 1791“. ZOOID 9: 390-393.

- 67 ZOOID 5 (1863): 1006, I. Andreevsky. Milgovljevo pismo iz Hersona od 12. oktobra 1859, objavljeno u peterburškom časopisu *Ведомости*, br. 9, 18. januar 1860.
- 68 ZOOID 9: 390–393, N. Murzakevich 30 August 1874.
- 69 Otac Anatolij, sveštenik Crkve Svete Katarine. Autorova poseta Hersonu, juli–avgust 1988.
- 70 B. A. Lavrenev, *Potemkin's Second Burial*.
- 71 ZOOID 9: 390–393, Soldatsky. L. G. Boguslavsky to E. V. Anisimov 15 July 1986, Kherson.

Odabrana bibliografija

U slučaju ličnosti o kojoj je još za života nastala neprijateljska mitologija korisno je reći nešto o izvorima. Imao sam sreće da pronađem mnogo novog i neobjavljenog materijala u raznim arhivima. Što se tiče ruskih arhiva, mnogo dokumenata tokom prošlog veka objavljeno je u SIRIO i ZOOID, kao i u istorijskim časopisima kao što su RA i RS i zbirka dokumenata kao što je Dubrovinova zbirka *Бумаги Потёмкина* (SBVIM). TU su i objavljeni arhivi porodice Voroncov koji su i dalje ključni izvori. U svima su zanemareni ili zaboravljeni materijali. Na primer, u SIRIO se nalaze dokumenti kao što su Rišeljeov spis *Voyage en Allemagne* i Katarinin opis Potemkinovog bala koji su relativno zanemareni na Zapadu. Načelno posmatrano, ova izdanja su dragocena i obično tačna, mada sam proveravao originale kad god je to bilo moguće.

Nedavno objavljena zbirka prepiske Katarine i Potemkina, delo V. S. Lopatina, ogromno je naučni i istraživačko delo, plod dvadesetogodišnjeg rada, i koristio sam je slobodno. Ta zbirka sada je nezaobilazna za svakoga ko proučava ovaj period. Čak i tih preko hiljadu pisama nisu sva njihova prepiska i postoje mnoge njihove poruke koje tek treba katalogizovati. Lopatinova zbirka prepiske Suvorova i Potemkina i njegov opis njihovog odnosa

jednako su obavezno štivo jer je njegovo istraživanje uspešno dalo novo tumačenje njihovog odnosa. No, valja napomenuti da Lopatinovi komentari ponekad naginju romantici – na primer, on prihvata da je Katarina bila majka Jelisavete Temkine i da ju je rodila u Moskvi 1775, kao i da je Katarina posetila Čižovo na povratku iz Mogiljeva. Njegovo datiranje pisama uvek je razborito i prihvatljivo, ali ponekad su, kao u slučaju pisama u kojima se spominje Kaljostro, zapadna istraživanja dokazala da su ta pisma sigurno napisana mnogo kasnije. Uz strahopoštovanje i zahvalnost na Lopatinovom monumentalnom delu, skrušeno sam ispravio takve tvrdnje ili makar napomenuo da postoji sumnja.

Arhivi su – naročito RGADA, RGVIA i AVPRI u Moskvi, zatim RGIA u Sankt Peterburgu i AGAD, Državni istorijski arhiv Poljske u Varšavi – i dalje puni neobjavljenog materijala. U arhivu RGADA, na primer, pronašao sam obilje neobjavljenih pisama. I njegovih i njemu upućenih, koja govore o državnim pitanjima, njegovim ličnim finansijama i ljubavnom životu, uključujući brojna anonimna ljubavna pisma i pisma od Aleksandre Branicke. RGVIA, arhiv ministarstva odbrane, čuva dokumenta iz Potemkinovog kabineta i mnoge opčinjujuće državne i privatne papire koje sam upotrebio za ovu knjigu. U RGIA se nalaze neobjavljena pisma Fridriha Velikog, kao i lična sećanja. Ogromni Debolijev arhiv u Varšavi nije dovoljno korišćen, a u Varšavi se čuvaju i brojna Potemkinova pisma Stanislavu Avgustu. Sve u svemu, prepiska u ova četiri arhiva sadrži masu neobjavljenog materijala čiji je dobar deo upotrebljen u ovoj knjizi. To uključuje prepisku sa carevima Jozefom Drugim i Leopoldom Drugim, knezom Kaunicom, Fridrihom Velikom, švedskim kraljem Gustavom Trećim, poljskim kraljem Stanislavom Avgustom, princom Hajnrihom od Prusije, Potemkinovim sestričinama groficom Aleksandrom Branickom i kneginjom Tatjanom Jusupovovom, njegovim zetovima grofom Skavronskim i grofom Branickim kao i njegovim poljskim agentima i saveznicima, s trgovcima umetninama kao što je lord Karisfort, s posetiocima kao što su ledi Krejven, Redžinald Pol Karu i Senak de Mejlan, zatim s grofom Semjonom Voroncovom

i drugim ruskim državicima, princem De Linjom, grofom De Segirom, erlom od Malmsberija, vojvodom od Lidsa, Džeremijem i ser Semjuelom Bentamom, princom od Nasau-Zigena, Džonom Polom Džounsom, Luisom Litlpejdžom, Franciskom de Mirandom, tajnim diplomatskim agentima i ruskim ambasadorima u Beču, Parizu i Konstantinopolju, s njegovim banrakima uključujući i barona Ričarda Saderlenda i brojne očaravajuće dragulje kao što je spisak za kupovinu u Parizu. Mnoge ove prepiske, na primer one sa Stanislavom Avgustom i Saderlendom, protežu se kroz sve ove arhive.

Nažalost, mogao sam da upotrebim samo delić pronađenog materijala; ponešto, na primer ogromne količine dokumenata o Potemkinu i Poljskoj ili zbirke Potemkinovih vojnih zapovesti pripadaju drugim knjigama, a neki pak, na primer arhivi Linja i Malsberija jednostavno dodaj zanimljive obrte već dobro dokumentovanim odnosima. Neki papiri su pak naprosto suviše detaljni ili se dnoše na sitnice.

U mesnim muzejima po Ukrajini i Rusiji arhivi često sadrže kopije dokumenata odavno poslatih u moskovske RGADA i RGVA, ali imao sam sreće da i tu pronađem neke retkosti kao što je originalna pozivnica na Potemkinov bal u Državnom oblasnom istorijskom muzeju Odese, verovatno jedina sačuvana. Postoje i veliko lokalno znanje o činjenicama i legendama koje niko nije koristio već čitav vek, kao i obaveštenja o ličnostima, na primer o M. L. Faljejevu u Nikolajevu, kakva se druge ne mogu naći.

Arhiv PRO u Velikoj Britaniji sadrži neobjavljene poruke Ficerberta i Fokenera koje pružaju novi pogled na Potemkinove poslednje mesece u Peterburgu i retko su korišćene. Materijal u arhivu braće Bentam u Britanskom muzeju, iako je prilično objavljan, koš sadrži neka neviđena blaga. U Entoniju u Kornvolu pronašao sam izuzetno korisne neobjavljene dnevnik Redžinalda Pola Karua o njegovim posetama Rusiji i vremenu provedenom s Potemkinom. U Parizuarhiv ministarstva inostranih poslova, AAE, čuva obilje korisnih dokumenata, uglavnom neobjavljenih, kao i dragocene celokupne zapise grofa De Lanžerona. Delovi

Lanžeronovih zapisa objavljeni su u Rusiji, a priprema se kompletno izdanje za Zapad.

Objavljeni materijal o Potemkinu očigledno se može podeliti na pristrasan i nepristrasan, ili makar na mitski i dokumentarni. Prirodno, prema svemu povezanom sa Helbigom, *Memoarima o životu kneza Potemkina*, Serenvilom (obe Helbigove adaptacije) ili Sen-Žanom (čiji je sam identitet tuzajna) postupao sam kao prema neprijateljski nastrojenom ili nepouzdanom, dok je Kastera korisniji. Čak i kad prenose neutralne priče, Šarl Mason, Sen-Žan i Helbig moraju se smatrati „piscima mitova“, a ne istoričarima. No, i mitologija o Potemkinu takođe je važna i priča sopstvene priče, mada sam se trudio da je ponovo procenim na osnovu dokumenata kad god je to bilo moguće. Mason je mrzeo cara Pavla i njegovi zloglasni *Tajni memoari* objavljeni su za njegovog života, ali beleže neke anegdote o Potemkinu koje zvuče istinito. Očevici kao Linj, Segir, Korberon, Rišelje, Miranda, De Dama i Lanžeron (sve stranci), zatim Rostopčin, Cebrikov, Ribopjer, Deržavin, Bezborotko, Votoncov, Zavadovski, Vigelj, Engeljhart i Samojlov bili su pristrasni i subjektivni, ali oseća se da su pisali ono u šta su *verovali* da je istina. Neki su otvoreno zlonamerni, na primer Rostopčin i Voroncov; Dolgoruki je zlonameran i pisao je izmišljotine, a neku su, na primer Samojlov, bili kneževе pristalice. Mnogi su bili negde između. Bezborotko, recimo, deluje namerno pravedno. Anegdote, istorija Pugačovljevog ustanka i istorijske beleške A. S. Puškina takođe su slabo iskorišćeni izvori; pesnik je bio opčinjen Potemkinom, poznao je njegovu porodicu i prijatelje i brižljivo je beležio njihove priče prema kojima sam s odnosio kao prema dragocenoj anegdotalnoj istoriji iz usta ljudi koji su ga poznavali. Što se tiče stranaca, Linjovi i Lanžeronovi zlobni zapisi o Potemkinovom ratovanju potpuno su ocrnili njegovo ime u svim istorijama napisanim od tada. No, istovremeno su i dragoceni, s obzirom na Lanžeronovu kasniju pravednu ocenu Potemkinovih uspeha. U Linjovom slučaju, neobjavljena pisma u Potemkinovim arhivima pružaju nam priliku da uvidimo njegovu pristrasnost. Mnogo pozitivnije zapise Rišeljea, Stedinga i Mirande istoričari su često zanemarivali, a oni uspostavljaju ravnotežu.

U okvirima objavljenih zapadnih istorija, koristio sam se radovima Izabel de Madarijage i Dž. T. Aleksandera, kao i delima Marka Rajefa, Dejvida Ransela, Rodžera Bartleta (*Human Capital*), Džona le Dona (*Ruling Russia*), Antonija krosa (o Britancima u Rusiji), Lorda i Zamojskog (O Poljskoj) i Kinrosa i Mansela (o Konstantinopolju). Što se tiče renijih Potemkinovih biografa, Brikner je najvažniji, dok je Sololvejčik koristan, ali e navodi sve izvore.

ARHIVI, ČASOPISI I SKRAĆENICE UPOTREBLJENI U NAPOMENAMA I BIBLOGRAFIJI

AAE	Archives des Affaires Etrangères, Quai d'Orsay, Paris, tomovi 68-139
AGAD	Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie
AGS	Архив Государственного Совета
AHR	<i>American History Review</i>
AKV	Архив князя Воронцова
AVPRI	Архив внешней политики Российской империи
B&F	<i>Joseph II und Graf Ludwig Cobenzl: Ihr Briefwechsel Fontes Rerum Austriacarum</i> , ed. A. Beer and J. Fiedler, Vienna 1873
BM	British Museum, London
CASS/CSS	<i>Canadian American Slavic Studies/Canadian Slavic Studies</i>
CHOIDR	Чтения в императорском обществе истории и древностей российских
CMRS	<i>Cahiers du Monde Russe et Soviétique</i>
CtG/CII	Catherine the Great/the Second, Empress of Russia
DVS	Дух великаго Суворова, или Анекдоты подлинныя о князе италийском графе Александре Васильевиче Суворове Рымникском, St Petersburg 1808
FtG/FII	Frederick the Great/the Second, King of Prussia

GAOO	Государственный архив Одесской области
GAP/GAPT	Григорий Александрович Потемкин (–Таврический)
GARF	Государственный архив Российской Федерации, Москва
GIM OPI	Государственный исторический музей, Отдел письменных источников
GPB	Государственная публичная библиотека
H	Sir James Harris, 1st Earl of Malmesbury
HZ	<i>Historische Zeitschrift</i>
IRLI	Институт русской литературы Академии наук СССР
ITUAK	<i>Известия Таврической ученой архивной комиссии</i>
IV	Исторический вестник
IZ	<i>Исторические записки</i>
JB	Jeremy Bentham
JII	Joseph II, Holy Roman Emperor
KD	М. И. Кутузов, Документы, Москва, 1950–1956, том 1–5
KFZ	Камер-фурьерский журнал
L	В. С. Лопатин, V. S. Lopatin (ред), <i>Екатерина II и Г. А. Потемкин, личная переписка 1769–1791</i> , Москва 1997
MIRF	<i>Материалы для истории русского флота</i>
N-S	Charles, Prince de Nassau-Siegen
PRO	Public Record Office, London
PSZ	<i>Полное собрание законов</i>
RA	<i>Русский архив 1863–1917</i>
RGADA	Российский государственный архив древних актов, Москва
RGIA	Российский государственный исторический архив, Санкт Петербург

- RGVIA Российский государственный военно-исторический архив, Москва
- RP Великий князь Николай Михайлович, Русские портреты XVIII и XIX столетий (*Portraits Russes*), Санкт Петербург, 1906–1913, том 1–5
- RS *Русская старина* 1870–1918.
- RV *Русский вестник*
- SA Stanislas-Augustus (Poniatowski), King of Poland
- SB (Sir) Samuel Bentham
- SBVIM *Сборник военно-исторических материалов, Санкт Петербург, 1893–1895*
- SD А. В. Суворов, Документы, ред. Г. П. Мещеряков, Москва 1949–1953, том 1–4
- SeA Северный архив
- SEER *Slavonic and East European Review*
- SENA Сенатский архив
- SIMPIK KV Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска 1737–1801, ред. И. И. Дмитренко, Санкт Петербург, 1896.
- SIRIO *Сборник императорского русского исторического общества*
- TGV Таврическийие губернские ведомости
- VI *Вопросы истории*
- VIZ *Военно-исторический журнал*
- ZG *Записки Гарновского*
- ZOOID Записки Императорского Одесского общества истории и древностей

PRIMARNI IZVORI

Albrecht, J. F. E., *Panslavin Fürst der Finsternis, und seine geliebte, Prince of Darkness, a satirical tale being the History of Catherine II and Potemkin*, Germanien 1794

- Alexeev, G. P., 'Episode from the Life of Prince Potemkin', IV (1889) vol 37
- Anonymous, *General Observations Regarding the Present State of the Russian Empire*, London 1787
- Anonymous, *Anecdotes zur Lebensgeschichte des Ritters und Reichsfürstern Potemkin*, Freistadt-am-Rhein 1792
- Anonymous, *Authentic Memoirs of the Life and Reign of Catherine II, Empress of all the Russias, collected from authentic manuscripts, translations, etc of the King of Sweden, Right Honourable Lord Mountmorres, Lord Malmesbury, Monsieur de Volney and other indisputable authorities*, 2nd edn, London 1797
- Anonymous, *La Cour de la Russie il y a cent ans 1725–1783, extraits des dépêches des ambassadeurs anglais et français*, Berlin 1858
- Anonymous, *The Memoirs of the Life of Prince Potemkin, comprehending original anecdotes of Catherine II and of the Russian court, translated from the German*, London 1812 and 1813
- Anonymous, 'Songs of the Russian army about Potemkin', ZOOID 9 (1875): 459–6
- Antoine, M. (Baron de Saint-Joseph), *Essai Historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire*, Paris 1820
- Anspach, Margravine of (Lady Craven), *Journey through the Crimea to Constantinople*, London 1789
- Anspach, Margravine of (Lady Craven), *Memoirs*, London 1826
- Asseburg, A. F. von der, *Denkwürdigkeiten*, Berlin 1842
- Banq, J., Letters to G. A. Potemkin, RGVIA f52
- Barbarykin, A. D., Legend about Prince Potemkin-Tavrichesky, RA (1907) 11
- Bentham, Jeremy, *Collected Works*, ed Sir J. Bowring, Edinburgh 1838–43
- Bentham, Jeremy, *Correspondence of*, London volumes 2–4 1968–1981
- Bentham, Sir Samuel, Papers, Archives f 33540 BM
- Bezborodko, A. A., Letters to G. A. Potemkin, RS (1873)
- Bezborodko, A. A., Letters to S. R. Vorontsov, A. R. Vorontsov, P. V. Zavadovsky etc, AKV 13, Moscow 1879 (also ZOOID 11 and SIRIO 29)
- Bezborodko, A. A., 'Письма А. А. Безбородка к графу П. А. Румянцеву 1777–93', ред. Р. М. Майков, *Старина и новизна* (1900), том 3
- Бибиков, А. А., *Записки о жизни и службе Александра Ильича Бибикова*, Moscow 1865
- Болотов, А. Т., *Жизнь и приключения Андрея Болотова 1738–93*, Leningrad 1931

- Branicka, A. V., Letters to G. A. Potemkin, RGADA f 11
 Bruce, P. H., *Memoirs*, London 1782
 Buckinghamshire, Earl of, *The Despatches and Correspondence of John, 2nd Earl of Buckinghamshire, Ambassador to the Court of Catherine II of Russia 1762–5*, ed A. D. Collyer, London 1900–2
 Булгаков, Я. И., Из бумаги Я. И. Булгакова, RA (1905) 7, str. 337–408.
 Булгаков, Я. И., Письма Я. И. Булгакова к князю Потемкину, RA (1861)
 Burke, Edmund, *Collected Works*, London 1826
 Casanova, Giacomo, Chevalier de Seingalt, *History of my Life*, trans Williard R. Trask, Baltimore and London 1997

Katarina II

- Бумаги Екатерины II 1744–1796, SIRIO 7, 10, 13, 27, 42
 Императрица Екатерина II и князь Потемкин-Таврический, подлинная их переписка, RS (1876) 16
 Письма императрицы Екатерины II к Гримму 1774–1796, SIRIO 23, St Petersburg 1878.
 Письма императрицы Екатерины II к гр. П. В. Завадовскому 1775–1777, ред. И. А. Барсков, *Русский исторический журнал* (1918), tom 2, 3, 4

Katarina II: Knjige

- Correspondence of Catherine the Great when Grand Duchess with Sir Charles Hanbury Williams and Letters from Count Poniatowski*, ed and trans the Earl of Ilchester and Mrs Langford-Brooke, London 1928
Documents of Catherine the Great, the Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English Text of 1768, ed W. P. Reddaway, Cambridge 1931
 Философская и политическая переписка императрицы Екатерины II с доктором Зиммерманом 1785–1792, St Petersburg 1803.
Joseph II und Katharina von Russland. Ihr briefwechsel, ed Alfred Ritter von Arneth, Vienna 1869
Lettres de Catherine II au prince de Ligne 1780–96, Paris 1924
Memoirs of Catherine the Great, ed D. Maroger, London 1955
Memoirs of Catherine the Great, trans Katherine Antony, New York 1927
Oeuvres complètes de Voltaire, correspondance avec l'Imperatrice de Russie, vol lviii, Paris 1821

Сочинения императрицы Екатерины II на основании подлинных рукописей и с объяснительными примечаниями, ред. А. Н. Пынин, том 1–12, St Petersburg 1901–1907.

Katarina II: Razni dokumenti

Catherine's charter about the recognition of Potemkin's merits, GAOO f 162

Instruction to our Gentleman of the Bedchamber G. A. Potemkin, RGADA f 18

Letters to:

V. S. Popov, RGADA f 5

G. A. Potemkin on Georgia, VI (1983) no 7 (RGVIA f 52)

A. N. Samoilov, RA (1878) no 10

O. M. Stackelberg, RS, vol 3, St Petersburg 1871.

Reports and orders to G. A. Potemkin on the south, RGADA f 16

Rescripts to G. A. Potemkin, SIRIO 27, St Petersburg 1880

Rescripts to G. A. Potemkin about the Crimea and development of Kherson, RGADA f 5 d 85

Рескрипты Г. А. Потемкину 1791, RA (1874) 2, str. 246–258

Cerenville, J. E., *La Vie de Prince Potemkine, rédigée par un officier français d'après les meilleurs ouvrages allemands et français, qui ont paru sur la Russie à cette époque*, Paris 1808

Chernyshev, G. I., Letters to S. F. Golitsyn during siege of Ismail, RA (1791)

Cook, J., *Voyages and Travels through the Russian Empire*, Edinburgh 1770

Corberon, Marie-Daniel Bourrée, Chevalier de, *Un Diplomate français à la cour de Catherine II 1775–1780, journal intime*, ed L. H. Labande, Paris 1904

Coxe, W., *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, London 1874

Custine, the Marquis de, *Empire of the Tsar: A Journey through Eternal Russia*, New York 1989

Czartoryski, Adam, *Memoirs*, London 1888

Damas d'Antigny, J. E. R., *Mémoires du Comte Roger de Damas*, Paris 1912

Dashkova, E. R., *The Memoirs of Princess Dashkov*, ed and trans Kyril Fitzlyon, London 1958

Deboli, Augustyn, Secret despatches to King Stanislas-Augustus of Poland, AGAD 420–1

- Derzhavin, G. R., Letters to V. S. Popov, Reshetilovskiy Archive
Державин, Г. Р., Собрание сочинения, St Petersburg 1864–1872.
Derzhavin, G. R., *Works*, Moscow 1985
- Diderot, Denis, *Mémoires pour Catherine II*, ed P. Vernière, Paris 1966
Diderot, Denis, *Oeuvres complètes*, ed J. Assezat and M. Tourneux, Paris
1875–7
- Dimsdale, Baroness Elisabeth, *An English Lady at the Court of Catherine
the Great: the Journal of Baroness Elisabeth Dimsdale 1781* (ed.
Anthony Cross), Cambridge 1989
- Dmitrenko, I. I. (ed), SIMPIK KV, St Petersburg 1896
Долгорукий, Юрий Владимирович, *Zapiski*, RS (1889) br. 9, str. 481–517
Dubrovín, N. F. (ред.), Присоединение Крыма к России (*рескрипты,
письма, реляции и донесения*), Санкт Петербург, 1885–1889.
Economic Descriptions of Russian towns, Nikolaev, Kherson etc, RGADA
f 1355
- Енгельгардт, Л. Н., Записки 1766–1836, Москва 1868. i (ред. И. И.
Федюкин) 1997.
- Erenstrum, John-Albert, Historical Notes, RS (1893)
- Esterhazy, Valentin Ladislav, *Nouvelles Lettres du Comte Valentin L.
Esterhazy à sa femme 1792–95*, ed Ernest Daudet, Paris 1909
- Faleev, M. L., Reports to Potemkin, ZOOID 8, 13
Family information about Prince Potemkin, RS (1872) 5
- Frederick II the Great, King of Prussia, Letters to Potemkin, RGIA, St
Petersburg ff 1640–1
- Frederick II the Great, King of Prussia, *Politische Correspondenz*, Berlin
1879–1939
- Гарновский, М., Записки Михаила Гарновского, 1786–1790, RS (1876)
15, 16, 17
- Глинка, С. Н. Новое собрание русских анекдотов, МОсква, 1829.
Глинка, С. Н., Русское чтение. Отечественные исторические памят-
ники 18 и 19 столетия, Санкт Петербург, 1845.
- Глинка, С. Н., Записки, Санкт Петербург, 1895.
- Goertz, J. E. von der, *Mémoire sur la Russie*, ed W. Stribrny, Wiesbaden
1969
- Головина, В. Н., Записки графини Головиной, ред. С. Шумигорский,
St Petersburg, 1900; *Souvenirs*, Paris 1910; *Memoirs*, London 1910.
- Gribovsky, A. M., *Notes on Catherine the Great*, Moscow 1864
Грибовский, А. М., Воспоминания и дневник Адриана Моисеевича
Грибовского, RA (1899) 1

- Guthrie, Maria, *A Tour performed in the years 1795–6 through the Taurida or Crimea*, London 1802
- Harris, James, *Diaries and Correspondence of James Harris, 1st Earl of Malmesbury*, London 1844
- Helbig, Georg von, *Ein interessanter betirang zur Regierungsgeschichte Katarina der Zweiten*, Leipzig 1804 Helbig, Georg von, Potemkin der Taurier. Anecdoten zur Geschichte seines Lebens und seiner Zeit, *Minerva, ein Journal historischen und politischen Inhalts herausgegeben von J. M. von Archenholtz*, Hamburg 1797–1800
- Helbig, Georg von, *Russische Günstlinge*, Berlin 1917
- Helbig, Georg von, 'Russkie izbrannye i sluchainye liudi', RS 56 (10) 1887
- Hercules II (Herakles, Irakli), King/Tsar of Kartli-Kahetia (Georgia), Letters to Potemkin, RGVIA f 52. VI (1983) no 7
- Howard, J., *The State of Prisons in England and Wales with preliminary observations and an account of some foreign prisons and hospitals*, London 1792
- Iona (Jonah), Metropolitan, Description of Potemkin's last days, ZOOID 3
- Joseph II, Holy Roman Emperor
Letters to Potemkin, RGVIA f 52
- Joseph II, Leopold II und Kaunitz. Ihr Briefwechsel*, ed A. Beer, Vienna 1873
- Joseph II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, ed Alfred Ritter von Arneth, Vienna 1869
- Maria Theresa und Joseph II. Ihre Correspondenz*, ed Alfred Ritter von Arneth, Vienna 1867
- Joseph II und Graf Ludwig Cobenzl. Ihr Briefwechsel, fontes rerum austriacarum*, ed A. Beer and J. Fiedler, Vienna 1873
- Joseph II und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel 1781 bis 1790* ed. Alfred Ritter von Arneth, Vienna 1872
- Keith, Sir Robert Murray, *Memoirs and Correspondence*, London 1849
- Храповицкий, А. В, *Дневник 1782–93*, Санкт Петербург 1874 и Москва 1901.
- Korsakov, N. I., Letters and reports to Potemkin, RGVIA f 52
- Langeron, Alexandre, Comte de, AAE, Quai d'Orsay, Paris
Des armées russes et turques
Détails sur la composition et l'organisation des armées turques et sur la manière actuelle des russes de faire la guerre
Journal de campagnes faites au service de Russie par le comte de Langeron: résumé de campagnes de 1787, 1788, 1789 des russes contre les turcs en Bessarabie, en Moldavie and dans le Kouban

- Deuxième campagne en Bessarabie et en Moldavie en 1790*
Événements politique de l'hiver de 1790–1791 en Russie et fêtes de
Petersburg
- Troisième campagne en Moldavie et en Bulgarie 1791 – événements de la*
campagne en 1791 des russies contre les turcs
- Lanskoy, A. D., Letters to Potemkin, RGADA f 11
- Leopold II, Holy Roman Emperor, *Letters to Potemkin*, RGVIA f 52
- Leopold II, Franz II und Katharina, *ihre correspondenz, nebst eine*
einleitung zur geschichte der politik Leopold II, ed A. Beer, Leipzig 1874
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Fragments des mémoires de prince de Ligne*,
Paris 1880
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Letters and Reflections of the Austrian Field*
Marshal, ed Baroness de Staël-Holstein, Philadelphia 1809
- Ligne, C. J. E., Prince de, Letters to Potemkin, RGVIA f 52 and RGADA 11
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Les Lettres de Catherine II au prince de Ligne*,
1780–96, Brussels/Paris 1924
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Lettres du prince de Ligne à la marquise de*
Coigny pendant l'année 1787, ed M. de Lescure, Paris 1886
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Lettres et pensées*, London 1808
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires*,
Dresden 1795–1811
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Mémoires et mélanges historiques et littéraires*,
Paris 1827–9
- Louis XVI and the Comte de Vergennes: correspondence*, ed J. Hardman
and M. Price, Studies on Voltaire and the Eighteenth Century,
Voltaire Foundation, Oxford 1998
- Macartney, George, Earl, *An Account of Russia in 1767*, London 1768
- Malachowski, S., *Pamiętniki Stanisława hr. Nalecz Malachowskiego wyd.*
Wincenty hr. Los, Poznan 1885
- Mamonov, A. D. Dmitriyev-, Letters to Potemkin, RGADA f 11 and
RGIA
- Maria Theresa, Empress–Queen, *Maria Theresias letzte Regierungszeit*,
1763–80, ed Alfred Ritter von Arneth, Vienna 1879
- Masson, Charles François Philibert, *Secret Memoirs of the Court of*
Petersburg, London 1800
- Министерство императорского двора, камер-фурьерский церемо-*
ниальный журнал 1762–96, Санкт Петербург, 1853–1896.
- Miranda, Francisco de, *Archivo del General Miranda*, 1785–7, Caracas
1929

- Mniszech, Urszula, *Listy pani mniszchowej zony marszalka w. koronnego, in, rocznik towarzystwa historyczno literackiego*, Paris 1866
- Murzakevich, N., *Report on Gravestone Monuments of Kherson Fortress Church*, ZOOID 9 (1874)
- Niemcewicz, Julian Ursyn, *Pamiętniki czasow moich*, Paris 1848
- Oginski, Michel, *Mémoires sur la Pologne et les Polonais*, Paris and Geneva 1826
- Orlov-Chesmenny, A. G, Letters to Potemkin, RA vol 2, St Petersburg 1876
- Орлов-Чесменский, А. Г, Тайна письма Алексея Орлова из Ропши, ред. О. А. Иванов, Московский журнал (1995) br. 9–12, (1996), br. 1–3
- Panin, N. I., Letters to P. I. Panin etc, SIRIO 6
- Panin, P. I., Letters to N. I. Panin, RA vol 2, 1876
- Parelo, Marquis de, Despatches, SIRIO 26 (1879): 306–16
- Parkinson, John, *A Tour of Russia, Siberia and the Crimea 1792–1794*, ed William Collier, London 1971
- Paul I, Emperor of Russia (Grand Duke Paul Petrovich and Grand Duchess Maria Fyodorovna), Letters to Potemkin, RGADA f 5 and RS (1873) 9, 12
- A. С. Пишчевич, Жизнь С. С. Пишчевича 1764–1805, Москва, 1885.
- Pole Carew, Sir Reginald, Unpublished archives on Russia, CO/r-2; CAD 50; CO/r/3/92, 93, 95, 101, 195, 210
- Poniatowski, Prince Stanislas (nephew of King of Poland), *Pamiętniki synowca Stanisława Augusta przekł*, ed Jerzy Lojek, Instytut wydawniczy pax, Warsaw 1979
- Popov, V. S., Papers, Reshetilovskiy estate archive, RA (1865 and 1878) (including Popov's reports to Catherine II on Potemkin's death)
- Popov, V. S., Papers and letters to various recipients, including Catherine II, Potemkin and A. A. Bezborodko, RGADA f 11, ZOOID 8, RGVIA f 52

G. A. Potemkin-Tavričeski: Odabrani dokumenti

- Service record of father A. V. Potemkin, RGADA f 286. *Список военным чинам 1-й половины 18-го столетия*, SeA vii 1895
- Genealogy, Источник (1995) br. 1, (RGADA f 286)
- Heraldic Office war record, Герольдмейстерская контора, том 890, RGADA f 268
- Письма Потемкина, ZOOID Odessa 1844–1956

- Accounts details, RGIA ff 468, 1374, 602, 1285, 899, 1640, 1088, 899, 1146
 Accounts details, GARF 9
Екатерина и Потемкин: подлинная их переписка 1782–91, RS (1876)
 16
 Personal Papers, RGADA f 11 (various letters from unknown women),
 RS (April 1875) 12
Papers of the Chancellery of Potemkin, RGVIA f 52
Letters to:
 A. A. Bezborodko, RGADA f 11 and ZOOID 8 and RA (1873) no 9
 (originals in archive of family of S. V. Kochubey in village of Dikanka,
 Poltava Region)
 A. V. Branicka, RGADA f 11 d 857
 Brzojovsky, assessor of Smila, RGVIA f 5
 Ya. I. Bulgakov, ZOOID 8, SBVIM vol 8 and RGVIA f 52
 Catherine II on Georgia, VI (1983) no 7; general and personal AVPRI,
 ff 1, 2, 5, RGADA ff 1, 16, 5, RGVIA f 52; on Ismail to Catherine and
 others RV (1841) vol 8; on Poland, RA (1874) 2
 Varvara Engelhardt, u М. И. Семевский, Григорий Александрович
 Потемкин-Таврический, RS (1875) 3
 M. L. Faleev, ZOOID 2, 4, 8
 Prince Henry of Prussia, RGADA f 5
 S. Lazhkarev and I. S. Barozzi, ZOOID 8, RA (1884) 2
 И. В. Логинов, Источник, (1995), br. 6, Москва
 N. V. Repnin, RV (1841) vol 8, ZOOID 8
 P. A. Rumiantsev-Zadunaisky, SBVIM vols 4, 6
 King Stanislaw-Augustus of Poland, 1764–1779, AGAD 172, RGADA ff
 5, 11, RGVIA f 52
 A. V. Suvorov, RS (May 1875) 13; (1839) 9. AKV 2 (1790); SD vol 2 and
 KD vol 1 (1791); RA (1877) 10. RGVIA f 52 op 1 d 586; SBVIM vol 4
 P. I. Panin, RGADA f 1274, RA (1876) 2
 Paul I (Grand Duke Paul Petrovich), RS (1873) 11, 12
 V. S. Popov, concerning government and personal affairs, 'Prince G.
 A. Potemkin-Tavrichesky's own personal papers', Reshetilovskiy
 archive
 Praskovia A. Potemkina 1789–90, RS (June 1875) 13
 Various (including reports on town building to Catherine II and officials),
 ZOOID 2, 4, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 1872. Orders to officials on building
 of Kherson and southern development, ZOOID 11 and ITUAK 3, 8,
 10. RGADA ff 14, 16, and ZOOID 2. Orders of Most Serene Prince

- G. A. Potemkin-Tavrishesky regarding foundation of Tavrishesky Region 1781–6, M. S. Vorontsov's Family Archive, AKV 13. To provincial governors, GAOO f 150, particularly on Crimea GIM OPI f 197. Also OOIKM dd 651, 7, 652
- Various foreign royalty (including Frederick William, Duke of Württemberg; Charles, Prince of Courland; the Prince of Anhalt-Bernburg; Prince of Hesse-Philipstal; Margrave of Anspach), RGADA f 5
- Князь Григорий Александрович Потемкин-Таврический 1739–91, биографический очерк по неизданным материалам, RS (1875)
- Распоряжения светлейшего князя Григория Александровича Потемкина-Таврического касательно Таврической области с 1781 по 1786*, ZOOID 1881
- Собственноручные бумаги князя Потемкина*, RA (1865)
- Proposals and orders concerning the Kremlin Armoury*, RGADA f 396
- Poetry on foundation of Ekaterinoslav*, ed G. Vernadsky, ITUAK (1919) no 56
- Contents of Potemkin's library*, RGADA f 17 d 262; original at Kazan University
- Announcement of fall of Ismail*, GAOO f 150
- Register of debts, RGADA f 11, ZOOID 8, 9

G. A. Potemkin-Tavrishesky: Books

- Lettres d'amour de Catherine II à Potemkine: correspondance inédite*, ed Georges Ouvrard, Paris 1934
- Екатерина II и Г. А. Потемкин, личная переписка 1769–1791*, ред. В. С. Лопатин, Москва, 1997.
- Переписка Екатерины II и Г. А. Потемкина периода второй русско-турецкой войны, 1787–1791: источниковедческое исследование*, ред. О. И. Елисеева, Москва, 1997.
- Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического*, ред. Н. Ф. Дубровин, SBVIM, 1774–1788 I 1790–1793, Санкт Петербург 1893 i 1895.
- Письма и бумаги А. В. Суворова, Г. А. Потёмкина и П. А. Румянцева 1787 – 1789 гг.: Кинбурн-Очаковская операция*, ред. Д. Ф. Масловский, SBVIM, St Petersburg 1893
- Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска 1737–1801*, ред. И. И. Дмитренко, Санкт Петербург, 1896.

- Radishchev, A. N., *A Journey from St Petersburg to Moscow*, trans Leo Wiener, ed Roderick Page Thaler, Cambridge, Mass. 1958
- Ribas, José de, Letters to Potemkin, ZOOID 8, 11
- Ribeupierre, A. I. *Mémoires (Zapiski grafa Ribopera)*, RA (1877) vol 1
- Richardson, William, *Anecdotes of the Russian Empire*, London 1784 and 1968
- Richelieu, Armand du Plessis, Duc de, *Journal de mon voyage en Allemagne*, SIRIO 54 (1886): 111–98
- Rostopchin, Fyodor, *La Verité sur l'incendie de Moscou*, Paris 1823
- Ruhlière, Claude Carloman de, *A History or Anecdotes of the Revolution in Russia*, London 1797, New York, 1970
- Rumiantsev-Zadunaisky, P. A., Letters to Potemkin RGADA f 11 and SBVIM vol 4
- Румянцева, Е. М., Письма графини Е. М. Румянцевой к ее мужу фельдмаршалу графу П. А. Румянцеву-Задунайскому, 1762–1779, Санкт Петербург, 1888.
- Sabatier de Cabre, *Catherine II, her Court and Russia in 1772*, Berlin 1861
- Saint-Jean, Sekretär des Fürsten Potemkin, *Lebensbeschreibung des Gregor Alexandrowitsch Potemkin des Tauriers*, Karlsruhe 1888
- Samoilov, A. N., *Жизнь и деяния генерала-фельдмаршала князя Григория Александровича Потемкина-Таврического*, RA (1867)
- Séгур, Louis Philippe, Comte de, Letters to Potemkin, RGVIA f 52, ZOOID 9
- Séгур, Louis Philippe, Comte de, *Mémoires et souvenirs et anecdotes*, Paris, 1859
- Séгур, Louis Philippe, Comte de, *Memoirs and Recollections of Count Ségur, ambassador from France to the Courts of Russia and Prussia etc, written by himself*, London 1825–7
- Séгур, Louis Philippe, Comte de, *Memoirs of Louis Philippe Comte de Ségur*, ed Eveline Cruikshanks, London 1960
- Séгур, Louis Philippe, Comte de, *Memoirs of the Comte de Ségur*, ed Gerard Shelley, New York 1925
- Séгур, Louis Philippe, Comte de, *Oeuvres complètes de Monsieur le comte de Ségur, Mémoires et souvenirs et anecdotes*, Paris 1824–6
- Shcherbatov, M. M., *On the Corruption of Morals in Russia*, ed and trans A. Lentin, Cambridge 1969.
- Stanislas II Augustus, King of Poland
- Letters to Potemkin, RGADA f 5, AGAD 172, RGVIA f 52

- Mémoires du roi Stanislas-Auguste Poniatowski*, St Petersburg 1914, Leningrad 1924
- Mémoires secrètes et inédites de Stanislas-Auguste*, Leipzig 1862
- Stedingk, Curt Bogislaus Christophe, Comte de, *Un Ambassadeur de Suede à la cour de Catherine II; feld-maréchal comte de Stedingk; choix de dépêches diplomatique, rapports secrets and lettres particulières de 1790 à 1796*, ed Comtesse de Brevern de la Gardie, Stockholm 1919
- Сумароков, П. И, Черты Екатерины Великой, Санкт Петербург, 1819.
- Sumarokov, P. I., *Travelling through all the Crimea and Bessarabia 1799*, Moscow 1800
- Sutherland, Baron Richard, Letters to Potemkin, RGADA f 11, RGVIA f 52
- Суворов, А. В, Документы, ред. Г. П. Мещеряков, Москва, 1949–1953
- Суворов, А. В, Письма, ред. В. С. Лопатин, Москва, 1986.
- Суворов, А. В, Письма и бумаги А. В. Суворова, Г. А. Потёмкина и П. А. Румянцева 1787– 789 гг.: Кинбурн-Очаковская операция, ред. Д. Ф. Масловский, SBVIM, St Petersburg 1893.
- Суворов, А. В, Письма и бумаги Суворова, ред. В. Алексеев, Петроград, 1916.
- Thiébauld, D., *Mes souvenirs de vingt ans séjour à Berlin*, Paris 1804
- Tott, Baron de, *Memoirs of the Turks and the Tartars*, London 1786
- Трегубов, Н. Я, Записки, RS (1908) 136, str. 101-102
- Цебриков, Р. М, Вокруг Очакова. 1788 год. (*Дневник очевидца*), RA (1895) 84, br. 9
- Vigée Lebrun, Elisabeth, *Souvenirs*, Paris 1879
- Винский, Г. С, Моё время, записки, St Petersburg 1914. i Cambridge Partners 1974.
- Фонвизин, Д. И, Собрание сочинения, ред. Г. П. Макогоненко, Москва/Ленинград, 1959.
- Vorontsov, S. R., Letters to Potemkin, AKV 9
- Voltaire, *Oeuvres completes de Voltaire: correspondance avec l'imperatrice de Russie*, vol lviii, Paris 1821
- Wills, Richard, *A Short Account of the Ancient and Modern State of the Crim-Tartary Land*, London 1787
- Вигель, Ф. Ф, Записки Филипа Филиповича Вигелья, Москва, 1873, 1891. i 1928; Воспоминания Ф. Ф. Вигелья, Москва, 1864–1866. i 1891.
- Wraxall, N., *A Tour through Some of the Northern Parts of Europe*, London 1776

- Wraxall, Sir N. William, *Historical Memoirs of my own Time*, London 1904
- Yusupov, Prince Felix, *Lost Splendour*, London 1953
- Завадовский, П. В, Письма графа П. В: Завадовского фельдмаршалу графу П. А. Румянцеву-Задунайскому 1775–1791, ред. П. М. Майков, Старица и новизна (1901), том 4

SEKUNDARNI IZVORI

- Adamczyk, T., *Fürst G. A. Potemkin: Untersuchungen zu seiner Lebensgeschichte*, Emsdetten 1936
- Alden, John R, *Stephen Sayre, American Revolutionary Adventurer*, Baton Rouge 1983
- Alexander, J. T., *Autocratic Politics in a National Crisis: The Imperial Russian Government and Pugachev's Revolt 1773–1775*, Bloomington 1969
- Alexander, J. T., *Catherine the Great: Life and Legend*, Oxford 1989
- Alexander, J. T., *Emperor of the Cossacks: Pugachev and the Frontier Jacquerie of 1773–75*, Lawrence 1973
- Алексеева, Т. В, Владимир Лукич Боровиковский и русская культура на рубеже XVIII—XIX веков, Москва, 1975.
- Allen, W. E. D., *A History of the Georgian People*, London 1932
- Anderson, M. S., *The Eastern Question 1774–1923*, New York 1966
- Anderson, M. S., *Europe in the Eighteenth Century 1713–83*, London 1961
- Anderson, M. S., 'Samuel Bentham in Russia 1779–91', *American Slavic and East European Review* (1956) 15 no 2
- Anderson, R. C., *Naval Wars in the Levant*, London 1952
- Andreevsky, I., *On the Place Where Potemkin's Body was Buried*, ZOOID 5
- Anisimov, E. V., *Empress Elisabeth: Her Reign and Her Russia 1741–61*, ed J. T. Alexander, Gulf Freeze, Fla 1995
- Анисимов, Е. В, Россия в середине XVIII века. Борьба за наследие Петра, Москва, 1986.
- Анисимов, Е. В, Женщины на российском престоле, Санкт Петербург, 1997.
- Annenkov, I., *History of the Cavalry Guards Regiment 1738–1848*, St Petersburg 1849
- Anonymous, *Persons on the staff of Prince Potemkin*, ZOOID 11: 506–8
- Anonymous, *Potemkin's household and staff*, RA (1907) 2

- Anonymous, 'A Short Biography of Anton Golovaty', *Odessky vestnik*, 31 October 1995
- Aragon, L. A. C., Marquis d', *Un Paladin au XVIII siècle. Le Prince Charles de Nassau-Siegen*, Paris 1893
- Aretz, Gertrude, *The Empress Catherine*, London 1947
- Ascherson, Neal, *Black Sea: The Birthplace of Civilisation and Barbarism*, London 1996
- Askenazy, S., *Die letzte polnische Königswahl*, Göttingen 1894
- Asprey, Robert B., *Frederick the Great: The Magnificent Enigma*, New York 1986
- Ayling, Stanley, *Fox: The Life of Charles James Fox*, London 1991
- Baddeley, John F., *The Russian Conquest of the Caucasus*, London 1908
- Bain, R. Nisbet, *Peter III: Emperor of Russia*, London 1902
- Baron, S. W., *The Russian Jew under Tsar and Soviets*, New York 1964
- Барсуков, А. Р., Рассказы из русской истории XVIII века, Санкт Петербург, 1885.
- Барсуков, А. Р., Князь Григорий Григорьевич Орлов, RA (1873) том 1-2
- Бартенев, П. Б., „Биографии генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов Российской Императорской армии“, Военно-исторический сборник, 1911.
- Bartenev, P. B., *On Catherine and Potemkin's Marriage: a Book of Notes of the Russki Arkhiv*, RA (1906) no 12
- Bartlett, Roger P., *Human Capital: The settlement of foreigners in Russia 1762-1804*, Cambridge 1979
- Batalden, Stephen K., *Catherine II's Greek Prelate: Eugenios Voulgaris in Russia 1771-1806*, New York 1982
- Baylen, Joseph A. and Woodward, Dorothy, 'Francisco Miranda and Russia: Diplomacy 1787-88', *Historian* xiii (1950)
- Beales, Derek, *Joseph II: In the Shadow of Maria Theresa 1741-80*, Cambridge 1987
- Begunova, A., *Way through the Centuries*, Moscow 1988
- Белан Ю. Я., Марченко М. И., Котов В. Н., История СССР, Киев, 1949.
- Belyakova, Zoia, *The Romanov Legacy: The Palaces of St Petersburg*, London 1994
- Bennigsen Broxup, Maria (ed), *The North Caucasus Barrier: the Russian Advance towards the Moslem World*, London 1992
- Bentham, M. S., *The Life of Brigadier-General Sir Samuel Bentham*, London 1862

- Бильбасов, В. А., *Присоединение Курляндии к России*, RS (1895) 83
- Бильбасов, В. А., *Исторические монографии*, Санкт Петербург, 1901.
- Бильбасов, В. А., *История императрицы Екатерины II*, Berlin, 1900.
- Blanning, T. C. W., *Joseph II and Enlightened Despotism*, London 1970
- Blanning, T. C. W., *Joseph II: Profiles in Power*, London 1994
- Blum, K. L., *Ein russischer Staatsmann: Des Grafen Jakob Johann Sievers Denkwürdigkeiten zur Geschichte Russlands*, Lepizig/Heidelberg 1857
- Bolotina, N. Y., *Degree thesis on Potemkin's work in the south*, RSUH, Moscow 1991
- Bolotina, N. Y., 'Grigory Alexandrovich Potemkin', *Children's Encyclopaedia*, Moscow 1996
- Bolotina, N. Y., 'The Private Library of Prince G. A. Potemkin-Tavrichesky', *Kniga issledovaniya i materialy* (1995) no 71
- Bolotina, N. Y., *Sebastopol has to be the main fortress: documents on the foundation of the Black Sea fleet*, Istoricheskiy arkhiv (1997) no 2
- Bolotina, N. Y., *Ties of Relationship between G. A. Potemkin and the Vorontsov Family: The Vorontsovs – two centuries in Russian History*, Petushki 1996
- Bolotina, N. Y., *Ties of Relationship between Prince G. A. Potemkin and the Family of the Princes Golitsyn*, *Conference of Golitsyn Studies*, Большие Вязёмы, Москва, 1997.
- Большая советская энциклопедия*, Москва, 1940.
- Browning, Reed, *The War of Austrian Succession*, London 1994
- Bruess, Gregory I., *Religion, Identity and Empire: A Greek Archbishop in the Russia of Catherine the Great*, New York 1997
- Брикнер, А. Г., *История Екатерины Второй*, Санкт Петербург, 1885; i *Katharina der zweite*, Berlin 1883.
- Брикнер, А. Г., *Потемкин*, Санкт Петербург, 1891.
- Bugomila, Alexander, *The History of Government of New Russia by G. A. Potemkin*, Ekaterinoslav 1905
- Byron, Lord, *Don Juan*, Penguin Classics, London 1977
- Castera, Jean-Henri, *The Life of Catherine II, Empress of Russia*, trans William Tooke, London 1798
- Cate, Curtis, *War of the Two Emperors: The duel between Napoleon and Alexander, Russia 1812*, New York 1985
- Christie, I. R., *The Bentham's in Russia*, Oxford/Providence 1993
- Christie, I. R., 'Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla', SEER (April 1972) 50 no 119

- Christie, I. R., 'Samuel Bentham and the Western Colony at Krichev 1784–7', *SEER* (April 1970) 48 no 111
- Clardy, Jesse V., *G. R. Derzhavin: A Political Biography*, Mouton 1967
- Coughlan, Robert, *Elisabeth and Catherine, Empresses of All the Russias*, New York 1974
- Crankshaw, Edward, *Maria Theresa*, London 1969
- Cronin, Vincent, *Catherine, Empress of All the Russias*, London 1978
- Cross, Anthony, *By the Banks of the Neva: Chapters from the Lives and Careers of the British in Eighteenth-Century Russia*, Cambridge 1997
- Cross, Anthony, *By the Banks of the Thames: Russians in Eighteenth Century Britain*, Newtonville, Mass. 1980
- Cross, Anthony, 'The Duchess of Kingston in Russia', *History Today* (1977) 27
- Cross, Anthony (ed), *Great Britain and Russia in the Eighteenth Century: Contacts and Comparisons, Proceedings of an International Conference*, Newtonville, Mass. 1979
- Cross, Anthony, 'John Rogerson: Physician to Catherine the Great', *CSS* (1970) 4
- Davies, Norman, *Europe: A history*, Oxford 1996
- Davis, Curtis Carroll, *The King's Chevalier: A Biography of Lewis Littlepage*, Indianapolis 1961
- Demmler, Franz, *Memoirs of the Court of Prussia*, London 1854
- Дмитренко И. И, ред, Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска 1737–1801, Санкт Петербург, 1896
- Dornberg, John, *Brezhnev*, London 1974
- Dostyan, I. S., *Russia and the Balkan Question*, Moscow 1972
- Дружинина, Е. И, Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года, Москва, 1955.
- Дружинина, Е. И, Северное Причерноморье в 1775—1800 гг, Москва, 1959.
- Dubnow, S. M., *History of the Jews in Russia and Poland*, Philadelphia 1916–20
- Дубровин, Н. Ф, ред, История войны и владычества русских на Кавказе, Санкт Петербург, 1886.
- Дубровин, Н. Ф, Пугачев и его сообщники, Санкт Петербург, 1884.
- Duffy, Christopher, *Frederick the Great: A Military Life*, London 1985
- Duffy, Christopher, *Russia's Military Way to the West: Origins and Nature of Russian Military Power 1700–1800*, London 1981

- Dukes, Paul, *Catherine the Great and the Russian Nobility: A Study Based on the Materials of the Legislative Commission of 1767*, Cambridge 1967
- Дюличев, В. П., Рассказы по истории Крыма, Симферополь, 1997.
- Dumas, F. Ribadeau, *Cagliostro*, London 1967
- Duran, James A., 'Catherine, Potemkin and Colonization', *Russian Review* (January 1969) 28 no 1
- Duran, James A., 'The Reform of Financial Administration in Russia during the Reign of Catherine II', *CSS* (1970) 4
- Dvoichenko-Markov, Demetrius, 'Russia and the First Accredited Diplomat in the Danubian Principalities 1779–1808', *Slavic and East European Studies* (1963) 8
- Дяченко, Л. И., Таврический дворец, Санкт Петербург, 1997.
- Джеджула, К. Е., Россия и Великая французская буржуазная революция конца XVIII века, Киев 1972.
- Ehrman, John, *The Younger Pitt*, vol 2: *The Reluctant Transition*, London 1983
- Eighteenth Century Studies in Honor of Donald F. Hyde*, New York 1970
- Elliott, J. H., *The Count-Duke of Olivares: The Statesman in an Age of Decline*, New Haven/London 1986
- Elliott, J. H., and Brockliss, L. W. B., *The World of the Favourite*, New Haven/London 1999
- Фадеев, В., Воспоминания 1790–1867, Одесса, 1897.
- Фатеев, А. М., Потемкин-Таврический, Прага, 1945.
- Фельдман, Д. З., Светлейший князь Г. А. Потемкин и российские евреи. Materials of the Seventh International Conference on Jews, Moscow 2000.
- Figes, Orlando, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924*, London 1996
- Figes, Orlando, and Kolonitskii, Boris, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917*, New Haven/London 1999
- Fisher, Alan W., *The Crimean Tartars*, Studies in Nationalities of USSR, Stanford 1978
- Fisher, Alan W., 'Enlightened Despotism and Islam under Catherine II', *Slavic Review* (1968) 27
- Fisher, Alan W., *The Russian Annexation of the Crimea 1772–83*, Cambridge 1970
- Fishman, David E., *Russia's First Modern Jews, The Jews of Shklov*, New York London 1996

- Foreman, Amanda, *Georgiana, Duchess of Devonshire*, London 1998
- Fothergill, Brian, *Sir William Hamilton, Envoy Extraordinary*, London 1969
- Fournier-Sarloveze, M., *Artistes oubliés*, Paris 1902
- Fox, Frank, 'Negotiating with the Russians: Ambassador Ségur's Mission to St Petersburg 1784–89', *French Historical Studies* (1971) 7
- Fraser, David, *Frederick the Great*, London 2000
- Фукс, Е. Б., История генералиссимуса, князя Итальянского, графа Суворова-Рымнического, Moscow 1811
- Garrard, J. G. (ed), *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973
- Gay, Peter, *The Enlightenment: An Interpretation, the Science of Freedom*, London 1969
- Ghani, Cyrus, *Iran and the Rise of Reza Shah – Qajar Collapse to Pahlavi Power*, London/New York 1999
- Gilbert, O. P., *The Prince de Ligne: A Gay Marshal of the Old Regime*, London 1923
- Golder, Frank, *John Paul Jones in Russia*, Garden City, NY 1927
- Golitsyn, Prince Emmanuel, *Récit du voyage de Pierre Potemkin: la Russie du XVII siècle dans ses rapports avec l'Europe Occidentale*, Paris 1855
- Goncharenko, V. S., and Narozhnaya, V. I., *The Armoury, State Museum Preserve of History and Culture, the Kremlin: A Guide*, Moscow 1995
- Gooden, Angelica, *The Sweetness of Light: A Biography of Elisabeth Vigée Lebrun*, London 1997
- Goodwin, Frederick K., and Jamison, Kay Redfield, *Manic-Depressive Illness*, Oxford 1990
- Grahov, J., *Potemkin's Military Printing House*, ZOOID 4, 1855
- Б. Граве, *Восстание Пугачева*, Ленинград, 1936.
- Greenberg, Louis, *The Jews in Russia*, vol 1: *The Struggle for Emancipation*, New Haven 1944
- Gribble, Francis, *The Comedy of Catherine the Great*, London 1932
- Griffiths, David M., 'The Rise and Fall of the Northern System: Court Politics in the First Half of Catherine's Reign', *CSS* (1970) pp 547–69
- Григорович, Н. И., Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени, *SIRIO* 26 i 29
- Grob, G. N. (ed), *Statesmen and Statecraft of the Modern West: Essays in Honor of Dwight E. Lee and H. Donaldson Jordan*, Barr, Mass. 1967
- Grundy, Isobel, *Lady Mary Wortley Montagu: Comet of the Enlightenment*, Oxford 1999

- Harvey, Robert, *Clive: The Life and Death of a British Emperor*, London 1998
- Haupt, G., 'La Russie et les Principautés Danubiennes en 1790: Le Prince Potemkin-Tavrichesky et le Courrier de Moldavie', CMRS (January–March 1966) 7 no 1
- Herodotus, *The Histories*, Penguin Classics, London 1954
- Horwood, D. D. (ed), *Proceedings of the Consortium on Revolutionary Europe*, Tallahassee 1980
- Hosking, Geoffrey, *Russia: People and Empire 1552–1917*, London 1997
- Hughes, Lindsey, *Russia in the Age of Peter the Great*, New Haven/London 1998
- Iorga, N., *Histories des relations Russo-Roumaines*, Iași, 1917
- История СССР, с древнейших времен до конца XVIII века (grupa autora), Москва, 1939.
- Ivanov, P. A., *Fabre's Summer Residence*, ZOOID 22
- Ivanov, P. A., *The Management of Jewish Immigration from Abroad to the Novorossisky Region*, Ekaterinoslav archives, ZOOID 17
- Jamison, Kay Redfield, *The Unquiet Mind*, London 1996
- Jenkins, Michael, *Arakcheev, Grand Vizier of the Russian Empire*, New York 1969
- Jones, Robert E., *Provincial Development in Russia: Catherine II and Jakob Sievers*, New Brunswick 1984
- Jones, Robert E., 'Urban Planning and the Development of Provincial Towns in Russia 1762–96', in J. G. Garrard (ed), *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973
- Josselson, Michael, and Josselson, Diana, *The Commander: A Life of Barclay de Tolly*, Oxford 1980
- Кабузан, В. М., Народонаселение России в XVIII — первой половине XIX века, Москва, 1976.
- Карабанов, П. Ф., Исторические рассказы и анекдоты, записанные со слов именитых людей П.Ф. Карабановым, RS (1872) 5
- Карнович, Е. П., Замечательные богатства частных лиц в России, Санкт Петербург, 1885.
- Karova, E. V., *Cultural Monuments, New Discoveries*, Leningrad 1984
- Keen, B., and Wasserman, M., *A History of Latin America*, Boston 1998
- Keep, John L. H., *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia 1462–1874*, Oxford 1985
- Kelly, Laurence (ed), *Moscow: A Travellers' Companion*, London 1983
- Kelly, Laurence (ed), *St Petersburg: A Travellers' Companion*, London 1981

- Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, New York 1979
- Klier, John Doyle, *Russia Gathers her Jews: The Origins of the Jewish Question in Russia 1772–1825*, Dekalb, Ill. 1986
- Kliuchevsky, V. O., *A Course in Russian History: The Time of Catherine the Great*, trans and ed Marshall S. Shatz, New York 1997
- Korolkov, K., *Hundredth Anniversary of the Town of Ekaterinoslav 1781–1887*, Ekaterinoslav, 1887
- Корсаков, А. Н., Степан Иванович Шешковский, 1727–94: Биографический очерк, *Исторический вестник* (1885) 22
- Kramer, Gerhard F., and McGrew, Roderick E., 'Potemkin, the Porte and the Road to Tsargrad: The Shumla Negotiations 1789–90', *CASS* (Winter 1974) 8
- Krasnobaev, B. I., *Russian Culture in the Second Part of the Eighteenth Century and at the Start of the Nineteenth*, Moscow 1983
- Крючков Ю.С. История Николаева, Николаев, 1996.
- Kukiel, M., *Czartoryski and European Unity 1770–1861*, Princeton Westport, Conn. 1955
- Lang, D. M., *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658–1832*, New York 1957
- Lang, D. M., *A Modern History of Georgia*, London 1962
- Lashkov, F. F., *Prince G. A. Potemkin-Tavrichesky as Crimean Builder*, Simferopol 1890
- Lavrenev, B. A., 'Potemkin's Second Burial', *Памятники отечества* (1991) br. 2 str. 154–155
- Lebedev, P., *Studies of New Russian History from Unpublished Sources*, St Petersburg 1863
- LeDonne, John P., *Ruling Russia: Politics and Administration in the Age of Absolutism 1762–96*, Princeton 1984
- Lentin, A., *Russia in the Eighteenth Century from Peter the Great to Catherine the Great*, London 1973
- Levitats, I., *The Jewish Community in Russia 1722–1844*, New York 1970
- Lewis, D. B., Wyndham, *Four Favourites*, London 1948
- Lincoln, W. Bruce, *The Romanovs: Autocrats of All the Russias*, New York 1981
- Liske, X., 'Zur polnischen Politik Katharina II 1791', *HZ* (1873) 30
- Lockyer, Roger, *Buckingham*, London 1981
- Lojek, J., 'Catherine's Armed Intervention in Poland: Origins of the Political Decisions at the Russian Court in 1791 and 1792', *CSS* (Fall 1970) 4 no 3

- Lojek, J., 'The International Crisis of 1791: Poland between the Triple Alliance and Russia', *East Central Europe* (1975) 2 no 1
- Longworth, Philip, *The Art of Victory: The Life and Achievements of Field Marshal Suvorov 1729–1800*, New York 1965
- Longworth, Philip, *The Cossacks*, London 1969
- Longworth, Philip, *The Three Empresses – Catherine I, Anne and Elisabeth of Russia*, London 1972
- Лопатин, В. С., Потемкин и Суворов, Москва, 1992.
- Lord, Robert H., *The Second Partition of Poland*, Cambridge, Mass. 1915
- Loudon, J. C., *An Encyclopaedia of Gardening*, London 1822
- Louis, Victor and Jennifer, *Complete Guide to the Soviet Union*, New York 1991
- Lukowski, Jerzy, *The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795*, London 1999
- MacConnell, A., *A Russian Philosopher: Alexander Radishchev 1749–1802*, The Hague 1964
- MacDonogh, Giles, *Frederick the Great*, London 1999
- McGrew, Roderick E., *Paul I of Russia 1754–1801*, Oxford 1992
- McKay, Derek, and Scott, H. M., *The Rise of the Great Powers 1648–1815*, London 1983
- Mackay, James, *I Have Not Yet Begun to Fight: A Life of John Paul Jones*, Edinburgh/London 1998
- McNeill, William H., *Europe's Steppe Frontier 1500–1800*, Chicago 1964
- Madariaga, Isabel de, *Britain, Russia and the Armed Neutrality of 1780: Sir James Harris's Mission to St Petersburg during the American Revolution*, New Haven 1962
- Madariaga, Isabel de, *Catherine the Great: A Short History*, New Haven/London 1990
- Madariaga, Isabel de, *Introduction to Г. С. Винский, Моё время, Записки*, Cambridge 1974
- Madariaga, Isabel de, *Politics and Culture in Eighteenth-Century Russia: Collected Essays*, London/New York 1998
- Madariaga, Isabel de, *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981
- Madariaga, Isabel de, 'The Secret Austro-Russian Treaty of 1781', *SEER* (1959) 38 pp 114–45
- Madariaga, Isabel de, *The Travels of General Francesco de Miranda in Russia*, London 1950
- Madariaga, Isabel de, 'The Use of British Secret Service Funds at St Petersburg 1777–1782', *SEER* (1954) 32 no 79

- Mansel, Philip, *Constantinople: City of the World's Desire 1453–1924*, London 1995
- Mansel, Philip, *Le Charmeur de l'Europe: Charles-Joseph de Ligne 1735–1814*, Paris 1992
- Mansel, Philip, *Louis XVIII*, London 1981
- Mansel, Philip, *Pillars of Monarchy*, London 1984
- Маркова, О. П., О нейтральной системе и франко-русских отношениях (вторая половина XVIII в.), История СССР (1970), br. 6
- Маркова, О. П., О происхождении так называемого греческого проекта (80-е годы XVIII в.), История СССР (1958), br. 4
- Масловски, Д. Ф., Записки по истории военного искусства в России 1762—1794 годов, Санкт Петербург, 1894.
- Massie, Robert, *Peter the Great: His Life and World*, New York 1981
- Masters, John, *Casanova*, London 1969
- Мавродин, В. В., Крестьянская война в России, Ленинград 1961, 1966, 1970.
- Mellikset-Bekov, L., *From the Materials for a History of the Armenians in the South of Russia*, Odessa 1911
- Menning, B. W., G. A. Potemkin and A. I. Chernyshev: Two Dimensions of Reform and the Military Frontier in Imperial Russia in D. D. Horwood (ed), *Proceedings of the Consortium on Revolutionary Europe*, Tallahassee 1980
- Mikhailovich, Grand Duke Nikolai Русские портреты XVIII и XIX столетий, Санкт Петербург, 1906–1909.
- Mitford, Nancy, *Frederick the Great*, London 1970
- Mitford, Nancy, *Madame de Pompadour*, London 1954
- Mitford, Nancy, *Voltaire in Love*, London 1957
- Mooser, R. Aloys, *Annales de la musique et des musiciens en Russie au XVIII Siècle*, Geneva 1948–51
- Morane, P., *Paul I de Russie*, Paris 1907
- Morison, Samuel Eliot, *John Paul Jones: A Sailor's Biography*, Boston 1959
- Москвитянин, О приватной жизни князя Потемкина (*Потемкинский праздник*), (1852) 3, ред. М. П. Погодин, reizdano u Moskvi 1991.
- Москвитянин, *Verbal Chronicle of Catherine's visit to Tula and Potemkin*, (1842) 2
- Mourousy, Prince, *Potemkine mystique et conquerant*, Paris 1988
- Muftiyzade, I., *Essays on Crimean Tartars' Military Service from 1783–1889*, ITUAK (1889)

- Murray, Venetia, *High Society in the Regency Period*, London 1998
- Murzakevich, N. N., *The materials for a history of the principal town of a province – Kherson*, ZOOID 11
- Nicolson, Harold, *The Congress of Vienna*, London 1948
- Нирша, А. М., *Nirsha*, Антон Головатый, Одесский историко-краеведческий музей
- Nolde, B., *La Formation de l'Empire Russe: études, notes et documents*, Paris 1953
- Norman, Geraldine, *The Hermitage: The Biography of a Great Museum*, London 1997
- Новицкий, Г. А., *История СССР (XVIII в)*, Москва, 1950.
- Огарков, Василий В., Григорий Александрович Потемкин, Санкт Петербург, 1892.
- Oldenbourg, Zoë, *Catherine the Great*, London 1965
- Orlovsky, I. I., *In the Motherland of His Highness*, Smolensk 1906
- Otis, James, *The Life of John Paul Jones, together with Chevalier Jones' own account of the campaign of the Liman*, New York 1900
- Palmer, Alan, *Alexander I, Tsar of War and Peace*, London 1974
- Palmer, Alan, *Metternich, Councillor of Europe*, London 1972
- Palmer, Alan, *Napoleon in Russia*, London 1967
- Панченко, А. М., Потемкинские деревни как культурный миф, XVIII век (1983) 14
- Parmehl, K., 'The Regimental School Established in Siberia by Samuel Bentham', *Canadian Slavonic Papers*, xviii, 1966
- Pasteur, Claude, *Le Prince de Ligne: l'enchanteur de l'Europe*, Paris 1957
- Петров, А., Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769–1774 г., Санкт Петербург, 1866-1874.
- Петров, А., Вторая Турецкая война в царствование императрицы Екатерины II. 1787-1791 г., Санкт Петербург, 1880.
- Petrovich, M. B., 'Catherine II and a Fake Peter III in Montenegro', *Slavic Review* (April 1955) 14 no 2
- Петрушевский, А., Генералиссимус князь Суворов, Санкт Петербург, 1884.
- Pevitt, Christine, *The Man Who Would Be King: The Life of Philippe d'Orléans, Regent of France*, London 1997
- Pflaum, Rosalynd, *By Influence and Desire: The True Story of Three Extraordinary Women – the Grand Duchess of Courland and her Daughters*, New York 1984
- Пикуль, В. С., Фаворит, Москва, 1985.

- Пыляев, М. И, *Старый Петербург*, Санкт Петербург, 1889, Москва, 1997.
- Pipes, R., 'Catherine II and the Jews', *Soviet Jewish Affairs* 5 no 2
- Plumb, J. H., *Sir Robert Walpole*, London 1956
- Porphiry, Bishop, *Information about Prince Potemkin's service in the Synod*, Moscow 1882, ZOOID 13
- Preedy, George R., *The Life of Rear-Admiral John Paul Jones*, London 1940
- Pushkin, A. S., *The Captain's Daughter*, in *The Queen of Spades and Other Stories*, Penguin Classics, London 1958
- Pushkin, A. S., *Complete Prose Fiction*, ed Paul Debreczeny, Stanford 1983
- Пушкин, А. С, *История Пугачева*, Полное собрание сочинений, том 12, Москва/Ленинград, 1937–1949
- Пушкин, А. С, *Заметки по русской истории XVIII в*, Исторические заметки, Ленинград, 1984
- Пушкин, А. С, *Полное собрание сочинений*, Москва/Ленинград, 1937-1949.
- Radzinsky, Edvard, *Rasputin*, London 2000
- Raeff, Marc (ed), *Catherine the Great: A Profile*, New York 1972
- Raeff, Marc, 'The Style of Russia's Imperial Policy and Prince G. A. Potemkin', in G. N. Grob (ed), *Statesmen and Statecraft of the Modern West: Essays in Honor of Dwight E. Lee and H. Donaldson Jordan*, Barr, Mass. 1967
- Raffel, Burton, *Russian Poetry under the Tsars*, New York 1971
- Ragsdale, Hugh (ed), *Imperial Russian Foreign Policy*, Woodrow Wilson Center Series, Cambridge 1993
- Рахматуллин, М. А, *Непоколебимая Екатерина*, Отечественная история (1997.)
- Ransel, David L., 'Nikita Panin's Imperial Council Project and the Struggle of Hierarchy Groups at the Court of Catherine II', *CSS* (December 1971) 4 no 3
- Ransel, David L., *The Politics of Catherinian Russia: The Panin Party*, New Haven 1975
- Reid, Anna, *Borderland: A Journey through the History of Ukraine*, London 1997
- Rhineland, Anthony L. H., *Prince Michael Vorontsov, Viceroy to the Tsar*, Montreal 1990

- Robb, Graham, *Balzac*, London 1994
- Roider, Karl A., *Austria's Eastern Question 1700–1790*, Princeton 1982
- Roider, Karl A., 'Kaunitz, Joseph II and the Turkish War', *SEER* (October 1976) 54 no 4
- Rose, Kenneth, *George V*, London 1983
- Ротиков, К. К., Другой Петербург, Санкт Петербург, 1998.
- Rulikowski, Edward, *Smila*, *Slownik geograficzny krolestwa polskiego i innych krajow, slowianskich* (ed Filip Sulimierski, Bronislaw Chlebowski and Wladyslaw Walewski), vol 10, Warsaw 1889
- Русский биографический словарь (uključujući biografije Varvare Golicine, tom 5, 1916; Jekaterine Skavronske, tom 18, 194; I. A. Ganibala, tom 4, 1914; P. S. i M. S. Potemkina, tom 14, 1904) tom 1-25, A. A. Половцов, Санкт Петербург, 1896–1916.
- Ruud, Charles A., and Stepanov, Sergei A., *Fontanka 16: The Tsars' Secret Police*, Quebec 1999
- Segal, Harold G., *The Literature of Eighteenth-Century Russia*, New York 1967
- Семевский, М. И., Григорий Александрович Потемкин-Таврический, *RS* (1875) 3.
- Семевский, М. И., Очерки и рассказы из русской истории XVIII века, *Русская старина*, tom 12–14, St Petersburg 1875
- Шахмагонов, Н. Ф., Храни Господь Потёмкина, Москва, 1991.
- Shaw, Stanford J., *Between the Old and New: The Ottoman Empire under Selim III 1789–1807*, Cambridge, Mass. 1971
- Шильдер, Н. К., Император Александр I, Санкт Петербург, 1890–1904.
- Шильдер, Н. К., Император Павел I, Санкт Петербург, 1901.
- Shugorov, M. F., *Prince Potemkin's Tomb*, RA (1867)
- Shvidkovsky, Dimitri, *The Empress and the Architect: British Architecture and Gardens at the Court of Catherine the Great*, New Haven/London 1996
- Skalkovsky, A., *Chronological Review of New Russia 1730–1823*, Odessa 1836
- Skalkovsky, A., *The History of the New Sech or the Last Zaporogian Kosh*, Odessa 1886
- Soldatsky, A., *Secret of the Prince*, ZOOID 9
- Soloveytchik, George, *Potemkin: A Picture of Catherine's Russia*, London 1938
- Soloveytchik, George, *Potemkin: Soldier, Statesman, Lover and Consort of Catherine of Russia*, New York 1947

- Соловьёв, С. М., История падения Польши, Москва, 1863.
- Соловьёв, С. М., История России с древнейших времён, Москва, 1959–1966.
- Storch, H. von, *Annalen der Regierung Katharina der Zweyten, Kaiserin von Russland*, Leipzig 1798
- Storch, H. von, *Tableau historique et statistique de l'Empire de Russie*, Paris/Basle, 1801
- Suny, Ronald Grigor, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington/Indianapolis 1988/1994
- Temperley, Harold, *Frederick the Great and Kaiser Joseph*, London 1968
- Tillyard, Stella, *Aristocrats*, London 1995
- Tiktópulo, Y. A., *The Mirage of Tsargrad: On the Destiny of Catherine's Greek Project*, Rodina 1991
- Timoshevsky, G. I., *Mariupol and its Environs*, Mariupol 1892
- Tolstoy, A., *Peter the Great*, Moscow 1932
- Tolstoy, L., 'Hadji Murat', in *Master and Man and Other Stories*, Penguin Classics, London 1977
- Tourneux, M., *Diderot et Catherine II*, Paris 1899
- Trowbridge, W. R. H., *Cagliostro: The Splendour and Misery of a Master of Magic*, London 1910
- Troyat, Henri, *Catherine the Great*, London 1977
- Troyat, Henri, *Pushkin*, Paris 1946, New York 1970
- Устинов, В. И., Могучий великоросс, (1991) br. 12
- Vallentin, Antonina, *Mirabeau, Voice of the Revolution*, London 1948
- Васильчиков, А. А., Семейство Разумовских, Санкт Петербург, 1880.
- Vernadsky, G. V., *History of Russia*, New Haven 1954.
- Вернадский, Г. В., Очерк истории права Русского государства XVIII-XIX вв, Praha, 1924.
- Вернадский, Г. В., Русское масонство в царствование Екатерины II, Петроград, 1917.
- Вернадский, Г. В., Императрица Екатерина II и Законодательная комиссия 1767-1768 гг, Перм, 1918.
- Виноградов, В. Н., Век Екатерины II: прорыв на Балканы, Новая и новейшая история, br.4, Москва, 1996.
- Vitale, Serena, *Pushkin's Button: The Story of the Fatal Duel that Killed Russia's Greatest Poet*, London 1999
- Выборный П.М., Николаев. Исторический очерк, Одесса, 1973.
- Waliszewski, K., *Autour d'un trône*, Paris 1894
- Waliszewski, K., *The Romance of an Empress: Catherine II of Russia*, New York 1894, Paris 1893

- Weidle, Wladimir, *Russia: Absent and Present*, London 1952
- Wheatcroft, Andrew, *The Habsburgs*, London 1995
- White, T. H., *The Age of Scandal*, London 1950
- Wilson, Arthur M., *Diderot*, New York 1972
- Яворницький, Д. И, История города Екатеринослава, Днепрпетровск, 1996.
- Yeliseeva, O. I, G. A. *Potemkin's Geopolitical Projects, Associates of Catherine the Great*, predavanje na konferenciji u Moskvi 22–23 septembar 1997, objavljeno u Moskvi 1997.
- Eliseeva, O. И, „Любезный мой питомец“: Екатерина II и Г.А. Потёмкин в годы второй русско-турецкой войны (1787–1791 гг), Отечественная история (1997) 4
- Елисеева, О. И, Вельможная Москва. Из истории политической жизни России XVIII века, Москва, 1997.
- Zagorovsky, E. A., *Organisation of the Administration in New Russia under Potemkin 1774–91*, Odessa 1913
- Zagorovsky, E. A., *Potemkin's Economic Policy in New Russia*, Odessa 1926
- Закалинская, Е. П, Вотчинные хозяйства Могилевской губернии во второй половине XVIII века, Могилев, 1958.
- Zamoyski, Adam, *Holy Madness: Romantics, Patriots and Revolutionaries 1776–1871*, London 1999
- Zamoyski, Adam, *The Last King of Poland*, London 1992
- Zayev, L., *Motherland of Prince Potemkin*, IV, St Petersburg 1899
- Желудов, Виктор М, Фаворит российский, Перо истории соединило их, Сердце князя Потемкина, Здесь родился Потемкин і Царский колоде', sve objavljeno u Районная газета Духовщинского района Смоленской области, 6. maj 1996, 14. decembar 1995, 12. oktobar 1993, 6. avgust 1992.
- Ziegler, Philip, *The Duchess of Dino*, London 1962
- Zotov, V., *Cagliostro: His Life and Visit to Russia*, RS (1875)
- (Zubov, P. A.,) Князь Платон Александрович Зубов 1767–1822, RS 16 i 17.
- Зуев, В, Подорожные записки 1782–1783, Исторический и географический месяцеслов.